

EIGEN SCHOON

EN

DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Kasteel van Horst.

XLVI° Jg., Nr. 5-6

BRUSSEL

MEI-JUNI 1963

GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter: Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: Dr. J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.

Hoofdredakteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Stirumlaan 274, Wemmel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangeduid, mits voorafbetaling van het bedrag + verzendingskosten op

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaarabonnement: Voor de leden: 130 F — In de boekhandel: 180 F.

De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945), XXXIX (1946), XXX (1947); elk 70 F; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950), XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960), XLIV (1961), XLV (1962), elk 130 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 240 F (voor de leden: 180 F).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 blz., ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*, 276 blz., ill. (1949), ing. 135 F (voor de leden: 90 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 blz. ill. (1948), ing. 160 F, gebonden 195 F (voor de leden: 110 en 130 F). - Idem, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1954), 180 F (voor de leden: 120 F). — en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 blz., ill. 300 F (voor de leden: 200 F). — *De geschiedenis van Alseberg*, 540 blz., ill. 250 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*, (1955), 144 blz., 120 F (voor de leden: 80 F).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F (voor de leden: 210 F).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel I, 200 F (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over Heembeek).

A. SUYKENS, *Fransé Revolutie en Boerenkrijg in Klein Brabant*, 249 b z., ill. — 150 F (voor de leden: 100 F).

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 blz.: 30 F (ledenprijs: 20 F).

Prof. Dr. C. LEÛRS, *De vorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 blz.: 60 F (ledenprijs: 40 F).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad V voorde*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Oude cijnzen, munten en maten*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Amelgem*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Mansionarii, Meiseniers of*

Kossaten, Meiseniersrechten, 30 F, voor de leden: 20 F. - Idem, *Oppida in Brabant*, 10 F.

J. MERTENS, *St.-Verone's graf te Leefdaal*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

P. LINDEMANS, *De pachtboven van St.-Mertens-Lennik*. — 20 F.

Mr. Dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*: 60 F (ledenprijs: 40 F).

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten*: 1. *De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers*;

2. *De Barbiers en Chirurugijs*. — 3. *De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 F, voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 F, voor de leden 60 F (uitverkocht).

Het parochie-archief van Ganshoren

De gelegenheid mij welwillend door de Zeer Eerwaarde heer Pastoor van Ganshoren geboden om een kijkje te nemen in zijn vrij uitvoerig doch, laat ons zeggen, een beetje verward parochie-archief, leidde al gauw tot de vaststelling dat men stond voor een belangwekkende verzameling dokumenten.

Belangwekkend allereerst omdat daaruit blijkt welke lijdensweg de zeer oude kapel, later kerk van Ganshoren, als appendix van Jette, nadien van Berchem en in 1652 opnieuw aan Jette gehecht, heeft moeten afleggen alvorens in 1825 als zelfstandige parochie te worden erkend.

En eveneens van historisch belang wegens de niet altijd stichtelijke wijze waarop door de abdijen Dielegem en Grimbergen die over deze kapel of kerk het patronaatsrecht uitoefenden, de zielezorg over de parochianen werd waargenomen.

De ontdekking van dit parochie-archief valt samen met de omstandigheid dat de in 1850 gebouwde kerk, waarvan het landelijk karakter al dadelijk in het oog springt, veroordeeld is om plaats te ruimen voor een ruim en modern opgevat kerkgebouw beter aangepast aan de enorme aangroei van de bevolking. Het aantal zielen is nu tot circa 12.000 gestegen terwijl in 1652 Ganshoren een onaanzienlijk gehucht was waar slechts enkele familiën hun woonstede hadden.

De parochie Ganshoren staat aldus op het punt een nieuwe bladzijde van haar geschiedenis te schrijven. Het ogenblik is bijgevolg zeer geschikt om, aan de hand van de historische dokumenten, een terugblik te werpen op haar bewogen verleden en de menigvuldige verwickelingen na te gaan waarin Ganshoren betrokken is geweest in de loop van haar merkwaardige ontwikkeling van landelijke parochie tot stedelijke in het complex van de Brusselse agglomeratie.

Hoe uitgebreid het ook wezen mag, dit kerkelijk archief volstaat niet om een volledig beeld van deze evolutie te schetsen. Talrijk zijn immers de leemten en daarvoor dunkt ons een grondige navorsing in het Aartsbisschoppelijk archief, op het Algemeen Rijksarchief noodzakelijk. Nagegaan zou ook moeten of het archief van de huidige bewoners van het kasteel Rivieren geen stukken bevat welke in betrekking staan met parochiale aangelegenheden. Immers dit historisch kasteel is steeds in het bezit gebleven van nabestaanden van François de Kinschot, een personaliteit van eerste rang, die in de 17e eeuw een belangrijk aandeel genomen heeft in de wederaanhechting van Ganshoren bij Jette. Het staat alleszins vast dat aldaar een aanzienlijk archief berust.

Ten einde een grondige studie over het ontstaan en de ontwikkeling der parochie Ganshoren mogelijk te maken moest vooreerst wat orde gesteld in de dokumentatie van het parochie-archief zelf.

Ten behoeve van hen die deze taak willen aanvatten werden de voorhanden stukken met alle mogelijke zorg gerangschikt en geïnventarieerd. Hierbij werd voor elk der twaalf bundels als algemene regel de chronologische orde gevolgd. Men verkrijgt aldus een beter overzicht van het geheel.

Enkele toelichtingen kunnen hierbij van nut zijn.

Bundels I en II bevatten o.a. een aantal stukken uit de 15e, 16e en 17e eeuwen waarvan het eigenlijk verband met de parochie Ganshoren niet met zekerheid is vast te stellen. Bedoeld zijn de eigendomstitels van diverse goederen welke misschien in later tijden aan de parochie zijn toegekomen. De aanwezigheid van deze dokumenten in het parochie-archief laat dit enigzins vermoeden doch een ernstige studie alleen zal dit raadsel kunnen oplossen.

In bundel III werden o.a. samengebracht allerlei inventarissen en rekeningen betreffende het patrimonium en de inkomsten van de parochie Jette ten tijde dat Ganshoren een appendix daarvan vormde. Verscheidene dokumenten echter bewijzen dat de kerk van Ganshoren toen reeds over eigen temporalia beschikte.

Wat de abdij Dielegem betreft, de stukken daarop betrekking hebbende zijn verzameld in bundel IV. Aandacht dient nochtans in dit verband geschonken aan enkele dokumenten uit bundels I en V.

Ongetwijfeld is bundel V de belangrijkste van het geheel omdat men daar zien kan hoe het in de 17e eeuw gesteld was met de goddelijke diensten in de kapel van Ganshoren en hoe de parochianen zich beijverd hebben om daarin door de hogere geestelijke overheid verbetering te doen aanbrengen. Hierin treedt op de voorgrond François de Kinschot, heer van Rivieren, Jette, Ganshoren etc. de beroemde rechtsgeleerde, later Kanselier van Brabant, die zich veel moeite gegeven heeft om in 1652 de kapel van Ganshoren, toen onder Berchem, bij Jette te doen wederaanhechten. Volgens de abt van Dielegem was Kinschot de eigenlijke *deus ex machina* van deze belangrijke aangelegenheid welke aanleiding heeft gegeven tot vinnige juridische schermutselingen tussen het Aartsbisdom en de abdij. Wat er van zij, de uitslag daarvan blijkt te zijn dat Ganshoren onder de jurisdictie van Jette herbracht werd waaronder het tot in 1825 gebleven is.

In dezelfde bundel treft men ook een reeks brieven aan door Kinschot geadresseerd aan zekere «Mademoiselle et chère Cousine» in verband met deze zaak. De identiteit van deze jonkvrouw die blijkbaar te Mechelen over grote invloed moet beschikt hebben zou dienen vastgesteld te worden.

Allerlei akten uit de 18e eeuw zijn ondergebracht in bundel VI. Hier eveneens stelt men vast dat enkele daarvan, op het eerste gezicht, geen betrekking hebben met de parochie.

Bundel VII bevat stukken van 1807-1828. Het is de periode

waarin Ganshoren als zelfstandige parochie werd ingericht. Zulks blijkt uit verscheiden stukken van het archief doch de officiële akte van de oprichting, daterend van 4 november 1825 ontbreekt en is noch in het Aartsbisdom noch te Brussel aanwezig. De Aartsbisschop vermoedt dat het in Den Haag gebleven is. Stapten om het te verkrijgen werden niet aangewend in de eerste jaren na 1830 gezien de afwezigheid van diplomatieke betrekkingen tussen België en Nederland en naderhand heeft men de zaak niet meer aangevat. Het zal de taak zijn van de schrijver der geschiedenis van de parochie dit belangrijk stuk, de wezenlijke doopakte van de parochie op te sporen.

Bundel VIII (1835-1842). Hier dient vooral aandacht geschonken aan de stukken betrekking hebbend op de scheiding en verdeling van de kerkelijke goederen en inkomsten tussen de parochiën Jette en Ganshoren. Na veel gekibbel tussen de kerkfabrieken is men in 1842 eindelijk tot een minnelijke schikking kunnen komen.

Allerlei stukken in verband met de bouw van de nu tot afbraak veroordeelde parochiekerk zijn bijeen gebracht in bundel IX (1850-1852).

De bundels X (1854-1899) en XI (1900-1954) betreffen moderne aangelegenheden.

Bundel XII bevat nota's en varia over de gehele verzameling.

*
* *
*

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF DER PAROCHIE GANSHOREN

BUNDEL I Oude Akten

1. Elf extracten van akten (1350-1656) betreffende erfgoederen gelegen te Ganshoren, toebehorend aan de heer de Rivieren.
2. Akte d.d. 12 april 1404 van de leenmannen van (N.B. de naam is niet vermeld) betreffende de verkoop van een dagwand land te Jette.
3. Akte d.d. 3 juni 1435 van Schepenen van Brussel akterend de constitutie van een rente bezet op een hofstede met land gelegen te Ganshoren op last van een jaargetijde.
4. Diploma (afschrift) van 6 juli 1472 waarbij de Bisschop van Kamerijk de schikkingen bekrachtigt welke de abt van Dielegem op 20 maart 1472 getroffen had nopens de onderhoudskosten van de kloosterlingen gelast met de zielezorg te Jette waarvan Ganshoren toen afhing.
5. Extract uit het Leenboek van de abdij Dielegem d.d. 11 augustus 1501 betreffende het hof Couckelberghe te Brussel in de parochie St.-Jans-Molenbeke.
6. Akte d.d. 31 augustus 1524 van het laathof van Obbergen waarbij een erfelijke rente geconstitueerd wordt, bezet op een hofstede te Wemmel

ter plaatse «Beeke» en op twee dagwanden aldaar ter plaatse «Vierscreeff».

7. Akte d.d. 16 oktober 1568 van het laathof van St.-Jooris Rivieren, Jette en Ganshoren waarbij een erfelijke rente geconstitueerd wordt ten behoeve van de kapel van St.-Maartens Ganshoren, bezet op een hofstede gelegen «op de Heyde aen de Vischpoel» te Ganshoren.
 8. Akte d.d. 6 februari 1591 waarbij Schepenen van Laken Onze-Lieve-Vrouw buiten Brussel akteren de verkoop van percelen land gelegen te Laken op het «Lywaet» en op «de Wannecouter».
 9. Akte d.d. 18 juni 1604 waarbij Schepenen van Lennik de verkoop akteren van een perceel land gelegen te St.-Kwintens-Lennik op de «Heyde».
 10. Akte d.d. 12 oktober 1634 waarbij de Schepenen van Jette de constitutie van een erfelijke rente akteren ten behoeve van de huisarmen van Ganshoren, bezet op een perceel land met huis gelegen in de parochie Jette te Ganshoren op de «Heyde».
 11. Akte d.d. 24 maart 1650 waarbij Schepenen van Jette de constitutie van een erfelijke rente akteren ten behoeve van de kapel van St.-Anna te Jette, opgericht door François de Kinschot, heer van Rivieren, Jette, Ganshoren enz. op last van zekere goddelijke diensten in deze kapel te doen. De rente is bezet op een beemd gelegen te Jette in de «Neckerspoel».
 12. Akte d.d. 21 april 1665 waarbij de gezworen erflaten van het laathof te Coeckelbergh, Berchem enz. de ruiling akteren van een perceel land gelegen in de parochie Berchem op de «Keyerbergh».
 13. Akte d.d. 17 december 1708 vóór Notaris François van den Eede te Brussel betreffende de aankoop gedaan door Anthonius 't Serstevens, pastoor van St.-Pieters Jette ten behoeve van de kapel van Ganshoren, van een perceel land gelegen te Jette op den «Ondersten Cauteleer».
 14. Sententie d.d. 18 juni 1777 waarbij de Souvereine Raad van Brabant aan de proviseurs van de armen van Jette en van de kapel van St.-Martens Ganshoren 1° akte verleent van rente ten behoeve voor de eerste helft aan de armen van Jette, en voor de andere helft aan de kapel van St.-Martens Ganshoren; 2° condemnatie volontair verleent ten laste van de debiteuren van deze rente bezet op een hofstede enz. gelegen te St.-Pieters Jette «tegenover het kerkhof».
- N.B. Aan deze akte is gehecht de akte van executie (letteren executoriaal) van bedoelde condemnatie volontair d.d. 18 juni 1777

BUNDEL II

Oude akten (vervolg)

1. Fragment van een testament d.d. (lacune) vóór Joannes van Antwerpen, pastoor van Jette. Testateur F. van der Plancken. Algemeen legataris Urbanus van der Borght, commis en Raad van Z.M. Financiën, neef van de testateur.
2. Extract van een akte d.d. 23 november 1600 van Schepenen van Jette-Ganshoren waarbij de huisarmeesters van Jette verkopen een wijmbos (eertijds vijverken) gelegen te Jette.
3. Testament d.d. 26 september 1641 vóór Joannes de Ghisele, pastoor

- (te Jette?). Testateur Jasper Bettens, koster van Jette. N.B. Het stuk is een codicil waarbij Jasper Bettens een vorig testament wijzigt.
4. Testament d.d. 20 *october* 1667 vóór F. van der Gucht, pastoor van St.-Pieters-Jette. Testateur Laureys Jacops, ingezetene van Jette.
 5. Testament d.d. 10 *maart* 1678 vóór Philips van de Kerckhove, notaris te Brussel. Testatrice Anna De Vos, weduwe van Martinus Dralant, ingezetene van Jette. Stichting van een jaargetijde voor 30 jaren.
 6. Akte d.d. 5 *januari* 1680 waarbij Schepenen van Brussel de verkoop akteren van een perceel land gelegen te Molenbeke.

BUNDEL III

Inventarissen, rekeningen en varia

1. Recapitulatie van rekeningen betreffende de kerk en de huisarmen van Jette. 1595-1625.
2. Diverse extracten van rekeningen betreffende de kapel en de huisarmen van Ganshoren. 17e eeuw en een nota van 1751.
3. Staat van de jaargetijden der kerk van Jette. 17e eeuw.
4. Rekening van de huisarmen van Jette d.d. 27 *juni* 1608.
5. Twee inventarissen van de inkomsten van de pastorie van Jette 1470-1622 opgemaakt door pastoor Fr. Cornelius de Campenhout. Een daarvan gedateerd 22 *juni* 1625.
6. Rekening d.d. 26 *april* 1792 van ontvang en uitgeef van de kapel van St.-Martens Ganshoren, appendix van de parochie St.-Pieters-Jette over de jaren 1786-1789.
7. Opgave van de inkomsten van de kapel van Ganshoren. 1793.
8. «Maenboek» van de rentmeester Pieter van der Meeren over de kerkgoederen van St.-Pieters-Jette. 1793-1805.
9. Inventaris en varia daterend van 1774 over de kerkgoederen en inkomsten van
 - a. de parochiale kerk van Jette
 - b. de armendis van Jette
 - c. de appendix van Ganshoren
 - d. de armendis van Ganshoren.
10. Conclusiën voor François de Kinschot in een proces tegen Hendrik de Fraye. *Circa* 1650.
11. Opdracht aan Eerw. Heer Franciscus Xaverius le Mire, aartspriester van Brussel en pastoor van Meise tot het verrichten van de kerkelijke visitatiën van de kerken van zijn district en namelijk van deze van Ganshoren. N.B. Het stuk is niet gedateerd en niet ondertekend.
12. Twee liedekens behorend tot de folklore. Datum?
13. Reglement van Aartsbisschop de Roquelaure d.d. I *Nivôse* jaar XII (23 *december* 1802).
14. Attest van de maire van Jette q.q. rentmeester van de kerk van Ganshoren d.d. 3 *october* 1811.

BUNDEL IV

Abdij Dielegem

Pro memoria het stuk 4 bundel I.

1. De Aartsbisschop van Mechelen verleent voor drie maanden aan de

abt van Dielegem het benoemingsrecht over de parochie St.-Pieters-Jette met macht, als werkelijk pastoor, aldaar de HH. Sacramenten te bedienen en met alle kerkelijke rechten daaraan verbonden. Deze machtiging dateert van 20 april 1684 en wordt op 4 oktober 1684 voor vier maanden verlengd.

2. a. De abt van Dielegem proponeert d.d. 17 oktober 1684 aan de Aartsbisschop als pastoor van Jette-Ganshoren en opvolger van Aegidius van Hove, monnik der abdij, te benoemen Nicolaus Moons, eveneens monnik der abdij. Dit voorstel wordt aanvaard.
- b. De abt van Dielegem proponeert d.d. 10 september 1734 aan de Aartsbisschop als pastoor van Jette en opvolger van Marcus van den Brande, ontslagnemer en monnik der abdij te benoemen Bartholomeus Simon, eveneens monnik der abdij. Het voorstel wordt aanvaard.
- c. De abt van Dielegem proponeert d.d. 8 oktober 1750 aan de Aartsbisschop als pastoor van Jette te benoemen Alexander Sigaut, monnik der abdij. Voorstel aanvaard na examen van de kandidaat.
- d. De abt van Dielegem proponeert d.d. 10 juni 1766 aan de Aartsbisschop als pastoor van St.-Pieters-Jette en opvolger van Alexander Sigaut overleden, te benoemen Joannes Lion, monnik der abdij.
- e. De abt van Dielegem proponeert d.d. 13 juli 1791 aan de Aartsbisschop als pastoor van St.-Pieters-Jette en opvolger van wijlen Joannes Balthazar Lion te benoemen Petrus Josephus Goolens, monnik der abdij.
- f. 2e schrijven van de abt van Dielegem d.d. 17 juli 1791 aan de Aartsbisschop betreffende deze benoeming.

Pro memoria de stukken 3b, 4, 5, 6, bundel V.

BUNDEL V

De kapel van Ganshoren in verhouding tegenover de parochiën Jette en Berchem en de abdijen Dielegem en Grimbergen.

1. Roelants, pastoor van Jette verzoekt het Vicariaat van het Aartsbisdome Mechelen toelating om in de kapel van Ganshoren de twee aldaar gefundeerde missen per week te reduceren tot één, gezien de geringe inkomsten van de kapel. Requeste van 1595. Het Vicariaat vraagt de specificatie van bedoelde inkomsten d.d. 15 maart 1595. De gevraagde toelating wordt verleend op 11 mei 1595.
2. Requeste van de capellemeesters der kapel van Ganshoren aan de Aartsbisschop tot bekomen van een vroegmis op zon- en heiligidagen met voorstel hoe de kosten zullen bestreden worden. Requeste van 1629 voor advies doorgezonden d.d. 30 juni 1629 aan de landdeken van Brussel. Advies van deze met naschrift van 9 oktober 1629 waaruit blijkt dat de pastoor van Jette, Cornelius van Campenhout alsook de landdeken Henricus Calenus ongunstig op de requeste adviseeren.
3. a. Requeste van de inwoners van Ganshoren «omtrent de heyde» aan de Aartsbisschop van Mechelen om afgescheiden te worden van de parochie Berchem en gehecht aan de parochie Jette.
N.B. Dit stuk is ingelast in het diploma van de Aartsbisschop d.d. 28 september 1652.

- b. Latijnse brief aan de Aartsbisschop tot steun van wat in de requeste sub a. wordt gevraagd.
N.B. Deze brief is noch gedateerd noch ondertekend. Vermoedelijk is de auteur François de Kinschot, heer van Rivieren, Jette en Ganshoren.
 - c. Gunstig advies van de Landdeken J. van der Linden d.d. 12 augustus 1652.
 - d. Akkoord van de pastoors van Berchem en Jette d.d. 27 september 1652.
 - e. Diploma d.d. 28 september 1652 van de Aartsbisschop inhoudende een gunstig besluit op de requeste a.
N.B. Bij dit stuk behoort ook de verbeterde minuut van dit diploma.
 - f. Brief van de Aartsbisschop aan de abt van Grimbergen d.d. 20 december 1652 waarin de zienswijze van de abt in deze aangelegenheid gevraagd wordt «alvorens door de Aartsbisschop een besluit zal genomen worden».
 - g. Ongunstig advies van de abt van Grimbergen d.d. 12 januari 1653.
N.B. Er wordt geïnsinueerd dat de requeste afgeperst werd door F. de Kinschot. De aangevoerde feiten worden betwist en argumenten uit het kerkelijk recht aangehaald.
 - h. Brief van de abt van Dielegem aan de abt van Grimbergen.
N.B. Het stuk is niet gedateerd. Een vergelijk wordt voorgesteld.
 - i. Motivum juris in verband met de ter zake opgeworpen rechtspunten. *N.B. Het stuk is niet gedateerd noch ondertekend. Vermoedelijk is F. de Kinschot de auteur.*
 - j. Brief en getuigenissen in verband met deze aangelegenheid, 1652, 1653, 1654.
 - k. Aanvulling van het Motivum juris. 1654.
 - l. Latijnse brief van F. de Kinschot aan de Aartsbisschop over deze aangelegenheid. 1653 of 1654.
 - m. Franse brief van dezelfde aan de Aartsbisschop, d.d. 4 augustus 1653.
 - n. Een reeks Franse brieven van dezelfde aan «Mademoiselle et chère cousine» over deze aangelegenheid. 1652, 1653, 1654.
4. Klacht van de overheden en ingezetenen van Ganshoren bij de Aartsbisschop omdat de abdij Dielegem sedert een jaar geen diensten meer doet in de kerk. 1728.
5. Akkoord gesloten tussen de overheden en ingezetenen van Jette, Ganshoren, Hamme, Relegem en Bever enerzijds en de abdij Dielegem anderzijds om te Ganshoren een gelezen mis te celebreren op zon- en feestdagen alsook te geven aldaar een wekelijkse onderrichting in de christelijke lering. Met bijlagen. 8 januari 1754.
6. Requeste van dezelfde personen aan de Aartsbisschop om zo spoedig mogelijk het gesloten akkoord te bekrachtigen. 1754.

BUNDEL VI

Oude akten - 18e eeuw

1. Akte d.d. 20 augustus 1713 van Schepenen van Itterbeke en Dilbeke betreffende verkoop van onroerende goederen in deze parochie gelegen.

2. Akte d.d. 17 december 1708 vóór François van den Eede notaris te Brussel betreffende de aankoop door Anthonius t'Serstevens pastoor van St.-Pieters-Jette, ten behoeve van de kapel van Ganshoren, van twee percelen land gelegen te Ganshoren, het eerste op den «ondersten Cauteleer», het tweede «opt Oppervelt».
3. Akte d.d. 22 april 1723 van Schepenen van Brussel akterend de verkoop van onverdeelde paarten tussen deelgenoten. De verkochte paarten betreffen drie dagwanden land gelegen te Ganshoren «opt Redebodegemvelt».
4. Condiitiën van openbare verhuring d.d. 14 november 1740 van percelen land toebehorend a. aan de kerk van Jette, b. aan de armen van Jette, c. aan de kerk van Ganshoren.
5. Condiitiën van openbare verhuring d.d. 18 november 1755 van percelen land toebehorend a. aan de kerk van Jette, b. aan de armen van Jette, c. aan de kapel van Ganshoren.
6. Fragment van een testament d.d. 11 november 1770 vóór notaris (lacune) te Brussel. Testatrice Maria Jacops weduwe van Peeter de Groof, ingezetene van Ganshoren.
7. Condiitiën van openbare verkoping d.d. 4 oktober 1785 vóór Nicolaus Stuyck notaris te Brussel. De derde koop handelt over drie dagwanden land gelegen te Ganshoven «opt Redebodegemveld». Toewijzing aan Joanna de Reus weduwe van Carolus Pierions.
8. Akte d.d. 18 oktober 1785 vóór Nicolaus Stuyck notaris te Brussel, zijnde eigendomstitel voor Joanna de Reus, weduwe van Carolus Pierions aangaande de 5/6 van drie dagwanden land gelegen te Ganshoren «op het Redebodegemveld», als gevolg van een deling (partage) met deelgenoten.
9. Transactie d.d. 3 september 1789 in zake de limietscheiding tussen de boomgaard van Juffr. van Ophem en het kerkhof van St.-Martens-Ganshoren en over de afstand van de bomen van de boomgaard en deze van het kerkhof. Namens de kerk van Ganshoren treden op haar proviseurs.
10. Akte d.d. 10 juni 1791 vóór Nicolaus Guilielmus Lindemans, notaris te Brussel. Scheiding en deling (partage) tussen deelgenoten, betreffende a.o. een perceel land gelegen te Ganshoren «op het velt genaemt den Sippelenbegh».

BUNDEL VII (1807-1828)

1. Condiitiën van openbare verkoping d.d. 2 juni 1807, vóór Nicolas Guillaume Lindemans, notaris te Brussel, betreffende o.a. een perceel land gelegen te Ganshoren «en la campagne nommée den Sippelenbegh» toegewezen aan Pierre Moons, landbouwer te Ganshoren.
2. Akte d.d. 6 juni 1807 vóór Nicolas Guillaume Lindemans, notaris te Brussel, zijnde eigendomstitel voor Pierre Moons.
3. Condiitiën van openbare verkoping vóór Nicolas Stuyck, notaris te Brussel. Betreft o.a. een perceel land gelegen te Ganshoren Redebodegemvelt toegewezen aan Dame Marie Thérèse Aerts weduwe van Pierre Joseph Jooris op 22 maart 1808.

4. Akte d.d. *1 april 1808* vóór Nicolas Stuyck, notaris te Brussel, zijnde eigendomstitel voor Dame Anne Thérèse Aerts, weduwe van Pierre Joseph Jooris.
5. Condiitiën van openbare verkoping waarvan toewijzing d.d. *18 mei 1808* aan Dame Anne Thérèse Aerts weduwe van... Joris. Akte van de Rechtbank van eerste aanleg te Brussel betreffende een perceel land gelegen te Ganshoren zijnde «la campagne dite Reybodeghem».
6. Briefwisseling betreffende de schuldvordering van de kerkfabriek Jette-Ganshoren op de erfgenamen Criau. 1/ d.d. *24 mei 1819*; 2/ van *20 augustus 1819*; 3/ van *27 augustus 1819*.
7. Condiitiën van openbare verhuring van goederen toebehorend aan de kerkfabriek Jette-Ganshoren. *1820*. Ontwerp.
8. Condiitiën van openbare verhuring van goederen toebehorend aan de kerk van Jette-Ganshoren en gelegen te Jette, Berchem St.-Agatha en Ganshoren, d.d. *24 mei 1820*.
9. Briefwisseling betreffende onbetaalde renten verschuldigd sedert 1790 door de kerk van Laken O.-L.-Vrouw aan de kerkfabriek van Jette-Ganshoren. *1821-1822*.
10. Lofgalm aangeboden aan Carolus Nicolaus van Craesbeek ter gelegenheid van zijn Eerste Mis in St.-Pieters te Leuven, d.d. *24 maart 1824*.
11. Testament d.d. *12 maart 1825* van Peeter Moons vóór Franciscus Joannes Verbrugghen, notaris te St.-Martens-Bodegem. Legaat van een perceel land gelegen te Ganshoren «op de Sippelenberg» gemaakt aan de kerk van St.-Pieters-Jette op last van een jaargetijde.
12. Koninklijk besluit van *13 maart 1828* met bijlagen. De kerkfabriek van Jette-Ganshoren wordt in bezit gesteld van de in de bijlagen vermelde goederen en renten.
13. Opgave van lasten en inkomsten opgesteld door de penningmeester van? betreffende de kerk (of kapel) van Ganshoren of de kerk van Jette. Het stuk dateert vermoedelijk van 1828. De staat is uitgedrukt in gulden.

BUNDEL VIII (1835-1848)

1. Register van de beraadslagingen van de kerkraad van Ganshoren. *1835-1842*.
2. Briefwisseling betreffende de pastorie van Ganshoren. *1835*.
3. Plan Hof ter Vlieren, Ganshoren. *1836*.
4. Avoué's- en deurwaardersakte d.d. *11 januari 1836*.
5. Verklaring van een aantal inwoners van Ganshoren zich verbindende binnen de de twee jaren af te kopen van de Eerw. heer Pangaert het deel van het buitengoed door hem gekocht van de h. Mondonville voor het pastoreel huis. Verbintenis waarmede de Eerw. heer Pangaert akkoord gaat. *Februari 1836*.
6. Diploma d.d. *8 januari 1836* van Kardinaal Sterckx, aartsbisshop van Mechelen, betreffende de oprichting te Ganshoren van een Sodalitium perpetuae adorationis SS. Eucharistiae Sacramenti.
7. Diploma d.d. *13 februari 1836* van de Aartsbisshop van Mechelen

- waarbij aan de Pastoor van Ganshoren een bijzondere macht verleend wordt in verband met de Paasplicht.
8. Koninklijk besluit d.d. 17 *maart* 1836 betreffende de bezoldiging van de kapelaan en van de onderpastoor van de kerk van Ganshoren (église annexe de Ganshoren sous Jette). Met bijlagen.
 9. Brief d.d. 6 *mei* 1836 van 126 inwoners van Ganshoren aan de Minister van Binnenlandse Zaken te Brussel, waarbij de wens wordt uitgedrukt dat de nieuw opgerichte parochie Ganshoren, ook voor wat stoffelijke aangelegenheden betreft, gans afgescheiden zou worden van Jette.
 10. Brief van Kardinaal Sterckx d.d. 6 *maart* 1837 aan de kerkfabriek van Ganshoren betreffende de splitsing van de kerkgoederen en inkomsten tussen de parochiën Ganshoren en Jette.
 11. Nota d.d. 7 *december* 1837 van de kerkfabriek Ganshoren betreffende haar goederen en inkomsten waarover betwisting was gerezen met de kerkfabriek Jette.
 12. Diverse extracten uit het Aartsbisschoppelijk archief betreffende de verhouding Jette-Ganshoren in zake temporalia in de jaren 1622-1625; 1720, 1739.
 13. Reeks brieven en bescheiden betreffende de betwisting omtrent de temporalia tussen de kerkfabrieken Jette en Ganshoren. 1837.
 14. Testament d.d. 2 *juni* 1838 vóór Jacobus Franciscus Verhaegen, notaris te Brussel. Testateur Petrus Moons. Het testament van dezelve d.d. 12 *maart* 1825 wordt gewijzigd. Het legaat vroeger geschonken aan de kerk van Jette gaat naar de kerk van Ganshoren.
 15. Reeks brieven betreffende het geschil gerezen tussen de kerkfabrieken Jette en Ganshoren omtrent de kerkgoederen. 1838.
 16. Tabel van de kerkgoederen toebehorend aan de kerk (kapel) van Ganshoren in 1793. Bescheid van 1840.
 17. De Bestendige Deputatie van Brabant machtigt op 2 *maart* 1840 de kerkfabriek Ganshoren een gift onder levenden te aanvaarden vanwege Pierre Jean Pangaert.
 18. Budget van de kerkfabriek Ganshoren 1840.
 19. Twee brieven in verband met het geschil Jette-Ganshoren. 1841.
 20. Bescheiden in verband met een legaat van Egide Joseph Pangaert aan het Bureel van Weldadigheid Ganshoren. 1842.
 21. Akkoord (in driedubbel) tussen de kerkfabrieken Jette en Ganshoren betreffende de temporalia. 28 *december* 1842. Met bijlagen.
 22. Reeks brieven in verband met de gift Pangaert. 1842.
 23. Brief d.d. 13 *mei* 1838 van het Gemeentebestuur Jette-Ganshoren aan Van der Borght, kapelaan te Ganshoren die een pastorie gevraagd had. Er wordt hem geschreven dat hij de bestaande pastorie kan bewonen.
 24. Journal de Recettes et Dépenses de l'église de Ganshoren 1843.
 25. Olografisch testament d.d. 27 *februari* 1844 van Egidius Josephus Pangaert, priester te Brussel, legaterend aan de kerk van Ganshoren op last van een jaargetijde.
 26. Akte d.d. 24 *november* 1846 vóór Jacques François Verhaegen notaris te Brussel, zijnde gift onder levenden geschonken door François Dominique van der Borght, pastoor te Ganshoren aan de kerkfabriek Ganshoren.

27. Akte d.d. 16 juni 1846 vóór J. Fr. Verhaegen notaris te Brussel waarbij door de Eerw. heer van der Borgh't een stuk land aangekocht wordt gelegen te Ganshoren, Kerkeveld. N.B. Dit land werd op 24 november 1846 aan de kerkfabriek geschonken. De schenking werd gedaan «*sous la condition que la dite pièce de terre devra servir à y faire bâtir une église en temps et lieu*».
28. Aanplakbiljet betreffende de openbare verhuring van landen gelegen te Ganshoren, Jette enz. waaronder goederen toebehorend aan de kerkfabriek van Jette. 19 augustus 1847.
29. Beslissing van de Bestendige Deputatie van Brabant d.d. 20 april 1848 approberende de openbare verhuring van 19 augustus 1848 voor de goederen toebehorend aan de kerkfabriek Ganshoren.

BUNDEL IX (1850-1852)

1. Bescheiden in betrekking met de eerste steenlegging en de wijding van de kerk van Ganshoren. 22 april 1850 en 6 mei 1850.
2. Bescheiden in betrekking met de bouw van de kerk van Ganshoren. Circa 1850.
3. Bescheiden in betrekking met jaargetijden. Circa 1850.
4. Brieven en Varia in verband met het leggen van een vloer in de kerk van Ganshoren. 1851-1852.

BUNDEL X (1854-1899)

1. Brieven d.d. 1851-1854 betreffende de schikking getroffen tussen de kerkfabrieken Jette en Ganshoren aangaande een jaargetijde.
2. Brieven van 1861 betreffende grondbelastingen verschuldigd door de kerkfabriek van Ganshoren.
3. Diverse nota's van Pastoor en kerkfabriek van Ganshoren. 1857 en 1861.
4. Bescheiden betreffende de oprichting van een kruisweg in de kerk van Ganshoren. 21 februari 1861, 10 maart 1861.
5. Testament d.d. 18 oktober 1865 vóór J. Fr. Crabbe notaris te Ternat. Testatrice Juffr. Isabelle van der Borgh't. Legaat aan de kerkfabriek van Ganshoren op last van een jaargetijde.
6. Diploma van Kardinaal Deschamps, Aartsbisschop van Mechelen d.d. 14 december 1868 betreffende aflaten verbonden aan de Mis opgedragen aan het hoogaltaar van de kerk Ganshoren.
7. Diploma en Statuten van de Pia Societas Apostolatus Orationis waarbij de kerk Ganshoren zich aansluit. Rome 26 februari 1861, Mechelen 16 oktober 1869.
8. Diploma d.d. 27 januari 1871 van Kardinaal Deschamps Aartsbisschop van Mechelen betreffende de verering van de relikwieën van de H. Victoria Maagd en Martelares.
9. Meting en schatting van een perceel land gelegen te Ganshoven «Sippelenberg» en een ander te Koekelberg voor rekening van de

- kerkfabriek van Ganshoren. 8 april 1875.
10. O'ografisch testament d.d. 2 oktober 1873 van Franciscus Dominicus van der Borght, pastoor van Ganshoren. Legaat aan de kerkfabriek van Ganshoren op last van een jaargetijde.
 11. Diverse nota's d.d. circa 1874 betreffende jaargetijden en varia.
 12. Akte d.d. 19 januari 1875 vóór A. Crabbe notaris te Ternat, betreffende de aflevering van het legaat van der Borght aan de kerkfabriek van Ganshoren.
 13. Brief d.d. 16 september 1875 van de pastoor van Jette aan de Officiaal van het Aartsbisdom betreffende dispensatie voor een huwelijk en antwoord daarop d.d. 18 september 1875.
 14. Graftschrift van Kardinaal Deschamps, 29 september 1883.
 15. Brief van de kerkfabriek van St.-Pieters-Jette d.d. 10 maart 1884 aan Burgemeester en Schepenen van Ganshoren waarbij inlichtingen gevraagd worden omtrent zekere goederen ingeschreven op naam van de kerkfabriek van Jette.
 16. Bescheiden betreffende het legaat Verbunt gemaakt bij olografisch testament door Julie Josephina Verbunt d.d. 25 februari 1890 aan de kerk van Ganshoren.
 17. Monitum van Kardinaal Goossens, Aartsbisschop van Mechelen d.d. 17 februari 1895 betreffende het genootschap van de H. Familie.
 18. Diploma van Kardinaal Goossens d.d. 19 februari 1898 vernieuwende het diploma van 14 december 1868 betreffende de aflaten verbonden aan de Mis opgedragen aan het hoogaltaar van Ganshoren.
 19. Diploma van Kardinaal Goossens d.d. 10 mei 1899 betreffende de grenswijziging tussen de parochiën Ganshoren en Molenbeek St.-Remigius.

BUNDEL XI (1900-1954)

1. Varia van de pastoors C. Storms en F. van de Venne.
2. Diploma van Kardinaal Goossens d.d. 5 september 1903 betreffende de oprichting van een nieuwe parochie op het «Plateau de Koekelberg» waarvoor delen afgenomen worden van de parochiën Koekelberg, Ganshoren, Jette, St.-Agatha-Berchem.
3. Diploma van Kardinaal Goossens d.d. 29 juli 1904 betreffende de afstand van een deel van de parochie Ganshoren aan deze van St.-Remigius-Molenbeek.
4. Diploma van Kardinaal Goossens d.d. 20 januari 1905 vernieuwende de voorgaande diploma's betreffende de aflaten verbonden aan de Mis opgedragen aan het hoogaltaar van Ganshoren.
5. Brief d.d. 4 oktober 1907 van de Arrondissementscommissaris aan Burgemeester en Schepenen van Ganshoren betreffende de borgstelling van de schatbewaarder der kerkfabriek van Ganshoren.
6. Extract uit de beraadslagingen van de kerkmeesters van Ganshoren d.d. 15 december 1908 waarbij beslist wordt het legaat van Cornelius Storms, pastoor van Ganshoren te aanvaarden op last van een jaargetijde.

7. Brief van C. Veys, «trésorier» aan de Pastoor d.d. *Laken 1 juni 1910*.
8. Brief van de kerkfabriek van O.-L.-Vr. Laken aan deze van Ganshoren d.d. *28 maart 1914* betreffende de kapitalisatie van een jaarlijkse rente toebehorend aan de kerk van Ganshoren.
9. Bescheiden betreffende het olografisch testament d.d. *4 juli 1914* behelzende een legaat gemaakt door de testatrice Weduwe Jos. Winterschweig-Ossendorff aan de kerkfabriek van Ganshoren op last van een jaargetijde.
10. Brief d.d. *12 november 1922* van het Aartsbisdom aan de Pastoor van Ganshoven betreffende de pastorie.
11. Diverse bescheiden betreffende de gift d.d. *27 februari 1924* gedaan door Jeanne Hubertine van Hinsbergh aan de kerk van Ganshoren op last van drie jaargetijden.
12. Diploma van Kardinaal van Roey d.d. *15 juli 1929* houdende grens wijziging tussen de parochiën Jette en Ganshoren. Met bijlagen.
13. Varia *1930*.
14. Verzoek van Pastoor Franciscus van de Venne d.d. *19 juli 1932* om een kruisweg in de kerk van Ganshoren op te richten. Met bijlagen.
15. Bescheiden betreffende de zaak Erasmus. *1954*.

BUNDEL XII

1. Nota's en Varia.

E. VAN NUFFEL

UIT OUDE PAPIEREN :

EEN JAER VAN 355 DAGEN (1682)

«Diet jaer is cortter geweest dan andere jaeren thien daghen, want den XVe december bij openbaer publicatie vercondight, gehouden te wesen voer den XXVe der selver maendt ende alsoe den selven dach geboden te vieren als den Heyligen Kersdach ende dat mits relaes van t verloop vande sonnen breeder int placcaet gementionneert ende wij hadden alsoe twee sondagen in een weke.»

(Schepengriffie Vorst nr. 3314).

H.H.

De kruiwagen

Deze postume studie van Henri de Vis (Hendrik Pauwels) publiceren wij gaarne. Ze moest een onderdeel worden van een uitgebreide studie over de boerenwagen en het wagenmakersambacht. Het is er helaas niet van gekomen.

Het is hoogdringend dat er korte verhandelingen zoals deze zouden gemaakt worden over de voorwerpen in gebruik bij de boer en in de ambachtelijke bedrijven van het platteland, voorwerpen die onherroepelijk aan 't verdwijnen zijn. Onderhavige studie is hiervoor een model: ze geeft een goede ontleding van het voorwerp, met al de vakwoorden; ze situeert het voorwerp in het landelijke leven, en weet als 't past een anekdote of een raar gezegde op te dissen.

De kruiwagens zijn aan 't verdwijnen in ons landschap. Worden er nog nieuwe gemaakt? De in serie gefabriceerde wagentjes op luchtbanden verlichten zodanig de arbeid! Bemerkt dat onderhavige bijdrage geschreven werd vóór 1940. Wat is er sindsdien al niet veranderd.

P.L.

De kruiwagen is een van die meubels die ge op een boerenstede niet kunt missen. Eertijds kregen de jonggehouden als uitzet van huis mede: een kruisbeeld, een bed, stoelen en een tafel. Maar beneven dat al mocht een kruiwagen niet mankeren. Die kruiwagen lag voor de jonggehouden vol hoop en zoete beloften van rijke oogsten graan en patatten en voederagie. Maar hij was ook nog een beeld van afschrik: boerkens die van de knepen wisten en aan den lijve al ondervonden hadden hoeveel mensenzweet er aan een kruiwagen hing, begonnen al te zweten als ze van verre maar een kruiwagen in het oog kregen.

De pastoor kan paarden overlezen; koeien en varkens hebben «hun heilige» en hun offerblok in de kerk; maar aan een kruiwagen helpen noch wijwater noch latijn: hij is en blijft de «crevecatie» van de boeren.

In ons dorpen tellen we drie soorten boeren: de paardenboeren die 's zondags naar de hoogmis stappen met de trage gemeten stap van achter de ploeg, de tenen binnenwaarts, de kop in de hals en stijf op de leen gelijk een boonpertse; de koeiboerkens die, puur uit gewoonte van achter hun trekkoer te lopen, op de baan hun gang inzetten aan de linkerkant om wat verder aan de rechterkant uit te komen en in hun gesprekken onder mekaar geen andere gebaren kennen dan trekken, snokken en snoeben; en eindelijk de kruiwagenboerkens met inzakkende knieën, slepende voeten, afhangende schouders, hoge rug en met 'n stap alsof ze hun eigen moeten vooruitstoten.

*

De delen van de kruiwagen zijn de *armen*; de *schoot*, d.i.

het vlak waarop de lading rust; het *hoofd* of de *kop*, is het vertikaal hoofdeind; van weerskanten de schoot staan de *berderen*. Met schoot en hoofd vormen zij de *bak*. Boven in het hoofd steken, als het vandoen is, de twee *kruiwagenstekken*. Verder hebben wij het *wiel*, met zijn spaken en *spille* (de as) (1).

*

De wagenmakers staken de kruiwagen ineen bij hen te huis, in 't ledige van de tijd, als het werk niet spande. Ze maakten ze op bestelling ofwel hadden zij er een reeks splinternieuwe voor de deur staan, die op een slachtoffer wachtten.

Men moet zeggen dat ze het goed deden en ze hielden er niet van dat men achter hunne rug zou gaan vertellen dat ze de kruiwagen «met hun muts hadden ineen geslagen». Trouwens wagenmakers hielden er aan hun schoon en welvarend ambacht eer aan te doen. Wagenmakers waren in 't algemeen sekure werktuigkundigen en -makers.

Een kruiwagen afwerken vraagt tijd en verstand. Hij moet gemakkelijk zijn in de hand; de lengte van de armen moet goed bestudeerd zijn: niet te kort, om niet te zwaar op de schouders te drukken, en ook niet te lang, want hetgene ge hiermede wint in het dragen verliest ge in het stoten.

Als zo een kruiwagen ineen stak en moest geleverd worden dan zei men van de wagenmaker: «die maakt galante kruiwagens». En het antwoord was: «dat is er ene voor het leven».

*

Bij een kruiwagen behoren nog een heel deel bijbehoorten: van voor, bezijden het wiel, twee haken om de trekhond aan te spannen; boven het hoofd twee gaten voor de kruiwagenstekken in te steken bij het vervoer van stro, hooi, rapen, pattatekruid, en alle goed dat veel «bewaai» maakt. En de kruiwagenberden mogen ook niet vergeten worden. Geplaatst aan weerskanten van de schoot, vormen zij de «bak» die nodig is om iets «dat uiteen loopt» te vervoeren: kolen, patatten, bieten...

Wilt ge met uw kruiwagen volledig ingespannen zijn dan kunt ge boven de bak een hoogsel laten maken, een renne in lattenwerk, en ge hebt het beste gerief om met een koppel viggens van de markt naar huis te rijden. En om de graanoogst en het hooi naar huis te voeren hebt ge een *berreken* (berrie) vandoen, een raam dat ge op de schoot legt, en tot op de helft van de armen, ofwel een *oogstleerken*. Het belet dat de lading van weerskanten op de grond zou slijpen.

*

De keus van het hout is van betekenis: alle hout is geen kruiwagenhout. De armen vragen veel aandacht. Wilgenhout is daarvoor best geschikt; het is licht en sterk. Een scheef ge-

(1) Brabantse woorden!

groeide wilg valt seffens in het oog van de boomkoper. «Daar steken kruiwagenarmen in». De malies moeten in de golving van de armen lopen, anders breken deze af gelijk glas. Boeren die zo een wilg staan hebben laten hem zagen in kruiwagenarmen en leggen ze te drogen tegen als het past op de balken van de zolder. Kruiwagenarmen zijn van dat gerief dat ge moet in voorraad liggen hebben; malheuren met kruiwagens slapen niet, en moet ge ze bestellen bij de wagenmaker dan kost het stukken van mensen.

Het geraamte van het hoofd is ook in wilg. Het hoofd en de schoot zijn afgeberderd met without of kanada. Dat kunt ge, volgens de sleet die er in komt, gemakkelijk vernieuwen.

Het wiel, met de *bus* (naaf), de *speken* (spaken), en de *velgen* zijn in sterker hout, olm.

Aan een kruiwagen behoort ook wat fatsoen: de scherpe kanten worden afgeschaafd; de opperste lijn van het hoofd in een «galante» boog gezaagd en geschaafd; de stekken properkens in zeskant afgebeiteld; het voorste deel van de armen met glas afgeschrabt voor de zachtheid in de hand, en daarbij wordt een *vellingske* gekerfd om de koort van de singel in te passen.

*

Waartoe een kruiwagen en zijn onderdelen al te pas komen op een boerenhof?

De kruiwagen, omgekeerd, wordt gebruikt om de draden op te spannen bij het afmaken van een weide (2); als men hoge hagen scheert om er de bak op te zetten als verhoog. Het is gemakkelijker naargelang men vooruitgaat met het werk de bak met de kruiwagen te vervoeren dan hem te moeten verdragen.

De «spille» dient gebeurlijk als stek om er de geit aan vast te binden; of, gloeiend gemaakt in de Leuvense stoof, om gaten te boren in planken of in de «kribbe». Een boer heeft geen andere boor bij de hand.

«Kruiwagenstekken» zijn bij het kalven het gerief bij de hand om, als het kalf «gezeeld» is, door de lus van het zeei te steken en het kalf «af te trekken».

*

Een goede boer heeft twee kruiwagens, een gemene, om te beren: de boom van het beervat is in de schoot gesleten; een beste, om naar de molen te rijden, en naar de markt, om de graanoogst in te halen, en de hop te leveren.

Een boerke kunt ge kennen aan zijn kruiwagen: een vuile, kapotte kruiwagen met pikkels er af, slecht berd, wiel met losse band en dat niet gesmeerd is, wijst op een slordige boer.

Waar de kruiwagen recht staat met de armen tegen de

(2) Hoe dit in zijn werk gaat kan men lezen in ESB, jg. XV (1932), blz. 317.

muur; waar hij geveerd wordt, en af en toe afgewassen, is men bij goede zorgzame boeren.

*

Boerkens waren zo gewend aan de kruiwagen, dat ze zonder hem niet konden recht gaan: «een kruiwagen dat kleedt en ge hebt iets in de hand om u bezig te houden». Benoo ging 's zondags met zijn kruiwagen naar de hoogmis en zette hem, met de armen omhoog tegen de kerkhofmuur, puur van gewoonte. Voor «nen dobbelen frank» voerde hij galant een platte mutten naar Brussel. Deze lag op de schoot van de kruiwagen, in een bussel stro, de vier poten aaneen gebonden. Om niet leeg af te komen bracht hij nog 100 kilo «gaaskolen» mede, om de hop te drogen.

† HENRI DE VIS (*Hendrik Pauwels*)

*

* * *

Postskriptum

Deze bijdrage tot de materiële volkkunde verdient ter illustratie het vermelden van een paar feiten die de inspanning en de arbeid aantonen die de landman zich met de kruiwagen moest getroosten.

Wij denken hier aan onze boerkens van vroeger die (nog geen 75 jaar geleden) met de kruiwagen een kuip beer gingen halen aan de beeraard te Baasrode. Beeraarden noemde men de kaaien aan de Schelde waar de privaatbeer van Antwerpen aangebracht werd met speciale schuiten, en in gemetselde putten te koop gelegd voor de landbouw. Om het overklutsen te beletten van de beer bij het voeren van de kuip, was deze afgedekt met een zak waarover een hoepel lag. Van Opwijk naar Baasrode is wat meer dan 11 km, en dat langs de ellendige wegen van toen, met de volle kuip beer op de kruiwagen. Van krevatie gesproken....

Een kruiwagen werd ook al eens buiten gehaald voor licht vervoer. De mens heeft altijd een hekel gehad aan het dragen aan de hand van pakken en korven. De last die hij moest afleveren of op de markt brengen zette hij, naargelang de streek, op het hoofd of... op de kruiwagen. In mijn streek heb ik nooit mensen naar de markt weten gaan met de marktkorf op het hoofd; wel op de kruiwagen.

C. Theys vermeldt (3) de taartenvrouwen van St.-Genesius-Rode die, berg op en berg af, de volle kruiwagen pruimtaartjes naar Brussel naar de markt voerden, 13 kilometer ver, en dat drie - viermaal per week; en, was de verkoop buitengewoon gunstig, wel eens tweemaal op één dag.

(3) *Geschiedenis van St.-Genesius-Rode*, blz. 296.

August Winderickx z.g., brouwer te Dworp, vertelde dat zijn vader een zuster - non had, overste van het klooster te Beerlegem, en dat hij jaarlijks met Dworpkermis, zijn knecht naar zijn zuster stuurde met een «zende» geleitaarten. Deze werden zorgvuldig op de schoot van een kruiwagen gelegd omdat het gemakkelijker is taarten te voeren dan ze den dag lang aan de hand te moeten dragen. Die boodschap voeren ging langs over Halle naar Ninove (dit is al een 35 km en amper het derde van de weg) en verder langs over Ophasselt ofwel langs over Nederbrakel, Oudenaarde. Zeker een dagreis!

P.L.

UIT OUDE PAPIEREN :

STEVENISTEN. EEN KLEINE GETUIGENIS

Naar Cornelius Stevens, de bekende vikaris-generaal van het bisdom Namen ten tijde van Napoleon I, worden diegenen Stevenisten geheten, die weigerden het konkordaat te erkennen, dat de keizer in 1801 met de Paus gesloten had. Stevens had verscheidene brochures in het licht gegeven tot bestrijding van de tirannieke maatregelen van Napoleon tegen de Paus. Zie daarover E. Torfs, Het Stevenisme vroeger en nu in Z.-W.-Brabant, in dit tijdschrift, 1955, blz. 417 en volgende.

Over Stevens is er sprake in het Dagboek van P.J. Tellier, die in 1799 te Waterloo, toen onder St.-Genesius-Rode, geboren werd als zoon van schoolmeester Pieter Jozef en van Anna Maria de Ridder, uit Alsemberg, dochter van Pieter en van Maria Anna Surkeyn en zuster van Lambert de Ridder, die op 26-3-1821 als onderpastoor van Heikruis overleed. Tellier werd priester, subregent en directeur van het bisschoppelijk kollege (Bruul) te Mechelen en overleed als titelvoerend kanunnik op 4-11-1867.

In zijn dagboek leest men het volgende over Stevens: «In 1825 sprak ik eens met E.H. de Ram over de achtenswaardige heer Stevens, oudvikaris-generaal van Namen, die, hoogbedaad is en geen andere middelen van bestaan heeft dan de giften van liefdadige personen. De Ram heeft me eerst 110 fr. gezonden en op 25 september 179 fr. Ik heb die bedragen aan Stevens bezorgd door bemiddeling van de heer pastoor van Woutersbrakel. Onder het Keizerrijk hield Stevens zich schuil te Fleurus. Een bedrag van 30.000 fr. was uitgelooft aan wie hem aan de keizerlijke politie zou uitleveren. De Stevenisten worden naar hem genoemd, nochtans deelt hij geenszins de gevoelens van die schismatieken.»

C. THEYS

Het oude Zelem

(Vervolg van jg. XLV, blz. 483)

4. *Het Ambrosiusgenootschap te Zelem*

De naam van de schutsheilige van deze confrerie maakt ons aanstonds het beoefende vak van deze gezellen kenbaar. Deze patroon werd gekozen door de bijentelers of bijenhouders. Zegt de legende niet dat een zwerm bijen rusten kwam op de mond van St.-Ambrosius, wanneer deze, als kind nog, in een boomgaard te slapen lag.

Dank zij de secretaris, dhr. Pros Verlinden, hebben we het register van het Ambrosiusgild kunnen raadplegen. Dit boek is de voortzetting van het oude register van 1730 en begint met de jaren 1846-1847. Regelmatig werden tot op heden alle gelidelijke verrichtingen ingeschreven.

De drie eerste bladzijden geven ons het reglement dat begint met «Iesu, Maria, Joseph ende St. Ambrosius. Vernieuwinghe van de Kaerte, inden eersten soo wier begeert van onse comfreers te zyn, suellen absoluetyck moeten onderhouden dese naervolgende artikelen, begonst en opgerecht in het jaer ons heere Jesu Christi 1730».

De twaalf artikelen welke wij in het kort hierna samenvatten, werden overgeschreven te Hasselt, in het kantoor van Bewaring van Hypotheken, op 2 november 1847, boek nr. 90 en de bewaarder of hoofdman, met name Nagels heeft daarvoor 2 frank en 70 centiemen betaald:

- 1) Op de dag van St.-Ambrosius moet iedereen de H. Mis bijwonen in de kerk van Zelem.
- 2) Wanneer één van de medegezellen komt te sterven moet een H. Mis door de overlevenden worden betaald en bijgewoond.
- 3) Achterklap of vloeken op vergaderingen werden beboet met 2 schellingen.
- 4-5) Gebeurde het dat een broeder een ander slagen toediende, betaalde de eerste aanstonds 25 stuivers.
- 6-7) Iedereen moet gehoorzamen aan de hoofdman of dekens, voor zover hun bevelen overeenkomen met het reglement.
- 8) «Item die aengenoemen sal woorden voor comfreer sal moeten in setten eenen korf met mager bieyen van 25 pondt swaer, niet minder maer wel meerder».
- 9) Op St.-Ambrosiusdag moesten allen die een korf van de gilde in pacht hadden hun huurgeld hiervan aan de dekens betalen.
- 10) «Item dat nimandt gene biën en magt pachten van onse comfreers voor alheer dat sy hunne kaer sullen ingeset hebbe».
- 11) Veranderde een lid van woonplaats buiten de gemeente, dan mocht deze geen bijen pachten tenzij met de goedkeuring

van hoofdman of dekens, en verder bij toestemming van alle broeders van de gilde.

Bij het vernieuwen van dit register waren 67 leden aanwezig, waarvan we citeren: Jan Guedens en Jan Frans Kennes, hoofdmannen. Onder de titel: «Verpachting van Biën en geld van St. Ambrosiusgulde voor het jaer tot » werden de inkomsten van de gehuurde korven ingeschreven als volgt: «Schalm aen Ferdinand Guedens 12 fransche cronen en twee gulden voor intres.... 4-21.

Schalm Pieter Goris, 2 korven voor intres 72».

Op de algemene vergadering, op 7 december 1880, werd een nieuw reglement voorgedragen door de voorzitter Martinus Mathys, burgemeester van het dorp. Het bestuur werd gekozen door de meerderheid bij geheime stemming van de leden op de algemene vergadering. Ieder lid zal deken worden te beginnen met de oudste ingeschrevene doch men moet minstens vijf jaar lid van de gilde zijn.

Na aangenomen te zijn als broeder in het genootschap, moest men een korf bijen inleveren van minstens 25 pond, en deed men het niet dadelijk, dan werd 60 centiemen per jaar als pacht betaald. De bijen en gelden in het bezit van de gilde, en ook het geld dat van de boeten voortkomt, zullen verpacht worden voor een termijn van 1 tot 5 jaar aan diegene van de leden die het meeste biedt. Het geld zal zoveel mogelijk verdeeld worden in pachten van 50 franken. Ieder lid zal niet meer mogen bezitten dan 60 franken, bijen en geld inbegrepen met daarbij nog een verplichting te ondertekenen voor het kapitaal en de jaarlijkse interest. Deze artikels waren ondertekend door J.F. Kennes, hoofdman, M. Mathys, onderhoofdman, F. Fremes en Mechelmans, dekens, L. Verlinden, secretaris, en een dertigtal andere leden.

Het reglement werd nogmaals hernieuwd op St.-Ambrosiusdag 1908 en herleid tot 2 artikels, welke vooral de bijdragen betreffen. Deze werden ondertekend door Louis Verlinden, hoofdman, Eug. Wouters, onderhoofdman, G. Vermeyen, deken, Jos Brems, schrijver-schatbewaarder en de leden.

Tenslotte zou het bestuur van de gilde op 2 december 1934 de laatste veranderingen aan het reglement toebrengen. Van bijenteelt is er geen sprake meer, alleen nog van plezierige bijeenkomsten en vermakelijkheden. Vermits er op dat ogenblik geen bestuur meer was, werden met algemene stemmen verkozen: Brems, Germanus tot hoofdman, Wouters, Egide tot onderhoofdman, Kindt, Leo tot secretaris, de heren Brems, Ch. en Zeeuws, de 2 oudste leden als dekens. Intussen zijn de overleden bestuursleden vervangen.

Op de feestelijkheden moest de jongste gildebroeder zich gelasten met het tappen van het bier. De vrouwen worden slechts de tweede dag uitgenodigd, om 6 u. 's avonds, op de lekkere koffie. De muziek werd betaald door de mannen die er met hun

vrouw tegenwoordig zijn. Elk jaar heeft zijn rekening. Zelfs deze van 1951 was ingeschreven. We merkten 13 leden op die hun bijdragen betaalden. De traditionele H. Mis werd in uitgave gebracht, samen met het bier, de vis, de boter, enz. De overblijvende gelden worden op het spaarboekje van de gilde gezet. Wij wensen dit genootschap nog vele jaren toe en aan de leden nog veel genoeg en plezier in hun broederlijk samenzijn. Mogen zij het weinige dat van het aloude gildeleven nog overblijft, bewaren en aan het nageslacht overleveren. Zulk is voorwaar een niet geringe verdienste die alle lof verdient. Aan het tegenwoordige bestuur en aan alle leden: goed heil !

REKENINGEN VAN KERK- EN ARMENMEESTERS

Bronnen

Dank zij de E.H. Raes te Zelem konden we inzage nemen van het kerkarchief. Aan de hand van deze aloude registers, rekeningen en akten hebben we onderhavige bijdragen opgesteld. Daarom onze innige dank!

Tussen deze inlichtingsbronnen of archiefstukken hebben we een «Liber Redituum» ook ligger of blaffaard genoemd, van de kerk te Zelem gevonden. Het is een comptabiliteitsboek dat aanwijst welke vaste inkomsten de kerk en de pastoor behoorden te ontvangen, hetzij in pachten en cijzen, hetzij in belastingen, tienden, enz. Door de kerkmeester Joannes Ludts werd het in 1731 begonnen, op de feestdag van St.-Jan-de-Doper, tijdens het pastoraat van Willem Geerts, daarna hebben de verschillende kerkmeesters deze ligger bijgehouden, ten tijde van pastoor Antonius Lenaers, en verder tot in het begin van de 19e eeuw.

Een tweede soort bescheiden, welke ons geschiedkundige inlichtingen verschaffen, zijn de «Manualen» of boeken, waarin de rekenplichtige ambtenaren de ontvangsten en uitgaven van Kerk en Armentafel aantekenden met de nodige bijkomende inlichtingen, om ze te verantwoorden op de dag dat ze hun rekeningen voordroegen. De twee eerste ambtenaren die we hierin ontmoeten zijn in 1737, als kerkmeester: Cornelius Piessens en als H. Geestmeester: Chr. Van Geel. Hunne collega's hebben de rekeningen bijgehouden tot 1786, enkele jaren vóór de Franse Revolutie.

Keuze en eed van de ambtenaren

Zoals we reeds in één van de vorige hoofdstukken mededeelden, werden deze beide ambtenaren, niettegenstaande de uitoefening van hun ambt een geestelijke zaak tot voorwerp had, door de ganse gemeente verkozen en maakten ze deel uit van de Wet en Raad, of gemeentebestuur. Iedere zondag vóór het Jaar-geding na Driekoningendag werden, nadat de burgemeester was gekozen, met advies van de pastoor van de gemeente een Kerk- en H. Geest- of Armenmeester aangesteld, die op hun beurt de

volgende dag voor de meiers en de schepenen de eed moesten zweren. De secretaris schreef hun woorden op in het aktenboek van de schepenen: «Wy geloven ende sweeren, dat wy der Kercken ende den H. Geest oft Armen sullen goet ende getrauwe syn, oock mede die ghemeynten helpen regeren nae ons beste verstant ende kennelyckheyt. Soe helpe ons Godt ende alle syn lieve heylighen».

De onkosten hiervoor aan de schepenbank betaald, werden in de rekeningen opgetekend. Andreas Brems, kerkmeester van het jaar 1741, meldt onder de titel: «Uytgeef tegen den voornoemden ontfanck: item heeft den kerckmeester verteert als hy synen eet gedaen heet..0-5-0» en Jan Joeskens, H. Geestmeester in 1746: «Aen den rendant als hy synen eedt gedaen heeft...». Hun rekeningen moesten afgesloten zijn op St.-Thomasdag, dag waarop ze door de pastoor, de meier en de schepenen goedgekeurd werden. Op die dag werd het overschot tussen inkomsten en uitgaven betaald, zoals Petrus Kenners, kerkmeester van het jaar 1763 deed: «den 21 op St. Thomasdagh, dagh van rekeninghe heeft Peter Kenners overgetelt de somme van 19-10-0». Ze hadden recht op een buitengewone toelage van 4 gulden, welke som in uitgave diende gebracht en waarmede ze zich een paar schoenen moesten kopen.

Inkomsten van de pastoor

Het is ons geboden, omwille van de verschillende hoofden van de rekeningen, de inkomsten te rangschikken in de opbrengsten van tienden, verhuring van onroerendz goederen, gestichte jaargetijden en novaliën.

A) De grote tienden te Zelem werden ten voordele van de abt van het St.-Bernardusklooster te Antwerpen, die met het onderhoud van de kerk belast was, geïnd. Het derde deel hiervan kwam ten goede aan de pastoor van Zelem. Benevens al de plaatsen die tiendeplichtig waren, delen we tevens de pachters en de opbrengst ervan mede, opgemaakt voor het jaar 1741.

Deze tienden werden geïnd :

- 1) te Zelem, verpacht aan Andreas Brems voor 146 halsters rogge;
- 2) in de goederen van de Heer van Lobosch, verhuurd aan Joannes Vandervoort voor 80 halsters rogge;
- 3) in het Donderbosch, verpacht aan Hendrik Troosters voor 41 halsters rogge;
- 4) in Vinnenhoek, verhuurd aan Matheus Gudens voor 43 halsters rogge;
- 5) te Gennep aan Jan Boven voor 46 halsters rogge;
- 6) te Heze en te Bakel aan Michael Luts voor 212 halsters rogge;
- 7) te Hertenrode en Blanckelaer aan Jan Kaermans voor 41 halsters rogge;
- 8) te Meldert. Hiervan echter werden de twee derden geïnd

ten voordele van de Abdis van de Abdij van Herkenrode. Op 22 oktober 1741 werden betaald door Bartelaers, burgemeester van Meldert en Joannes Baeten, secretaris: voor de hooiwas 100 gulden, voor de haver 20 gulden, voor de schapen 5 gulden, «pro symphosio» 10 gulden, daarbij nog 11^{1/2} maten rogge, waarvan aan de pastoor van Meldert 16 halsters toekwamen. - Dank zij de blaffaard was het mogelijk de lijst van een 60-tal burgemeesters met hun toenmalige secretarissen van de gemeente Meldert samen te stellen;

- 9) op de Oever aan Joannes Symons en Michael Luts, die voor de hooiwas 15 gulden betaalden;
- 10) in de Kerkebeemden, Laeghbemden en Vijf Sillen aan Michael Loots, 4 gulden voor de hooiwas;
- 11) in 't Rothbroeck dat in 1741 overstroomd was. Dientengevolge werd er geen opbrengst van hooiwas genoteerd. De vergoeding schommelde tussen 5 en 20 gulden, naargelang de ernst van de overstromingen;
- 12) in de Waterbemden en Vinnenhoek aan Michael Moons, voor de hooiwas: 5 gulden.
- 13) te Bakel en te Surpel, van aan de brug van de Zwarte Beek tot aan het grondgebied van Meldert, aan Petrus van Wesemael, voor de hooiwas: 11 gulden.

B) Het pachtgeld van de volgende gronden kwam ook ten goede aan de pastoor:

- 1) drie dagwand weide in het Zeelhems Broeck, genaamd op de Oever, grenzend aan de goederen van de Heer van Lobosch en Tiendenvrij, aan Henrick Swerts voor 50 gulden;
- 2) een dagwand akkergrond op Strombeek, het pastorieveld, grenzend aan de goederen van de Kartuizers ten oosten, Henricus Jans ten zuiden, het Putstraetjen ten westen en de goederen van de bisschop van Antwerpen ten noorden, aan Matheus Goossens voor 8 maten rogge;
- 3) een bunder grond op de Steenbergh, verkregen van de erfgenamen van Nicolaes Vrancken, aan Michael Moons, voor 14 halsters rogge;
- 4) de goederen van de erfgenamen Petrus Wendelen, op de Echt aan Henricus Wesemael, voor 12 halsters rogge;
- 5) een huis en grond, «het Stransblock», van Joannes Loveris, vrij van tienden, aan Gerardus van Esch voor 2 halsters rogge;
- 6) de goederen van Christiaen Vasdraet aan de Kartuizers voor 4 «vasa» rogge. Het «Robynshof» grenzend ten oosten aan de gemeenteweide, en aan de andere kant aan de steengroef van de heer van Lobosch voor 9 halsters rogge, beide aan de Karthuisers voor 13 halsters rogge;
- 7) de goederen van Petrus Ceusters bij het kerkhof van de oude kerk gelegen aan de Kartuizers voor 1 Florentijnse, 1 Hollandse gulden, 2 oude «grossen» en 8 «grossen» voor de begrafenissen. Voor een Hollandse gulden moesten 16 Bra-

bantse stuivers, voor een Florentijnse 17 Brabantse stuivers, en voor de 10 «grossen»: 17½ assen of 2 gulden 10½ stuivers Brabants geld betaald worden.

C.) Belangrijk waren ook de «fondaties» of de godsdienstige stichtingen, de regeling per dag van de kerkelijke diensten voor de overleden weldoeners en stichters van jaargetijden met bepaling van de daaraan verbonden lasten, die gedeeltelijk aan de pastoor en gedeeltelijk aan de koster toekwamen :

- 1) het jaargetijde van Jan Klockluyders, gesticht in 1556, gehypothekeerd op zijn goederen in Vinnenhoek. Dit moest gedaan worden op de dag voor Palmenzondag. Voor de pastoor 2 gulden, voor de koster 1;
- 2) het jaargetijde van Jan Bevermans, gesticht in 1567, gehypothekeerd op zijn goederen in Vinnenhoek, in de volksmond «de Schave». Op te dragen op een dag naar keuze in januari; de pastoor ontving hiervoor 15 «assen»;
- 3) het jaargetijde Renier Thonis, gesticht op 8 augustus 1666, gehypothekeerd op een halve dagwand weide in de Daeghbennden. De H. Mis moest plaats hebben op 8 augustus van elk jaar, en de kerkfabriek die deze weide verhuurde, betaalde aan de pastoor 2 gulden;
- 4) het jaargetijde van Pauls Kimps op 25 februari voor 2 gulden, te betalen door de H. Geestmeesters;
- 5) het jaargetijde van Henricus Van de Venne op 21 januari voor 2 gulden, door de erfgenamen te betalen;
- 6) het jaargetijde van Henricus Biessemans voor 2 gulden aan de pastoor, 1 aan de kerkfabriek en 1 aan de koster, door de erfgenamen te betalen;
- 7) het jaargetijde van Eerwaarde Heer Sebastiaan Droogen, oud-pastoor van Zelem, gehypothekeerd op een dagwand akker op de Colenberg, voor 2 gulden door de kerkfabriek te vereffenen;
- 8) het jaargetijde van Sebastiaan Kinckels, gehypothekeerd volgens zijn testament van 13 november 1712 voor de schepenbank van Zolder, op goederen te Zelem welke door Lowies van de Bosch aangekocht werden. De kerkfabriek was verantwoordelijk voor de inning en de betaling van 2 gulden aan de pastoor;
- 9) het jaargetijde van Eerwaarde Heer Gerardus Tilens, oud-pastoor te Zelem en deken van het distrikt Beringen, volgens testament voor de schepenen van Zelem opgemaakt. Op de dag van het jaargetijde, 29 december, betaalde de kerkfabriek 2 gulden aan de pastoor;
- 10) het jaargetijde van Joannes Kemps, voor 2 gulden van de kerkfabriek;
- 11) het jaargetijde van E.H. Franciscus Mannaerts, volgens zijn testament opgemaakt voor notaris Louys te Diest in 1731. Gehypothekeerd op gronden in Bakel bij de Ottenberg op de grens van Zelem; de pastoor en de koster ontvingen op

de verjaardag, 28 april, elk een gulden.

D) De nieuwe tienden of «novalien», moesten geleverd worden op de nieuw bebouwde of nog te ontginnen landen:

- 1) de Capellery heyde, drie bunders groot, ten oosten aan het Donderbosch, ten noorden aan «den Grooten Dorst», ten Z. en ten westen aan de gemeentegronden;
- 2) het Donderbosch; uitgeroeid en in akkerland herschapen, waarin Jan Engels een half bunder heeft, genaamd «de Eerste Donderbosch», en de rest voor Peter Luyts;
- 3) een half zil daartegen langs de rechterkant gelegen, komende van Bartholomeus Kuppens. Peter Luyts had het hout weggehakt en er akkergrond van gemaakt;
- 4) de «Tweeden Donderbosch», een half bunder groot, eigendom van de kinderen van Michiel Cleys en Bastiaen Drogen;
- 5) drie zillen van de erfgenamen Belleman van Linkhout en Bartholomeus Cuppens;
- 6) drie zillen daartegen gelegen, waarin 2 plaatsen novaliën zijn;
- 7) een half zil tegen de Donderbosch, eigendom van Lowys, secretaris van Zelem;
- 8) een half zil, genaamd «Gressens Geline»;
- 9) een half zil, ten O. en ten Z. de Linkhoutse heide, ten W. Willem van Hees;
- 10) een half zil tegen de grens van Linkhout, genaamd «het Paeleycken» toebehorende aan Peter van Meist, inwoner van Lummen;
- 11) enige stukken heide tot bouwgrond herschapen;
- 12) twee zillen en half «in den Mortel» toebehorend aan de Kartuizers, achter het pastoriehuis op de Steenberg;
- 13) een half bunder «in den Rooden Bosch», eigendom van de Heer van Zelem;
- 14) een half bunder «achter de oude kerck», genaamd «den kerckenbergh»;
- 15) een zil gelegen in de «Leunen» bij het Beukbos, eigendom van Nicolaes Janssen, koster en secretaris van Zelem;
- 16) een zil, genaamd «het Molenboschken» tegen de molen gelegen;
- 17) twee zillen en half aan «den Clooster Wyer»;
- 18) een stuk opgebroken heide, verkocht door de gemeente in 1690 aan Jan Kinckels, over de «Nieuwe Schans», drie bunders groot, waarvoor in 1700 de eerste tienden werden betaald;
- 19) een zil opgebroken heide tegen «den Vennenhoek». Al deze novaliën werden opgetekend in 1739 door E.H. Lenaerts, pastoor van Zelem;
- 20) alle novaliën te Heze;
- 21) de novalië van de hooiwas in geheel het Goorbroek en de Schans;
- 22) de nieuwe tienden van de Ossebenden en in de «Vyf Sil-

- len» onder de Steenberg;
- 23) het veld «den Hulst» aan het kasteel van Lobosch, een bunder groot, van aan de weg in het midden van het veld tot tegen de Beukenstraat, verder de hele berg tot aan de nieuwe Schans;
 - 24) een half bunder achter Lobosch Hulst;
 - 25) een akker iets groter dan 2 bunders bij de Nieuwe Schans achter het huis van Jan Hermans;
 - 26) een half zil «het Satroosen Bosken», nu toebehorend aan Jan Kinckels en Anna Wouters.

Inkomsten en uitgaven van de kerk

De rekeningen van de kerkmeesters maken melding van de volgende ontvangsten:

- de Kartuziers moesten ieder jaar voor 7 verschillende items 3 gulden en 6 stuivers aan de kerk te Zelem betalen en 3 kannen wijn schenken;
- de heer van Zelem schonk 4 halsters koren en in speciën: 3 oorden;
- de opbrengst van de verkoop van hooi op een half bunder bij het «Riool» een half bunder bij de Kapelanie, een zil bij het Rioel, een zil bij de Schave, de Kerke Knie, twee zillen op de Laeghbemden, het Verloren halfbunder en de Dry Vierendeel;
- de pachten van verhuurde landen en boerderijen: land op de Kolenberch, het Grootvelt, de Stichelenbeempt, een half bunder in het Rotbroeck, het land aan de Vijvers, de Plodderinghe van de heer van Zelem, boerderijen te Vennen, op d'Echt, te Bakel en op de Kolenberg;
- een gedeelte van de grote tiende te Zelem, belopende twee oorden;
- de heer van Loobosch betaalde 8 stuivers, de H. Geesttafel 7 stuivers, de Infirmierie van het Begijnhof te Diest 2 oorden en de gemeente van Zelem voor «2 posten» drie en twintig gulden, ieder jaar aan de kerkmeester;
- de opbrengst van de omhalingen met de «clater» of schaal onder de H.H. Missen, die omtrent 30 gulden opbracht.

Zorgen der ambtenaren

Welke de zorgen waren van deze ambtenaren kunnen we opmaken uit de verschillende uitgaven in de rekeningen. Het onderhouden van het kerkgebouw, andere gebouwen en gronden toebehorend aan de kerk, benevens het innen van cijzen, betalen van interesten, aflossingen en kapitalen. Onder de «ordinaire» of gewone lasten van de kerk rangschikken we:

- acht gulden voor het poetsen en schuren der kerk;
- zes jaargetijden tegen 3 gulden per jaargetijde. Deze kosten werden aan de kerkfabriek betaald, die ze op haar beurt aan de pastoor overmaakte;

- drie stuivers cijns aan de heer van Loobosch voor de dorpslasten of «eertschadul», aan de gemeente Zelem: 8 gulden, 12 stuivers en 2 oorden, en aan de kerk van Lummen: 2 oorden voor cijns;
- de paters Minderbroeders uit Diest kwamen elk jaar in de gemeente de passie prediken waarvoor zij 3 gulden ontvingen;
- de miswijn werd bij de paters Kartuizers gekocht, hetgeen gewoonlijk 15 gulden bedroeg. Van deze som waren reeds de 3 kannen, door de paters aan de kerk verschuldigd, afgetrokken.
- op de Kruisdagen ging de processie in de velden rond. De schoolkinderen gingen mede en kregen koeken van de kerk, terwijl de zangers 4 gulden en 10 stuivers ontvingen. Ook werden koeken uitgedeeld op Palmenzondag als de kinderen in de processie opstapten;
- aankoop van was en het maken van kaarsen door de koster op Lichtmis bedroeg 13 gulden en 5 stuivers;
- het chrisma of de zalfolie voor het doopsel, het vormsel en het oliesel werd te Beringen gehaald met een kar en een voerman, welke 2 stuivers en 2 oorden ontving;
- de dragers van het baldakijn werden met 10 stuivers vergoed; wierook, flambouwen en misbrood moesten ook worden aangeschaft;
- de gift van 4 gulden voor de kerkmeester, die hiermede schoenen kon kopen;
- herstellingen aan het uurwerk, aan de sloten van de kerkdeur en werken aan de vensters moesten uitgevoerd worden, daar er dikwijls door dieven werd binnengeboken en de offerblokken opengeboken.

We vermelden nog verdere uitgaven, met het jaartal, die een klare kijk zullen geven op de ontwikkeling van de kerk. In 1739 werd een paarse stola bijgekocht; de koster vervaardigde de kaarsen en de paarskaars; de misbel werd hersteld en een doosje voor de H. Olie werd aangekocht. In 1740 werden de kazuifels gestopt door Petronella Box en wanneer de kerk werd geconsacreerd werden de kruisjes geschilderd. 1741: Het hoofdaltaar werd hersteld, en het beeld van St.-Lambertus werd rechtgezetz. Begijntje Stommens uit Diest had de hosties geleverd. 1742: In de sacristie werd het glazen venster hersteld; de timmerman maakte een tabernakel en een nieuwe band voor de klepel werd in de klok aangebracht. Een plakbrief «om meugen vlees te eten in den vasten ende voor het veertigh ueren gebēdt» werd gedrukt. 1743: De ampullen voor water en wijn werden nagezien en de grachten van de kerkgoederen in het Goorbroek werden gekuist. 1745: Aankoop van een lessenaar en 10 ellen doek voor misgewaden. 1747: Een metser heeft de kerk hersteld. 1748: Drinkgeld gegeven aan de «dispensier» in het Kartuizerklooster om goede wijn te hebben. 1752: Herstelling van de vensters van de sacristie door de smid, daar dieven langs daar

waren binnengebroken. Zo gaan de uitgaven verder. In het Manuaal dat wij ter inzage hebben gehad, komen de rekeningen voor van 1739 tot 1787, onder de namen van de kerkmeesters. Wanneer deze ambtenaars tijdens hun dienstjaar kwamen te overlijden, dan vulde de koster de rekeningen aan, zoals het gebeurde in 1770. De inschrijving in het rekenboek luidt als volgt: «Rekeninghe dewelcke maect den custer alhier om het afsterven van Ferdinand Goris voor het jaar 1770».

Rekeningen van de Armentafel

Als inkomsten van deze instelling hebben de H. Geestmeesters genoteerd:

- 1) verhuring van gronden, genaamd het Goor, de Haverenbeempt, een half bunder in de Luenen, een stuk land op de Savelberg, het Boonhof, het beemdeke van de koster, de Cleylen Steenberg, het Paenhuys hofken van de Heer Zelem, te Vennen, het Ackenhof, het Robynshof, een huis te Heze, de oude Schans, het Groot Velt, en drie stukken die de Kartuizers bewerkten;
- 2) opbrengst van de hooiwas in: het H. Geestbeemdeke, het Ritselbroek, de Cuylen, een half zil in het Zelemse broek, een half bunder in het Goorbroek, een zil naast de Cuyljansdvck, naast het Rioel en naast de Dullaerszille, en 1/3 zil in de Schave;
- 3) verkoop van houtwas in: het Armeboske te Schaffen, het bosje bij de Stappestraat, de Schom, Cromblock en Ritsebroeck;
- 4) schenking van koren: 16 1/2 halsters door de Kartuizers, 4 halsters door de heer van Zelem, 4 halsters door de Capellanie van Meldert, 1 1/2 van het Groot Velt, 4 halsters van het Gilisblock, 1 1/2 halster van de weduwe Wendelen, 9 halsters van Catelyn Lyskens en 4 halsters van de erfgenamen Jan Peermans;
- 5) steken van «ris» en turf in het Ritsebroeck;
- 6) verhuren van huizen, die eigendom waren van diegenen, die door de Armendis werden onderhouden, enz.

Voor de uitgaven werden geboekt alle kosten die gedaan werden om de behoeftigen te steunen. Aankopen van lederen broeken, kousen, schoenen, hoeden, rokken, hemden, klompen en andere kledingstukken. Een cijns van 7 gulden en 5 stuivers moest aan de gemeente, en een belasting van 9 gulden, 5 stuivers en 5 oorden aan de heer van Zelem betaald worden. Uitdelingen van koren, geneesmiddelen en lakens komen regelmatig terug. Wanneer er armen stierven kreeg de koster 2 stuivers om ze te helpen begraven en de doodkisten werden door de Armentafel betaald. Als voorbeeld volgt hier de reeks uitgaven van het jaar 1754, met het bovenschrijft waaronder ze werden ingeschreven door de armenmeester Jan Vos:

Uitdeling van koren aan: Geert Rynders, de weduwe van

Jan Leten, Anna Maringh, Dympna Sertogen, Catarina Peters «van de montkosten van het cleyn kint van Aert Cortrils» Gertryt Snyers, en de koster voor zijn wedde.

Betaling van een doodskest voor Aert Cortrils, Aldegondis Pals, de vrouw van Aert Cortrils, Michael Cortrils, zijn zoon, Maria vanden Savel, een muts vóór Maria Cortrels, een muts en rok voor Georgius Cortrils, twee paar kousen en een zakdoek voor dezelfde, twintig ellen lijnwaad aan 15 stuivers de el om hemden te maken voor de arme kinderen, drie ellen lijnwaad aan 16 stuivers, twee lederen broeken te Beringen gekocht voor de kinderen Cortrils, tesamen met 7 ellen blauw wollen stof, vier blauwe voorschoten, garen, lint, een paar houten blokken, 2 gulden en 18 stuivers voor de zieken Maria vanden Savel, Art Cortrils en Aldegondis Pals, loon voor Francis Loozen die de akker van Cortrils onderhouden had, bier en brandewijn voor zieken, voor geleverde geneesmiddelen aan apoteker Van Zurpel, het maken van klederen voor de armen, en levering van hout voor de kachel in de school.

Wanneer de uitdeling van het koren meer bedroeg dan de ontvangen hoeveelheid, dan werd er bij de molenaar bijgekocht en betaald door de batige saldo's van de vorige rekeningen. E.H. Mannaerts, oud pastoor te Zelem had in zijn testament de stichting van de maandagmis ingesteld ten voordele van de armen. Allen die door de H. Geesttafel werden onderhouden en 's maandags naar de H. Mis kwamen kregen hiervoor een vergoeding. Deze stichting was gehypotekeerd op een land te Geneycken, dat verhuurd werd voor 10 pattakons en half, en de opbrengst van de houtwas.

Tussenkomst van de Schepenbank

De pastoors en kerkmeesters hadden dikwijls betwistingen met de landbouwers over de betalingen die deze laatsten verschuldigd waren. Vincent Hermans, kerkmeester, kloeg op 18 december 1651 tegen Jan Beckers voor 13 gulden die deze ten achter was sedert 1647 voor hooiwas op de goederen van de kerk. In 1654 werd Jan Beckers voor het gerecht gedaagd door kerkmeester Jan Crits. Deze eiste de som van 16 gulden 2½ stuivers voor de huur van een weide, die aan de kerk toebehoorde.

Testamenten opgemaakt door stervenden en waarin een schenking aan de kerk werd gedaan passeerden voor de schepenbank in bijzijn van de kerkmeester van dat jaar, evenals de rekeningen die door de pastoor, meier en schepenen moesten goedgekeurd worden.

Benoeming van een schoolmeester

Uit de aanstelling van een schoolmeester vernemen we dat de Armentafel aan de meester bijdragen betaalde om de arme kinderen te onderwijzen: «Conditien op de welke de Heere Meyer by borgemeester ende schepenen van Zeelhem in naeme der ge-

meeynte alhier tot Schoolmeester is aangenomen Joannes Franciscus Vannes, ingesetene van desen dorpe, Sulx voor een termyn van een jaar beginnende St.-Jan Baptist van desen jare 1760 ende eindigende St.-Jan Baptist van toekomende jare 1761 luidende als volgt: Eerst sal den genoemden schoolmeester syne schole beginnen ende houden van 's morgens acht ueren tot elf ueren ende naer middags van een uere tot vier ueren om de jonckhydt te instrueeren in 't lezen ende schryven; uytgenomen deynsdagh ende donderdags naer middags op welcke daghen de jonckhydt sal hebben oorloff ofte speeldagh: item sal den voorsc. Scholemeester gehouden syn alle Saterdag naermiddagh van dry tot vier ueren ende alle Sondaghen 's morgens van neghen tot tien ueren ten hooghmestyde voor de jonckhydt Catechismus te doen ende te leren, naerwelcke Catechismus des Sondags hy sal gehouden syn, om de selve als oock het sermoon met alsulcke aandachtighydt ende reverentie als het betaamt te hooren. Item sal hy naer gewoonte alle jaeren met den nieuwen aankomenden Borgemeester ofte lastmeester in 't dorp gaen maenen soo den diensten van den Borgemeester in naeme der gemeynte sal trekken vyftigh guldens blancs luycx. Item sullen de kinderen ofte wel hunnen ouders gehouden syn alle amenden voor ieder kindt aen den Scholemeester te betaelen vyf stuyvers luycx voor schole geldt waer en boven den voornoemden Scholemeester alnogh sal trekken uyt de armen tafel alhier een mudde coren jaerlyckx waervoor hy sal gehouden syn te leren lesen en schryven de arme kinderen ofte die niet konnen betaelen. Alle welcke conditien aan den voorsc. Joh. Francis Vannes voorgelesen synde heeft de selve geaccepteert den 16 Juny 1760, ter presentie van de Heer Colliers Meyer, Peter Luts Borgemeester en de schepenen Hendrik Troosters ende Henrich Vanwesemael, schepenen».

Het stuk werd ondertekend door Van Cauwenberghe, secretaris.

DROEVE OORLOGSTIJDEN TE ZELEM

Het einde van de godsdienstoorlogen, tijdperk van tranen en ellende, betekende voor het dorp niet de gewenste vreedestijd. Het Kartuizerklooster en vele andere pachthoven waren door brandstichting in zwartgerookte puinen herschapen. Niettegenstaande men met veel hoop de intrede van de Aartshertogen Albrecht en Isabella in het land begroette, bleef het weerloze boerenvolk van de heerlijkheid getuige van de krijgsgesel, die niets dan dood, vernieling en geld betekende. Bijna gedurende de ganse 17e en 18e eeuw werden onze streken door vreemde soldaten afgelopen, die zich meestendeels als huurlieden tegen een bepaalde soldij aanboden om de oorlog Frankrijk-Spanje te beslechten. Duitsers, Italianen, Walen, Vlamingen. Lotharingers, Spanjaarden en Boergondiërs waren de nationaliteiten van het

krijgsvolk, wier vrouwen en kinderen het leger van de soldeniers overal navolgden. Met grote onrust werd het verlossingsuur betracht en in de kerk werd met opgeheven handen deze smeekbede tot de Heer gericht.

Uitkoop van inkwartiering

Alle mogelijke middelen werden door het gemeentebestuur aangewend en geen moeite werd getroost om de inkwartiering van de soldaten te verhinderen of te voorkomen.

Wanneer een bode of een koerier te paard de boodschap kwam brengen dat een leger of compagnie een kamp in het dorp wilde inrichten, werden de reispaarden gezadeld en ging de burgemeester, vergezeld van een schepen of van de pastoor ter plaatse bij de overste om de inhoud van de brief te bespreken. Aangeknoopte onderhandelingen en getekende overeenkomsten brachten altijd hetzelfde droef besluit: om het tafereel van openbare ellende en om de zwarte lijdensweg te vermijden kon men zich vrijkopen voor een bepaalde som geld, waardoor de schriftelijke bevestiging werd ontvangen een ander dorp aan te doen. Door een oneindige reeks rechtsgedingen die tussen de gemeente en de paters van de St.-Jansberg werden gevoerd over de vrijstelling van de dorpslasten waren de gemeentelijke financiën in een toestand van hopeloze ontreddeering geraakt. Wanneer dan de schepenen in hun bestek deze sommen moesten voorzien, waren de inwoners van het dorp, de kleine landbouwers, hiervan tenslotte het slachtoffer. Om de rantsoenen, het onderhoud en de lasten van de legers te vereffenen werden door de Wet en Raad bijkomende belastingen geheven, die de naam van «Cedulen of celen» droegen.

In het dorp waren twee Sedtmeesters, die de eed hadden afgelegd, gekozen. Ook zij zouden, naast de quotering van de dorpslasten, de bedragen bepalen die iedereen in deze celen had te betalen. Hun namen worden telkens in de gemeenterekeningen vermeld: «1606 Item eerst ontfangen van een ceele, die gesedt is geweest den 14 January by Peter Cremers ende Jan Kumps ghesworen setmeesters...».

Lantceel

Niettegenstaande we als voornaamste bron een landceel bezitten van het jaar 1773, werden er toch nog vroeger dezelfde belastingen uitgeschreven.

Op 12 december 1652 lezen we in de burgemeestersrekening: wanneer de meier, sekretaris, schepenen, pastoor, kerk- en H. Geestmeesters, sedtmeesters en andere gemeentenaren de rekening van burgemeester Jacob Inckels hadden nagezien «is als doen metten vorschreven Raet geordinneerd noch een enkel lantceel te setten...».

Tijdens de schepenzitting van 30 oktober 1679 werd een landceel uitgeschreven en goedgekeurd door Jacob Puerters, Hen-

drik Vande Venne, Machiel Cleys, Machiel Luts en Jan Swerts, schepenen, te samen met Jan Bosmans en Andries Moons, burgemeesters. Voor ieder bunder land moest 3 gulden betaald worden. Een latere tijdgenoot, met name Jan Loys Vannes, lastmeester te Zelem in 1773, heeft op zorgvuldige wijze zijn Landceelrekening opgesteld. Deze bron zal ons verdere inlichtingen verschaffen. Deze belasting «ofte schattinge gesteld op de goederen ende erven» onder Zelem gelegen, diende «tot vervanck ende betalinge der schulden ende interesten der renten met voorgaende oorloghen gemaect» en bedroeg voor ieder bunder akkerland, vreebeemd en weide langs de Demer 2 gulden, voor de streek van het Gemeyn Goor, het Rotbrouck en de andere weiden 1 gulden, voor het Ritsebrouck en Slechtbrouck 5 stuivers, en voor de vijvers 10 stuivers. Dit alles moest in Brabants-Luiks geld betaald worden; ieder gulden had de waarde van 20 stuivers en iedere stuiver van vier oorden Luiks. De ganse impost was verdeeld in «Buyten» en «Binnencedule».

Onder de buitenceel werden gerangschikt alle personen die niet in de gemeente woonachtig waren, doch onder haar rechtspraak goederen bezaten. We melden o.a. het klooster van St.-Bernardusdal, de Infirmery, de H. Geesttafel, de kerk van O.-L.-Vrouw en het Blerengasthuis van Diest, het Wezenhuis van Tienen, inwoners van Beringen, Leuven, Linkhout, Meldert, Mellaar, Meerhout, Schaffen en St.-Truiden. De totale ontvangst ervan beliep 92 gulden, 16 stuivers en 1 oord.

De binnenceel omvatte alle ingezetenen, waaronder: de Bisschop van St.-Bernards te Antwerpen, Mevrouw van Loobosch, alleen wat haar onvrije, dus belastbare goederen betrof, de pastorie, de kapelanie, de kerk en de H. Geesttafel van Zelem en de Kartuziers. Ze bedroeg 423 gulden, 10 stuivers en 3 oorden. Al deze ontvangsten, op 28 bladzijden ingeschreven, waren aan volgende uitgaven onderworpen, welke normaal door de gemeentekas moesten vereffend worden. Aan E.H. Lenaerts, kapelaan, werden 51 gulden, 15 stuivers betaald, welke som door E.H. Mannaerts, gewezen pastoor te Zelem, achtergelaten werd om ze aan de parochiële armentafel uit te delen. Aan dezelfde kapelaan nog 13 gulden als rente die de gemeente jaarlijks aan de kapelanie schuldig was. Aan de Kartuziers 41 gulden, 10 stuivers als jaarlijkse interest die het klooster van de gemeente moest ontvangen. Aan Jan Daniels, kerk- en armenmeester, als jaarlijkse interest voor de kerk 15 gulden en voor de armentafel 10 gulden. Aan Christoffel Clemens, schoolmeester, voor de helft van zijn wedde: 25 gulden. De «inmaener» of hij die de verschuldigde sommen gaat innen, had recht op 1/10 van de buitenceel en 1/20 van de binnenceel, hetgeen in totaal 30 gulden, 8 stuivers en 5 oorden bedroeg. Aan ieder van de 6 schepenen voor het zetten van de belasting en voor het goedkeuren van de rekening 3 gulden. Dit geschiedde op 14 januari 1777 in bijzijn van Hendrik van Wezemaal, Jan Seymons, Peeter Kenners, Jan Clercx,

schepenen, Bernard Smets, regerende burgemeester en C. Van Cauwenberghe, sekretaris. Deze laatste ontving 13 gulden om het ceelboek en de rekening op te maken.

Het gebeurde niet zelden dat er fouten werden begaan in het quoteren van iemand, wanneer b.v. een groter uitgestrektheid van land dan de werkelijkheid werd opgegeven. Deze bedragen samen met de sommen die door de eigenaars van de goederen niet betaald werden, werden in uitgave gebracht. Om deze laatste gelden te verkrijgen werden zij die in gebreke waren voor de rechtbank gedaagd door de burgemeesters. In deze hoedanigheid verschijnt Willem Cleys op 9-4-1674 voor het gerecht tegen Andries Vande Mortel, eisende 39 gulden en 14 stuivers. Jan Symons, burgemeester is aanlegger tegen Joris Keuppens op 13 mei 1680 en vraagt: «betalinghe ende voldoeninghe van alsulcke restanten als Jan Deys synen voorsaet ten achter was van alsulcke cele alhier gesedt was tot betalinghe vande hollandsche sauegarden int jaer 1675».

Dierenceel

Wat de «peertceel» betreft, vernemen we uit de verslagen van de gerechtszittingen dat deze zowel op paarden als op koeien terugvloeg, en dat ieder veulen voor een half paard gequoteerd werd. Diegene die na vonnis van de schepenen een waarschuwing had ontvangen, en zijn belasting niet betaalde, onderging hetzelfde lot als Peter Van Reppel, die in januari 1606 de deurwaarders ontmoette die zijn ossen kwamen uitspannen.

Als fouten in de koeiceel werden door Herman Inckels, ceelheffer of inmaner van het jaar 1652 aangestipt: 10 stuivers te veel voor een rund bij Thijs van Reppel, hetzelfde voor Giel Robyns, 10 stuivers te veel voor een varken bij Meus Cuppens en hetzelfde bedrag bij Johanna Drijvers voor een ziek rund dat gestorven was.

Hoofgeld

We hebben deze belasting ontmoet in het jaar 1677 wanneer ze op 8 oktober 1677 door de Franse legerbenden geëist werd. Het was een bede of schatting per persoon, waarvoor iedere man 4 gulden, de vrouw 2 gulden, de knechten en zonen boven de ouderdom van 16 jaar 2 schillingen en de dochters of meiden van die ouderdom 1 schilling moesten betalen.

Al deze belastingen zouden echter niet volstaan om de gemeentekosten te dekken. Andere middelen moesten door de gemeenteraad worden uitgezocht om een bevredigend resultaat te bereiken.

Verkoop van gemeentegronden

De Wet en Raad waren genoodzaakt van sommige gemeene gronden afstand te doen bij openbare verkoping aan partikulieren. Nadat men op 8 februari 1644 in het Paanhuis was ver-

gaderd, en een landceel had goedgekeurd, werd door enkele aanwezige gemeenteraadsleden het voorstel geuit om stukken van de Vroenten te Heze te verkopen. Hiervoor was de toelating van de heer van Zelem nodig, die in die tijd Mevrouw Catharina de Beaudequin was. In een brief, gezamenlijk opgesteld en tot haar gericht, schreven ze als volgt: Daar de gemeente Zelem in 1635, grote ja overdreven lasten zijn overkomen door het leger van Jan van Weert, door de soldaten uit Hessen en door de Coninckxe soldeniers die dreigden het dorp af te branden, zijn wij verplicht geweest in naam van de gemeente geldleningen aan te gaan, waarvoor jaarlijks enorme interesten moeten opgebracht worden. Daar deze ieder jaar verhogen en wij geen ander middel zien om deze af te leggen, richten wij ons, in naam van burgemeester Peter Marien, tot U, Edele Vrouwe, met het verzoek de gemeente toe te staan zoveel stukken van de heide of van andere gronden publiek te verkopen als we nodig achten om deze lasten te delgen. Ons steunende op uwe edelmoedigheid en goedheid, hopen wij een goed advies om ons zo te ontlasten. Mevrouw de Beaudequin schonk haar goedkeuring in een schrijven van 18 februari 1644, opgemaakt te Brussel, op voorwaarde dat de kopers verplicht zouden worden 7 stuivers boven de gewone cijns en pontgeld te betalen. In 1650 werden de Dorne-weiden verkocht aan de Diestenaar Henrich Duynen voor de som van 1700 gulden. Men had bij hem reeds zoveel geld geleend dat hij slechts 865 gulden hoefde te betalen. Om de rantsoenen te verschaffen, die de «Laurynen» eisten, werden door de gemeente voor de Nieuwe Schans 383 gulden, voor de Oude Schans 118 gulden en 16 stuivers en voor de Schans te Heze 343 gulden en 4 stuivers betaald. Dit geld moest aanstonds aan de legeroverste geleverd worden, zodat op 30 januari de pastoor van Zelem 's nachts door de sneeuw naar Diest bij Duynen ging om 19 souverynen bij te halen.

In 1651 kocht Jan Scrynemakers, op 12 mei, de Platte Vroente voor 400 gulden, waarvan de helft reeds betaald was op 16 april om het daggeld van de Lotharinger soldaten te betalen, en 100 gulden hiervan werden reeds ten behoeve van de Schansen op de Vroenten aangegeven. Verder werden nog verkocht: 1/2 bunder vroenten bij de Boterbeempt aan Jan Thonis voor 300 gulden, 1 zil vroente bij de Boterbeempt aan Jan Brans voor 150 gulden, 1/2 bunder aan meester Pauls Francken voor 300 gulden, 1 zil vroente aan Jan Brans voor 225 pond, 2 beemdekens te Bakel aan Peter Marien voor 50 pond, 1 zil vloosen aan de Leunen voor 80 pond, dit alles in het jaar 1651. Het volgende jaar werd 1/2 bunder heide bij de Kapelanyheide verkocht aan Peeter Smeets en aan Matheus Kumps, 1 1/2 zil heide te Overbakel aan Jacob Scrynemakers, 16 roeden vroente nabij Heze gelegen aan Sebastiaan Rutten, 2 zillen heide boven de Leunen aan Nicolaas Janssen, een plas of vlaese boven het Sneyers Weyerken aan Jan Claes, en vrijdom van 3 beemden

werd gegeven aan de erfgenamen Cronaerts. In 1653 werden 2 1/2 zillen heide bij de Gelinden verkocht aan Matheus Peermans en een plek vroenten bij de Schans aan Jacob Inckels.

Geldleningen

Zoals we boven zagen was het lenen van geldwaarden het laatste middel om tot de gezondmaking van de gemeentelijke financiën over te gaan. In 1654 werden 600 gulden geleend bij Lysbeth Sannen, om hierdoor 400 gulden te kunnen afleggen, welke te Diest bij de Paters Augustijnen (nu Kruisherenklooster) geleend werden. Op het einde van de maand januari 1654 kwamen de Condése troepen naar Zelem, nadat ze Herk de-Stad en Beringen hadden veroverd. Hun kapitein Del Cruz genaamd, verplichtte de gemeente het dorp tot winterkwartier van de soldeniers in te richten, zoniet zou hij de Schansen en het dorp afbranden. De Wet en Raad konden zich vrijkopen door tussenkomst van de Heer van Lobosch en door gewillig dienstbetoon van Offermans, toenmalige burgemeester van de stad Diest en van andere vrienden, voor 200 pattacons of 800 gulden, die op 15 en 20 maart betaald werden.

Van bovenvermelde 600 gulden, moesten reeds 80 gulden aan Jan Brans betaald worden en bleven er nog 520 over. De heer van Lobosch leende de overige 280 gulden. Om deze som terug te schenken werd door de Wet en Raad een «brandceel» op de huizen gezet, welke 74 pattacons opracht en waarbij de burgemeester de 6 overblijvende pattacons voegde. De Kartuizers moesten aan de kapitein 300 pattacons betalen, de gemeente van Meldert 100, Loo 600 en daar werden bovendien nog 3 huizen afgebrand waaronder de woning van de secretaris.

Op 26 februari 1674 ontvingen de burgemeesters Andries Celen en Jan Swerts in naam van de gemeente van Hendrick Gressens, schepen te Lummen het bedrag van 200 gulden, diende «tot die contributien vande rations aende trouppen van S.E.mt van Spanien». Tegen een interest van 1 1/2 % moest de lening binnen het jaar afbetaald zijn.

Op 18 februari 1675 verklaarden Jan Swerts en Jan Deys, burgemeesters, ontvangen te hebben van Anthoen Maes van Linkhout 400 gulden «tot betalinghe der 25 taxen geaccordeert tot het uytcoopen van het winterkwartier der keyssersche trouppen uyt het landt van Luyck». Tot op de dag van de afkorting had men de gemeentevijvers, in de Zelemse heide gelegen, in pand gegeven, en alle jaren werd een rente van 20 gulden afbetaald. Hoe men deze gelden, die aan de garnizoenen werden uitbetaald aan de rechthebbenden zou terugbetalen, bleef echter een struikelsteen. De «Requeste» of het verzoekschrift, opgesteld op 10 maart 1650 door de burgemeesters van Zelem, Beringen en omliggende dorpen, in vergadering te Beringen, en geadresseerd aan de Prinsbisschop van Luik «tot moderatie der taxen», had maar weinig aarde aan de dijk gebracht.

Soldaten en burgers

Benevens deze zware geldelijke verplichtingen was het boerenvolk nog onderworpen aan talrijke lichamelijke lasten. Gebeurde het dat een regiment te Zelem aankwam of vertrok in wintertijd, wanneer de wegen blank overstroemd waren, werd door de legeroverste het vereist aantal karren en paarden opgeëist. De landbouwers bleven soms vier dagen en vier nachten onderweg, en men bedenke hoeveel paarden en karren aangeslagen werden en nooit terugkeerden. Wanneer de soldaten in het dorp bleven werd er gegeten en gedronken op de kosten van de gemeente. Ze vielen de vissers lastig met de netten van de huurders uit het Goorbroeck te halen, zoals dit geschiedde op 22 mei 1642. Regelmatig moest hooi en stro geleverd worden, en dagelijks werden uitdelingen genoteerd van spek, boter, brood, kaas, wild, vis, schapen, wijn, hennen en haver, naast mutsaarden en walmen stro.

Gebeurde het dat bij marchorde één van de wagens van de voorbijtrekkenden legers defect was, dan werd de eerstgevonden kar van de eigenaar afgenomen. Het zal dan ook niet verwonderen dat de gemeentenaren het vervoer van de soldaten beu waren en niet meer op het appel verschenen wanneer er te voeren of te werken viel. Daarom moest Peter Cleys, burgemeester, op 8 mei 1648 te Ham voor de krijgsraad verschijnen. De meier vergezelde hem en nadat hij «aldaer inden chrychs Raet gesproken (had) over die difficultyt der gepanden huys lieden» vroeg hij dat toch nooit meer dan de helft van de landbouwers zou moeten optrekken, hetgeen hem werd toegestaan. Een volgende spoedbrief door een koerier te paard afgegeven, komende van de overste Blankaert te Ham, vermeldt 1/3 van de bewoners ter beschikking te stellen. Volgens de gemeenterekeningen weten we dat de Gouverneur, die te Diest gelogeed was, elke week zijn portie verse vis ging halen bij Henrick Cardys, vishandelaar te Diest, op rekening van de gemeente Zelem.

Burgemeester Peter Marien werd te Diest aangehouden, verder nog zijn ambtsgenoot Bartholomeus Cuppens, terwijl de president-schepen Jacob Puerters hun gevangenschap kwam delen. Beide laatsten werden verantwoordelijk gesteld door de kapitein-commandant te Diest; die er gelogeed was bij Dierick Fierens. Men gaf hem de bijnaam van «de la Foux». Hij was uitermate kwaad, daar één van zijn soldaten op de Schans te Heze in het jaar 1654 doodgevonden was, verborgen onder het stro. Het is niet de enige soldenier die de bezetting met zijn leven betaald heeft, want verschillende malen staat in de rekeningen melding van hetgeen bv. op 25 maart 1644 werd neergeschreven: door de burgemeester werden 5 gulden en 4 stuivers betaald voor aankoop van een kist voor een soldaat die doodgevonden was en bij hem thuis lag, alsmede voor de begrafeniskosten. Dit alles tengevolge van de bezettingen waardoor in het dorp een ongekende armoede tierde. Soldaten staken huizen

in brand, en in de gloed van het vuur werd have en goed, alle voorraad, oogst en gerief van de boeren verwoest. Deze handelwijze behoorde nu eenmaal tot de trant van de oorlogsvoering van de tijd. Zich erg verongelijkt voelend door al die toestanden, zou de verbolgenheid van de inwoners zich publiek vertonen. Begin februari 1649 ontstond een twist tussen Hendrick Baeten en de knecht van een «Lamboyschen» kapitein, die te Diest in garnizoen lag. Het kwam tot een vechtpartij en de soldaat werd gewond. Het verslag van de schepenzitting van 8 februari was niet van aard om het beste te verhoppen. Een boete van 250 gulden werd aan Jan Thonissen en Jan Cleys, schansmeesters op de Vroente te Zelem opgelegd.

In tijden van oorlog was het verboden danspartijen in de herbergen in te richten. Te voren reeds hebben we de veldwachter Loveris naar alle herbergen zien gaan op bevel van de pastoor en de gemeente, de 5 februari 1674. Op 21 juni 1703 zet de officier uiteen voor alle schepenen hoe in deze ongelukkige oorlogstijd, vooral gedurende het voorgaande jaar veel leveringen moesten gedaan worden en hoe de soldaten het grootste deel van het dorp hebben geplunderd. Terwijl nu nog de legers op de grenzen van de gemeente liggen, gaat hij verder, en het er uit ziet dat we opnieuw zouden kunnen geruïneerd worden, was het verboden publieke bijeenkomsten te houden in herbergen met muziek van bassen en violen. Zulks is volgens hem toch geschied in het huis van de heer, namelijk in het Paanhuis, bij herbergier Wouter Luts op Sacramentsdag laatstleden «die compagnie van joncmans ende jonge dochters met het spel publiekelijk te admitteren tot groot schandaal van alle nabueren ende groot spyt ende leetwezen der bedruckte ondersaten deser gemeeynte in vollen oorlog».

Kooplieden

Handel en nijverheid gingen teniet daar geen enkele weg tegen rovers beveiligd was. Op 15 juni 1647 werd aan meester Domborch te Brussel door de gemeente een paar sajetten kousen geschonken, die hem door een bode, samen met het beroemd proces van de Bruel (gemeente Zelk tegen Zelem) moest afgegeven worden. Onderweg werd de bode door soldaten bestolen, en alles wat enige waarde bezat werd afgenomen. Met deze melding kwam de pastoor bij de meier toe; die soldatiens zouden stappen in de richting van Herk-de-Stad. De meier zadelde zijn reispard en begaf zich aanstonds naar Herk, vandaar verder naar Schulen en Lummen. Daar beweerde men dat de soldaten naar Kuringen opgetrokken waren. De volgende morgen reed hij nog van uit dit dorp naar Zonhoven, doch hij moest vruchteloos terug.

Vooraf voor de kooplieden was het een zwarte tijd, en nu besefte men hoe zeer de vrede moest hooggeschat worden. De vergaderde gemeenteraden van alle dorpen en steden in Brabant

gelegen, als Diest, Halen, enz. zenden op het einde van 1651 een verzoekschrift naar het hof te Brussel om zich over al deze grieven te beklagen. In de gerechtelijke verslagen kan men de volgende woorden nalezen: «de burgemeesters en schepenen van Diest, Halen en andere gemeenten, grenzend aan het land van Luik, delen mede dat een groot gedeelte van hun ingezetenen het dagelijks brood verdient door handel te drijven met de burgers van het land van Luik. Deze lieden zijn voor het oogenblik zo bevreesd dat zij met hun knechten, paarden, karren en goederen niet de Brabantse grond durven betreden. Wij vragen een bewijs «dat niet extensibel syn noch uut cracht van dien arrestabel den persoon, peerden ende coopmanschappen der luyckena-ren...». De heren van de raad en de advocaat-fiscaal werden bijeengeroepen op 19 januari 1652, en het hof verklaarde dat de brieven van cassatie in dit verslag vermeld, niet mochten ten uitvoer gebracht worden voor de personen of goederen uit het land van Luik.

De wrok in de gemoederen van de ingezetenen en hun misnoegdheid was grenzeloos. Eens zou de dag komen waarop zij allen voor vrijheid en recht naar vaders geweer grepen om van die onderdrukking eeuwig verlost te worden. De smeekbede in de kerk, met opgeheven samengevouwen handen aan de Redder gericht, was werkelijkheid geworden. Het sein tot stilstand was geblazen.

(Wordt vervolgd)

J. VRANCKEN

UIT OUDE PAPIEREN :

BEVORDERING VAN DE AANGROEI DER BEVOLKING

Bij het begin van de XVIIIe eeuw zagen de heren van de Leuvense gemeenteraad in dat «die ierste ende autste stadt van Brabant» haar bevolking moest kunnen opvoeren om enigszins haar prestige te kunnen herwinnen. Het hoge poorterrecht was precies niet van aard om de inwijking te bevorderen. Anderzijds stelden de vroede vaders vast dat er een vrij groot aantal vrouwen aan geen echtgenoot geraakten, hetgeen bedenkelijk was in een tijd, waarin alleenstaande jonge dochters en weduwen moeilijk aan de kost geraakten. En het nuttige met het aangename parend, troffen zij het hiernavolgend besluit, dat menig vrouwenhart van hoop zal doen opspringen hebben (AL 340 f° 294 - mei 1713):

«Als voorders hebben mijne heeren geresolveert dat allen de gene, dewelcke in toecomende met eene borgers weduwe offte dochter sullen comen te trouwen, sullen hebben het borgerschap deser stadt gratis, alleenlijck daer voren betaelende sesse guldens voor eenen brandteemer ende drije guldens tot subsistentie vande arme vondelingen, ende mits versien sijnde van eene acte gedepescheert door den binnen pensionaris, denwelcken daer toe specialijcken wort geauthoriseert».

A.M.

Over brouwerijen en herbergen te Huzingen

Reeds vroeg werd er in onze gewesten bier gebrouwen hoewel daarvan in de oorkonden zeer weinig te vinden is. Pieter Schamp, geheten de Mol, had in 1568 «eener hoplochtrinck» te Huzingen.

Op het bier stonden natuurlijk ook rechten. In 1752 betaalde men een verhoging van 3 st. op ider aeme goet ende van 2 st. op ider aeme cleyn bier, voor twee jaren (Staten van Brabant, 3156). Voor Huzingen bedroeg de belasting dan 7 schell. voor 20 potten bier en hetzelfde voor 11 potten goed bier.

Omstreeks 1660 treft men Guillam de Proost als brouwer te Dworp aan, spijtig genoeg als «gecalengierde» (bekeurde) vóór de schepenvierschaar. De Proost stond terecht omdat hij «nu onlancx geleden op eenen feestdagh wesende sondach den h. Pastoir van Huyssingen heeft gerescontreert met sijne kerre gelaeden met biere omtrent den huuse van den h. Pastoir». Welnu, «naer de geschreven rechten, soo wereltlijcke als geestelijcke, moeten de sondaeghen ende andere feestdaghen volgens de geboden van de H. Kercke bij eenen yegelijcke geviert worden». De pastoor liet hem dit opmerken, maar onze brouwer schold hem uit en ging zo ver te zeggen dat «den pastoir sijn g. soude cussen»! De straf was niet mals. De schepenen veroordeelden hem om «blootshoofs ende berrevoets» vóór de vierschaar te verschijnen en te verklaren «van herte leet te wesen». De belediging kostte hem 50 Rijns gulden, het zondagrijden 25, alles ten profijte van de armen (C.T., Geschiedenis van Dworp, blz. 294).

Pieter Gerrebosch kocht in 1664 van het Kapittel van Kamerijk een «geleghe metten huuse, stallinghe, camme, ketel, backen, kuypen... gelegen te Sollenberg. Genoemd kapittel had alhier een laathof: Wij Adriaen de Fraye ende Pieter van den Driessche gesworene lathen van de eerw. heeren van den Capitele binnen Camerijck van hennen laethove ende heerelijcken bedrije in de prochie van H.» (RAB, G 8469) (1).

In 1649 vindt men vermeld een «brouwerije mette huy-singhe, stallinghe, schuere, camme, haeren gerecke (het brouwerief), coolhove (groentenhof), hoplochten (tuin beplant met hop), bogaert... op de plaetse (het dorpsplein) teghens over de kercke aldaer rontsomme in sheeren straete»... Dit laatste wil zeggen dat het eigendom overal aan de openbare weg paalde. Het was de brouwerij en herberg De Drie Romers, een oude en belangrijke zaak, tevens landbouwonderneming, de schepenbank vergaderde er, de gearresteerden werden er opgesloten en te oordelen naar de betrekkelijk rijke voorraden van alle eet- en drinkgerief werd er veel met de benen onder tafel gezeten, wellicht teerden er de verenigingen van het dorp, waaronder

(1) G = RAB, Schepengriffies.

vooral de schuttersgilde.

Hendrik Gerrebosch «meyer van Huyssinghen ende Eysinghen» verkocht in 1756 aan Hieronymus Mertens en zijn vrouw Elisabeth Gerrebosch, dochter van eerstgenoemde, voor 700 g. wisselgeld, «seker huys ende herberghe genoemt de Drij Roomers met keucken, caemers, vloer, kelder ende werckhuys ende alle andere sijne toebehoorten met de aengeboude edificien met de coollochtinghe, brouwerije, ende camme staende geannexeert aen den vs. huuse, met den brouwketel, cuypen, vlote, coelback ende generaelijck alle hetgene in der selven camme wesende... met eenen koyenstal staende nevens de brouwerije... geleghen op de Plaetse aldaer bij de kercke, met eenen coollochtinghe geleghen over de beke sontsomme in sijnen hustcanten behalve voor aen den inganck der selve met eene doorne haeghe alwaer den heere deser parochie sijne plantagie heeft corresponderende op spereboomen in den grooten hof van 't casteel door de motte, ende op de abbeele dreve in de groote peerde weyde, met de fruytboomen ende hovenbuere (bakoven) daerop staende ende voorts alle appendentien ende dependentien sonder corten aen hunne cooppeninghen, ende voorts op de naervolghende conditien ende servitueten te weten dat de coopers deser goederen in den vs. huuse sullen moeten gedooghen de servitueten van het gevanghen cot, om aldaer de misdaedighe gestelt te worden waer teghens die van de weth sullen gehouden wesen hunne genechtsdaeghen ende vergaedinghen te houden in de herberghe gen. de Drij Roomers gelijk van immemoriable tijden deselve noeynt elders is geschiedt dan alleen bij de gene der vs. camminghe in huere waeren hebbende, ende alsnu in desen coop begrepen, sullende de acceptanten ende alle successors naer hun de vs. goederen besittende gehouden wesen met alle hunne graenen soo mout, sweynaert (gemalen haver), graenen tot backen van broodt ende alle andere te maelen graenen ter molen te gaen tot Sollenberghē competerende den heere deser prochie... op pene van confiscatie van 't graen, sack oft sacken t' gene op andere molens gemaelen sijnde mochte bevonden worden»... (G. 8924).

In 1768, wanneer schepen Hieronymus Mertens zijn huis - vrouw Elisabeth Gerrebosch was toen reeds overleden - het verklaarde te verkopen aan zijn zoon Gabriel en diens huisvrouw Petronella Platteau, werd het goed beschreven als volgt: «dats te weten seker huys ende herberghe genoempt de drij roomers met keuckene, camme, vloer, kelder, werckhuys... met de aengebouwde edificien... op de plaetse aldaer bij de kercke met eenen coollochtinge gelegen over de becke rontsomme in sijnen hustcant behalve voor aen den inganck der selver met eene doornen haeghe al waer den heer der parochie sijne plantagie heeft met de fruytboomen... item de brouwerije ende camme staende geannexeert aen het huys, met de brouwketels, cuypen, vlote, coelbacken en generalijck allen hetgene in der selve is wesende, uyt-

genomen drij koperen hovens, den bluspot, den koperen put eemer ende den koperen jagher, met eenen koystal staende nefens de brouwerij en den hovenbuere staende achter de camme... de leemen schuere... gestaen over de beke achter de camme op den gront ofte boomgaert toebehoorende de pastorije»... De verkoper blijft genieten «van de clijne bovencamer gelegen langs den cant van de kosterije boven de actuele slaepkamer van den cooper».

De verkoping van de roerende zaken duurde twee dagen. Er was veel en alles werd bij kleine hoeveelheden verkocht, doorgaans bij drie stuks. Men vraagt zich af of men op onze dagen daartoe de tijd en vooral het geduld zou hebben.

Te oordelen naar het aantal potten en pinten en andere bieren wijnmaten was het een bloeiende zaak: 19 bierpotten, 16 andere potten, 31 pinten, 6 pintgelaesen, 6 aerde potten, 44 aerde cruycken, 5 tinne gemeten, 1 tinne trefter, 1 stoop, 1 cruyck, 3 stooppotten, clijne gelaesen, 16 romers, 145 flesschen, 1 wijnstuck, 88 tonnen, 17 roomers met een mandeken, 2 tonnen met asijn gevult, 1 smoutvat.

Voor de dis was er blijkbaar evenmin gebrek aan gerief: 54 tinnen talloiren, 20 schotels, 31 tinnen schotels, 30 andere telloren, 18 tafelmessen, 12 tinnen lepels, 24 lepels, 12 friquetten, 21 staele friquetten, 2 ijzeren ketels, 3 koperen ketels, 1 grote koperen ketel, 7 cassoolen, 2 aarden schotels, 2 dienschotels, 2 visschotels, 3 ijveren cassoiren, 1 ijzeren pot, 5 ammelakens, 18 servetten, 4 ijzeren pannen, 4 boterpotten, 1 blecke coffepot, 1 tourtpanne, 4 strijckijzers, 2 blecke lampen, 4 ijzeren lampen, voorts ander gerief als: visschersbecken, temps, ijsere vleesgreep, vispanne, wafelijser met het hangh ijser, koeckijser, copere melckcruyck, melckvat, botervat, trefter en stellingh, ijseren pot met sijn deksel, koperen marmit, koperen hespenketel, 2 tinnen waeterpotten, 2 peperbussen, 2 soutvaten, 2 mostaertpotten, tinne thepot, soutvat met een commecken, waeterpot, blecken trefter, 11 schotelkens en 6 the coppekens met de spoelcomme, suyckerschotelken en een mandeken, 1 tinne commelepel en crois (kroes), 2 clijn tinne talooren, lepels en blecke the bus met 2 aerde deksels, quaeckel huys en tourte teyl, 4 tinne commekens, 3 sopschotels, 1 hespenketel... Daarbij komen nog handdoeken en grauwe handdoeken, 2 kapmessen, een geldbalance met de gewichten en een kas, een «balance met de slaghschotel», kuipen, wasvat, een emmer met ijzeren banden, huysel, kapmessen, blikken kas, 1 grote en 1 kleine vleesblok... backmoyle...

Om de vrouwen in de wintermaanden bezig te houden - immers een vrouwenhand en een paardetand mogen nooit stilstaan - waren er onder meer twee spinnewielen met een ranquet, 8 haspels.

Voor de open haarden was er het volgend tuig: roosters, blaespijp, ende hus, ijzeren tang, ijsere cassoir met den rooster,

vierschup, hael, ijzeren hael, tanghe ende hael, ijseren lath ende tanghe, saghe, brandeleer met twee coperen toppen, vierketting, ijzeren driepikkel.

Buiten de open haard waren er ook twee ijzeren stoven. Tot verlichting dienden vier «houten candelieren» en nog een «gelaesen candelier, een blecke lampe, een hanghende lampe, 2 ijzere keerssnutters, een lanteerne, twee ijzere lampen.

Als meubelen vinden we 2 kleerschapeyren, 3 schapeyren, een cleyn schribaen, 5 tafels waaronder een grote, ledikanten met behangsel beddegoed: 10 paar slaaplakens, sargies, oorkussens, matrassen en hoopelingen, 2 stoelen, setelstoel, nachtcommode, houten schutsel.

De versiering van het huis wordt ons onthuld door de aanwezigheid van schilderijen, nl. twee klijne schilderijken, 1 kleyn schilderijken, een autaer, een kleyn capelleken. Er was ook een deel boeken met de mande», onder meer een met de «tittel onstanvastigheyt des weerels» (gekocht door de pastoor van Eizingen). Om zich tegen de dieven te verweren waren er twee «vontel pistolen».

In de stallen werden verkocht: 1 grijze meurie, 1 greysen hinst, 1 swaerte meurre, 1 swartē hoornkoybeeste, 3 bonte koybeeste, 2 rode en een zwarte «hoornekoybeeste». Als landbouwalaam worden vermeld: wagen, kruiwagen, «boschkerre», ploeg, eg, «strenghe ploeghlijmen», platte sael, twee half haecken, en een heyhaeck, goreel, paar boomkettingen, 2 paar strenghen, reysael, sael en achterlap, 2 goreele achterlap, raeprooster, deel keesemandekens, greep, grissel, wanmeulen, ijzeren hamer en «hayrgetauw», gaffels en schuppen, 2 kolven, «haweelen».

Tot de kam behoorden de «bierkerre» en 3 bierbomen. Beitel en schietbeitels, een ijzeren kroon, hamers en tagen waren gereedschap dat in een drukke doening nodig is.

Van de landbouwprodukten werden alleen verkocht een zak gevuld met paardebonden, 1000 pond «gras hoy», 150 «rations claever hoy» en twee wagens rapen.

Tenslotte waren er allerlei soorten hout als eiken planken, abelen planken, 25 bussels latten, 72 bussels «royen», waarschijnlijk voor strooien daken, 16 bussels boonstaken, een deel essen-hout, 4 onderbomen van een wagen, 2 wagenarmen, 700 hetsels, een mijt hetsel, een stapel hout, een deel rademakershout.

Op zondag 4.8.1765 had er in de Drie Romers een verschrikkelijk gevecht plaats. Er werd gestampt, geslagen en van «ontsfot» verweten. David Meerts kreeg een slag op het hoofd dat hij «in de vloer ofte portael ineen stuyckte». Chirurgijn Nauwelaerts van Halle stelde vast dat hij «een contusie had beginnend van de tempora tot aen de maxilla superieur» en liet hem - natuurlijk - onmiddellijk een aderlating ondergaan.

In 1787 worden twee herbergen, tevens kamme, vermeld, nl. «de camme en het huys van Gabriel Mertens» en de «drij roomers omtrent de kercke». Een «rente van 16 guldens 's jaers

die joffr. Eleonora Theresia van Varick aen onsen huysarmen gemaect had (stond) gehypothequeert op de camme ende de drij roomers aen dese kercke gelegen» (1714).

Een andere herberg in de dorpskom heette «den Achterlap». In 1759 verbleven aldaar de drie minderjarige kinderen van wijlen Hendrik van der Kelen en Patronilla Cuypers en werden al de roerende goederen van het huis verkocht, onder meer 15 melkteilen, 1 boterpot, 3 aarden boterpotten, aarden bluspot, ijzeren pot met 3 krabbers, houwmes, hamer, 2 emmers met ijzeren banden, botervat en kruik, 3 kuipjes, 2 schoppen, hak, bijl, greep, mesthaak, deel bindtouw, 5 paar gespen, 3 kruiken, trektang, els, «eenige vleeze maeten», 2 kastjes, 6 veertelmaat, koperen schaal met balans, koperen schaal met enige gewichten, koperen balans, koperen smoutkruik, aarden pot vol boter, ijzeren pot, pak met boter, ijzeren pan, ijzeren brandelaar, koperen ketel, kuipje met kaas, zift, vuurschop, tang, blaaspijp, strijk-ijzer, haal, rooster, kapmes, ijzeren lat, 3 flessen, geweer, ledige ton, 2 tinnen gemeten, koperen en tinnen trechter, zoutbak, 9 pinten, kas, vleesblok, spinnewiel, kuip, zaag, mand, 15 bierpotten, 11 glazen, 3 lampen, viool met kas, 8 strooien stoelen, tafel, rok met keurslijf, laken kazak, schrijnhouten schapraai, boel abelenhout, een zwarte en een rode koe, eg, 4 banken, moellie, wan, 2 kuipen, kruiwagen, pluimbed, kazak met 2 sargies, brandhout, tarwestro, mest, 4 tonnen bruin bier met de ton, 2 tonnen klein bruin bier, hooi, koren, bonen, hop, haver, hoptaken, 3 stoelen en 6 kippen en een haan..

De herberg den Achterlap was gedekt met stro, zoals trouwens haast al de huizen in die tijd. In de rekening van de nalatenschap vernemen we ook nog dat kapelaan de Noville den «baelmolen» buiten de openbare verkoop gekocht had en iemand drie pinten genever en twee witte broden aan het sterfhuis leverde voor 1 1/2 gulden. Kristoffel Matton had 21 ellen lijnwaad geweven voor 2 gulden en 7 stuiver.

In 1672 waren er twee herbergen, die vermoedelijk tevens brouwerijtjes waren. Daarvan zal er een in het dorp en de andere op Sollenberg gestaan hebben en reeds in 1508 vermeld, nl. «Item... dat hem (de hoogmeier van Rode» sculdich waren Tuelle (Vuelle?) Busseloert tappere ende die weert van tSollenberghe van die goudagen ende den kermesdach (RAB RK 12776).

Reeds vroeg kwamen er ook herbergen tot stand op de gehuchten. Op de «Menaertsbergh» hield Christiaan Springael er herberg in een huis dat hij van Geraard Roeckhautd van Halle huurde. In 1723 verkreeg hij van laatstgenoemde de toelating om de doening te vergroten en te verbeteren met de volgende werken, die ons een algemeen beeld ervan aan de hand doen. Het was natuurlijk in de eerste plaats een boerderijtje en men hield er bijen, zoals men zien zal. Er werd een stal en een varkenskot bijgebouwd. In de «camer», de gelagzaal, werden twee

banken, een «glase bert met eenen potleest» geplaatst, en in de kelder drie bierstellingen en «melckberden», terwijl aan de kleine kamer een deur gehangen werd. Er werd een «slaepcots» geplaatst, waar echter valt niet uit te maken. Buiten werden een hinnencot, een backhuys, een huysken over eenen drafut, een «nootsaeckelijck gerief», wat vermoedelijk een privaat was, een «bijenhuys op platen», opgetrokken. Aan de ingang vóór het huis komt een «drayboom». «Op het blocke» werden twee «stichels» en «aen den hof een cleyn poortien met sijne stijlen» getimmerd (RAB, Gr. 8474).

Dat er in herbergen door de drank verhitte geesten meer dan eens baldadigheden gebeurden weet iedereen. Op 5.4.1740, om 8 uur 's avonds, waren in de herberg van Joos de Leu, dezes zonen Guillam en Kristoffel, Martinus Gerrebos en twee personen van Halle bezig een pot te pakken en elkander wat te treiteren. Die van Halle zeiden o.m. aan Gerrebos, die een pachterszoon was, «datter tot Hal voor hem een pachtersweduwe was en hij er moest op afgaen», waarop Guillam tot Gerrebos zei, «wat soude die weduwe met soo een flierenfluyt maecten gelijk als ghij...». Dit gezegde stond Gerrebos niet aan; hij ging buiten en riep dat ze «souden uyt comen om hun te deffenderen... compt er uyt canalie bij Godt...».

Vader en moeder de Leu trachtten hun zonen binnen te houden, maar Guillam kreeg de deur open, roepende «laet mij uyt bij Godt! Gerrebos sloeg hem echter met een stok, een vinger dik, en intussen kwam Kristoffel de Leu buiten met een geweer, schreeuwende «Ick sal bij Godt Sacré Dieu schieten». Het was echter met los poeder en in de richting van de beek. Toen sloeg hij met het geweer op Gerrebos, zodat deze ter aarde viel. «Ick hebben hem geslaegen dat hij gereckt ende gestreckt leydt», riep hij. Gelukkig bleek het achteraf toch zo erg niet.

Niklaas Michiels, pachter en «brauer» te Huizingen huurde er - de juiste plaats is niet aangewezen - in 1700 «een geleghe met huysinghe, schuere, stallinghe, boomgaert ende brauerij 3 bunder en 1 dagw. groot voor negen jaar. Hij moest alle jaren 200 «gelyden» (dakstro) leggen, een zak peren geven, als er ten minste tien zakken waren en er moesten bij het einde van de pacht 20 biertonnen blijven.

Joanna Teunis weduwe wijlen Philip Schoonheyts liet in 1768 de huur van de Achterlap over aan Willem Frans van der Elst, nl. «seker huys met den stal ende schuere gem. gen. den Achterlap... bij de kercke... met hof er voor en boomgaert daer aen wesende»...

Omstreeks 1725 was er ook een kleine kam op Nekkersput, toebehorende aan Reinier van Cutsem, weduwnaar van wijlen Glaude Maria Walravens... «een behuysde hofstede met de schuere, stallinghe, camme met allen sijnen gerecke ende toebehoorten, hopenast (droogoven voor hop), ende de andere

edificiën, boomgaert samen groot 3 bunderen op de Hoochstrae-
te... welke twee geleghen plachte sijn». Met de gebouwen van
twee woningen werden dus een woning en een brouwerijtje
gemaakt.

In 1765 is er sprake van een huys ende brouwerije gen. den
Blomhof met 3 dw. lant. Waar dit goed gelegen was is niet
bekend (G. 362).

C. THEYS

UIT OUDE PAPIEREN :

**PROEVEN VAN MEESTER IN HET AMBACHT DER VIER
GEKROONDEN (steenhouwers, metsers, beeldsnijders en
schaliedekkers)**

In art. 6 der ordonnantie van 1658 bepaalde de Regering: Soo een
persoon binnen Brussele oft haerder vrijheydt comt ende aldaer wilt exer-
ceren een van de voorsch. ambachten in eeniger manieren, dat hy sal ge-
houden syn te commen inder voorsch. ambacht doen de preuve daer toe
staende ende betaelen alle desselfs ambachts rechten ende bovendien doen
blycken dat hij den voorsch. ambachte heeft geleert in eene vrye stadt
ende daerenboven dat hy is poortere deser stadt Brussele.

Voor de steenhouwers, beldtsneyders ende cleynstekers.

Ierst dat den ghenen die van nu voortaeue uit voorsch. ambacht sal
willen comen, gehouden sal sijn loffelyck te maecken eenen pilaer van
Dorica metten piedestal ende basement, capitael, arcke, travefriese, cor-
nissen op alle hunne maeten soo dat behoort.

Item een capiteel van Ionica op syne behoorlycke maete.

Voor de metsers.

Item te moeten maecken eene loffelycke cruysvenster ofte dackven-
ster als by de dekens sal worden geordonneert.

R.A.B., Ambachten en Gilden, bundel 894.

H. HERDIES

De streek van Halle, van de voorgeschiedenis tot de vroege middeleeuwen

(Vervolg van blz. 167)

II. HET ROMEINS TIJDPERK

1. *Het wegennet*

a. *De Romeinse steenweg van Bavai naar Asse (nr. VII)*

Een merkwaardige rechte strook van deze baan bestaat nog op een afstand van meer dan zeventig kilometer, tussen Bavai en Asse.

Vanuit Bavai loopt deze eerst naar het noordoosten toe. In de omgeving van Bergen maakt ze een grote bocht in westelijke richting rond het moeras van de Haine-vallei; vanaf de overgang van deze rivier loopt ze bijna pijlrecht naar het noorden-noordoosten toe in de richting van de heuveltop van Asse; ze volgt ongeveer de scheidingslijn van de Dender- en Zennebekken en steekt enkele bijriviertjes van de Zenne en van de Marcq over.

Wij hebben hier te doen met een door de Romeinse ingenieurs ontworpen tracé, niet met een aangepaste voorhistorische weg.

Dank zij een reeks recente archeologische opzoekingen kennen wij de bouwtechniek van deze baan. Even ten zuiden van de streek die wij bestuderen, op het grondgebied van de gemeente Hoves en dichtbij de grens van Lettelingen, bevindt zich een moerassige streek die door de besproken baan is overgestoken. In 1957, ter gelegenheid van gravingswerken, kwamen op deze plaats tal van forse eiken palen te voorschijn; deze, zorgvuldig behakt en in punt afgestoken, staken op een diepte van drie à vier meter onder het huidig baanniveau en waren verspreid op een afstand die overeenstemde met de breedte van het moeras (198).

Aan de ingang van Asse, op de plaats van het romeins *vicus*, waar de huidige provinciale baan naar het oosten afwijkt, blijft er schijnbaar geen spoor meer over van de oude steenweg. In 1950 heeft prof. Dr. J. Mertens deze er nochtans op verscheidene plaatsen teruggevonden. De bouwtechniek van deze weg kon er nauwkeurig vastgesteld worden (199):

De bovenste laag bevond zich op een diepte van 0,45-0,50 m onder de akkeroppevlakte; ze was 5,80 m breed en samengesteld uit een vast, hardgelopen mengsel van zandsteen, keien en leem, 0,12-0,20 m dik; het grovere materiaal lag aan de basis en het fijnere bovenop. Hieronder trof men een tweede laag aan, bestaande uit een ongeveer 0,10 m dikke strook hardgestampte klei en zand, die het elastisch element vormde tussen de voornaamste bestanddelen van de kassei. Dieper bevond zich de kern van

(198) W. LASSANCE, *Hoves*, (nota) in *Archeologie*, 1957, afl. I, blz. 147-148.

(199) J. MERTENS, *Archeologisch onderzoek van een Romeinse straat te Asse*, in *ESB*, jg. XXXIV, 1951, blz. 129-140.

de steenweg, 3,80 m breed, gevormd uit zandsteenplaten geplaatst om een dikte van ongeveer 0,15 m te bekomen; de afmetingen van deze stenen gingen van 0,20 m x 0,30 m tot 0,40 m x 0,50 m. Onder deze laag vond men nog drie dunnere lagen, een 0,05 m dikke band natuurklei (laag 4) en een hard, soms tot 0,15 m dik mengsel van klei en zand (laag 5); tenslotte, de bodem van de baan, een laagje ijzerhoudende afzettingen produceren bevattende enkele veldkeijtes, 0,02 m - 0,03 m dik.

De 0,50 m - 0,70 m dikke fundering was in een uitgegraven baankuip gelegd en vertoonde een tonrond profiel om een doelmatige afwatering te bekomen. Noteren wij nog, dat het gebruikte materiaal voornamelijk herkomstig was uit de streek: de zwartblauwe quartaire veldkeijtes uit de omgevende heuvels, de leuische kalkzandsteen uit Zuid-Brabant kwamen ook voor.

In zijn opgravingsverslag merkte Prof. Mertens op, dat deze constructie aan de meest moderne principes van wegencbouw beantwoorde.

Een andere ontdekking van grote betekenis voor onze streek is zeker deze die in 1957 te Kester werd gedaan (200).

Men weet, dat het rechte tracé van besproken provinciale baan tot in vermeld jaar nog door een grote halfronde bocht onderbroken was om door het dorpscentrum te komen. Deze bocht zou slechts in het jaar 1638 ontstaan zijn (201). Toen in 1957 besproken baan rechtgetrokken werd vond men inderdaad het rechte Romeinse tracé terug.

De onderzoekingen ter deze gelegenheid gedaan leidden tot een andere belangrijke ontdekking: een Romeins *wegenkruispunt* kwam aan het daglicht op de plaats waar de Bavai-Asse de oude *Heerweg* kruist.

Bij de twee banen was de bouwtechniek identiek: de basis was een hardgestampte kleilaan; hierop lag een 0,20 m dikke kern bestaande uit ijzerhoudende zandsteen met klei gemengd; de bovenste laag bestond uit keien en uit grind van groen en bruin ijzerhoudende zandsteen; deze laatste laag vertoonde sporen van herhaaldelijke herstellingen. De totale dikte van de baan bedroeg 0,45 m; de breedte 4,70 m.

Men stelt dus vast dat deze twee banen hier dezelfde kenmerken vertoonden als te Asse.

Wanneer en in welke omstandigheden werd de baan Bavai-Asse gevestigd? Dateerbare voorwerpen kwamen te voorschijn in de baandoorsneden te Asse: een Gallische munt toegeschreven aan de Atrebaten, een munt uit de laatste decaden van de Republiek of de eerste jaren van het Keizerrijk en ceramiek uit de eerste helft van de eerste eeuw. Deze vondsten wijzen erop dat de baan zeer vroeg werd aangelegd, hetzij rond het midden van de 1e eeuw, waarschijnlijk in het kader van de activiteit van keizer Claudius (41-54).

Ten noorden van Asse is de steenweg praktisch verdwenen maar tal van Romeinse nederzettingen - Merchtem, Rumst, Kon-tich, Hove - zouden er het tracé van afbakenen. Bavai, het wegen-

-
- (200) Nota van J. MERTENS in *Archeologie*, 1957, afl. 1, blz. 148.
J. MERTENS, *Les routes romaines de la Belgique*, in *Industrie*, 1955, nr. 10 (*Archeologia Belgica*, nr. 33, 1957, blz. 36).
- (201) L. GALESLOOT, *La Province de Brabant sous l'Empire Romain*, blz. 27.

knooppunt van Noord-Gallië, schijnt dus rechtstreeks verbonden te zijn geweest met de in de eerste eeuw bedreigde noordelijke Rijnlimes, evenals met de aanlegplaats Rumst welke niet vreemd zou gestaan hebben aan de expeditie naar Engeland. De steenweg Bavai-Asse was dus een belangrijker ader voor het militair transitoverkeer naar het Noorden.

In de Waalse toponymie kent men de steenweg Bavai-Asse onder de naam *chaussée Brunehaut* (202). Dichtbij de taalgrens, in de omgeving van Edingen, spreekt men over de *cauchie* (203). Dit laatste woord werd in de middeleeuwse teksten die onze streek betreffen, naast het Latijns *causidia* gebruikt (1281) (204).

De tot in het begin van de XXe eeuw in voege Vlaamse benaming is *Steenstraat*. In de streek van Ternat kende men ook de baan onder de eigenaardige naam van *Duivelsweg*. Men weet dat de grote werken door de Romeinen achtergelaten - hoofdzakelijk de banen - altijd een diepe indruk hebben uitgeoefend op de eenvoudige landbouwers die niet konden geloven dat deze het resultaat waren van menselijke arbeid. In zijn «Payottenland» vertelt de XIXe-eeuwse Brabantse schrijver Twijffeloos, dat, volgens een oude legende, de duivel zelf aan Julius Caesar zich zou vertoond hebben en hem de weg gebaad hebben tussen bossen en over de moerassen, nadat de Romeinse veroveraar aan Satan beloofd had, hem de zielen van de soldaten der Romeinse legioenen te schenken (205).

b. De weg Tongeren-Cassel (Nrs. VIII, II)

Wij hebben hierover reeds gezegd, dat men in 1957 het kruispunt van de steenweg Bavai-Asse met een andere Romeinse baan, de zgn. Heerweg, te Kester heeft ontdekt. Deze andere baan zou de Tongeren-Cassel zijn (206).

Het volledig tracé van deze baan is nog niet met zekerheid vastgesteld. Om ze aan te leggen moest, tussen Tongeren en Cassel, het Scheldebekken, van oost naar west, overgestoken worden. Een volledig pijlrecht tracé kon dus niet tot stand komen zoals bij de meeste hoofdwegen die vanuit Bavai naar het noorden uitstralen en die de scheidingslijn tussen de afwateringsgebieden van de grote rivieren volgen. Er moest rekening gehouden worden met de Schelde en zes van haar belangrijkste

(202) L. GALESLOOT, *La Province de Brabant sous l'Empire Romain*, blz. 27. J. VANNERUS, *La Reine Brunehaut dans la Toponymie et dans la Légende*, in *Bull. Acad. Belg., Classe des Lettres*, Ve reeks, dl. XXIV, 1938, nr. 6-7, blz. 301-420.

(203) Dr. TH. POOL, *Geschiedenis van Ternath*, Brussel, 1896.

(204) *Ibid.*

(205) FR. TWIJFFELOOS, *'t Payottenland*, Brussel, 1852.

De Romeinse baan Aarlen-Tongeren wordt in de Ardennen eveneens «chaussée du diable» genoemd en een legende verklaart dat deze op een nacht werd gebouwd (F. CUMONT, *Comment la Belgique fut romanisée*, in *A.S.A.B.*, dl. XXVIII, 1914-1919, blz. 78-181).

(206) J. MERTENS, *Les routes romaines de la Belgique*, blz. 21 en 36.

bijrivieren (207) evenals met tal van beken en moerassen, en men trachtte zoveel mogelijk op de heuvelruggen gelegen tussen de waterlopen te blijven.

Welk is dan vermoedelijk het tracé van deze baan? Vanuit Tongeren loopt ze, op het Haspengouws plateau, pijlrecht naar Tienen (208); ze richt zich verder naar het noordwesten, bijna in rechte lijn naar de Dijleovergang te Leuven, waar een aftakking naar Elewijt-Rumst vertrekt; vanaf de Dijle is het tracé van de Tongeren-Cassel nog niet nauwkeurig bepaald; rekening gehouden met het golvend reliëf en met de ligging van de Voeren Woluwevallei tussen Leuven en Brussel, zouden wij deze baan identificeren met een reeds besproken weg die de heuvelkam langsheen het Voerdal volgt, zich naar de oorspronkelijke dorpskern van Tervuren richt (209) en van hieruit in de richting van het Zennedal loopt onder de benaming van Dieweg (210). De strook Leuven-Zennedal beschouwen wij als pre-romeins (211); gezien haar gunstige ligging zouden de romeinse ingenieurs ze eenvoudig herbruikt hebben.

De Dieweg bereikt het Zennedal ter hoogte van Ukkel-Nekkersgat en kruist er een belangrijke oeroude weg (nr. 1) die het Zennedal volgt en zich naar Elewijt richt. Dit trefpunt (60 m) heeft sporen geleverd van voorhistorische en Romeinse nederzettingen (212). Op deze plaats maakt de weg een grote bocht naar het noordwesten toe, om langs een vrij zachte helling de Zennebeemden te bereiken (213) en de rivier in de omgeving van de aloude Mastellebrug (Ruisbroek) over te steken (214). Op de westelijke oever, volgt de weg een langwer-

(207) Gete, Velp, Dijle, Zenne, Dender, Schelde en Leie.

(208) Deze sectie is met zekerheid vastgesteld (J. MERTENS, *op. cit.*, blz. 21).

(209) J. VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de Parochie Tervuren*, blz. 16.

(210) V. Gauchez vermoedde reeds dat de Dieweg onder de Romeinse wegen mocht gerekend worden (V. GAUCHEZ, *Topographie des voies romaines de la Gaule-Belgique*, in *A.A.A.B.*, dl. XXXVIII, 3e reeks, deel VIII, Antwerpen, 1882, blz. 241).

M.E. Mariën schijnt de Dieweg niet aan te zien als een strook van de baan Tongeren-Cassel, maar slechts als een weg die zich, ten zuiden van Brussel bij deze baan aansluit (M.E. MARIËN, *La région bruxelloise*, blz. 40).

(211) Zie hierboven: Het pre-romeins wegennet, Dieweg (nr. II).

(212) M.E. MARIËN, *op. cit.*, nrs. 2.01, 3.22, 5.06 en 6.21 (Ukkel-Nekkersgat).

Zie eveneens hierboven: Mesolithicum en Gallo-romeins.

(213) Volgens de door Dr. Mariën gepubliceerde kaart loopt de Dieweg in zuidwestelijke richting om de Zenne tussen Ruisbroek en Lot te bereiken ter hoogte van de brede alluviale vlakte (1 - 1,5 km) die in de Romeinse tijd waarschijnlijk een ondoordringbaar moerasig gebied vormde.

(214) Vóór ons had een Halse heemkundige dit tracé reeds vermoed: F. MARTENS, *Hal et ses environs. Les chemins*, in *Gedenk. Halle*, dl. III, 1926, blz. 39.

Betreffende de Mastellebrug raadplege men:

A. VINCENT, *Les noms de lieux d'Anderlecht*, in *Fokl. Brab.*,

pige leemrug die zich tussen de Zenne en de Zuun in zuidwestelijke richting uitstrekt (hoogste punten 55-60 m) en die de omgeving beheerst (Sint-Pieters-Leeuw) (215). Op de grens van Halle en Pepingen steekt hij het smal maar vrij diepe dal van Manebroek over en loopt hij verder over Pepingen naar de heuveltop van Kattenol (Beert) (77 m) waaruit men het hele Zennedal en het Zuundal kan overschouwen. In de verte is het Romeins *vicus* van Kester eveneens zichtbaar, aan de voet van de Kesterheuvel (111 m). Nadat hij te Kattenol zijn richting rechthoekig heeft gewijzigd loopt hij nu op de vicus af, in een rechte lijn, slechts onderbroken om de Beringensbeek en de Brugglasbeek over te steken (216); over een heuveltop van 72 m lopend, bereikt hij eindelijk het reeds besproken wegenkruispunt.

Nadien loopt hij verder in rechte lijn over het oude dorpscentrum van Oetingen, vormt de grens tussen Oetingen, Gooik en Lieferinge en bereikt Denderwindeke, waar hij het dal van de Lavondelbeek oversteeft. Op de noordwestelijke oever loopt hij op korte afstand van de Romeinse villa van Denderwindeke (217), en kruist hij rechthoekig de oeroude weg die op een lange heuvelrug langsheen de Dendervallei loopt (218); na de Moersbroekbeek overgestoken te hebben bereikt de weg Pollare en de Denderoever. Na de overgang van de rivier, die in de buurt van Pollare-Eichem moet gezocht worden (219), liep de

Anderlecht-nummer, Xe jg., nr. 55-56, 1930, blz. 134, 136.

C. THEYS, *Geschiedenis van Ruisbroek*, in *E.S.B.*, XXII jg., 1939, nr. 7-8, blz. 255-256.

(215) Een gedeelte van deze weg is van de stafkaart verdwenen maar de kadastrale indeling geeft nog de juiste ligging weer.

(216) Te Bellingen bereikt de breedte van de weg soms nog 8 à 9 m. In deze gemeente evenals te Kester en te Oetingen blijft de typische benaming Heerweg behouden. Betreffende deze wegnaam raadpleegt men:

P. LINDEMANS, *Brabantsche Beëweden, I.H. Drievaldigheid*, in *E.S.B.*, XXVe jg., 1942, afl. 1, blz. 3-6.

J. LINDEMANS, *Toponymie van Bellingen*, in *E.S.B.*, XXXIVe jg., 1951, dl. 3-4, blz. 108.

(217) Deze was een van de zeldzame Romeinse villa's uit de streek; ze lag op een naar het zuiden gerichte helling (Kerkveld). Ten zuiden van de Lavondelbeek, ongeveer ter hoogte van de hoogtelijn van 35 m vond men langs de besproken weg Tongeren-Cassel een Romeinse pot (H. ROOSENS, *De Romeinse villa van Denderwindeke*, in *E.S.B.*, XXXVIe jg., 1943, nr. 7-12, blz. 204-208).

In 1906, tijdens de aanlegging van de tramlijn Halle-Ninove, vond men, eveneens op het Kerkveld, een grote *dolium* dat een bronzen stuk met borstbeeld van Minerva bevatte (F. CUMONT, *Pièce de bronze ornée d'un buste de Minerve*, in *A.S.A.B.*, dl. XXI, 1907, blz. 293-303; A. DE LOE, dl. III, blz. 195-196).

In een weide genaamd *Gewat*, nabij het gehucht *Roost* gelegen, kwamen eveneens Romeinse dakpannen en potscherven aan het daglicht (A. DE LOE, *Fouilles en un tertre à Santbergen (Flandre orientale)*, in *An.S.A.B.*, dl. IX, 1898, blz. 30).

(218) Weg Meerbeek-Geeraardsbergen, reeds besproken onder de Romeinse wegen (nr. V).

(219) Te Pollare gebeurde de overtocht in de XIXe eeuw, op ongeveer

weg waarschijnlijk in westelijke-noordwestelijke richting, langs de vallei van de Beverbeek, over Steenhuize Wijnhuize en Zottegem, in de richting van de bekende *vicus* van Velzeke-Ruddershove (220). Vanaf deze *vicus* is de richting van de weg met zekerheid gekend: hij loopt over Kortrijk (Cortoriacum), Werwick (Viroviacum) en bereikt eindelijk Cassel (Castellum).

c. De weg Waudrez (?) - Elewijt (nr. 1)

De pre-romeinse weg gaande van het Hain-dal naar het noorden, langsheen Zenne- en Sennettedal (nr. 1) die we beschreven in ons hoofdstuk gewijd aan de pre-romeinse wegen, heeft tijdens de Romeinse periode ongetwijfeld ook een belangrijke rol gespeeld.

De Romeinse wegenbouwers moeten deze weg in de streek van Waudrez, bij de hoofdweg Bavai-Tongeren aangesloten hebben (221). Het is dus niet te verwonderen, dat gallo-romeinse nederzettingen en losse vondsten langsheen deze weg aan het daglicht zijn gekomen; vermelden wij de villa van het Bois de la Louvière, te Houdeng-Goegnies (222), de talrijke vondsten te Virginal (223), de muntschat uit Tubeke (224), de hierna besproken nederzettingen te Dworp-Meigemheide, Buizingen, Lot en Ukkel-Nekkersgat, evenals de ten noorden van onze streek ontdekte nederzettingen en grafveld uit Schaarbeek (225), grafveld uit Diegem (226), en villa te Machelen (227).

-
- 100 m van de voet van de heuvel waarop de dorpskern ligt, in de onmiddellijke omgeving van een kunstmatig opgeworpen heuvel, de *Bleekberg*, waar Romeinse pannen en aardewerk aan het daglicht kwamen, en die waarschijnlijk uit de romeinse tijd dateert (A. DE LOE, *Enquête au sujet de l'existence et de la disparition d'un tertre à Pollaere (Flandre Orientale)*, in *An.S.A.B.*, dl. IX, 1898, blz. 28-29. Een tweede kunstmatige heuvel uit hetzelfde tijdperk stond, enkele kilometers verder naar het zuiden, te Santbergen, eveneens op de rechter Denderoever (A. DE LOE, *Fouilles en un tertre à Santbergen*, blz. 28).
- (220) S.J. DE LAET en J. NENQUIN, *Een gallo-romeinse vicus te Velzeke-Ruddershove*, in *Cult. Jb.O.Vl.*, 1953, overdruk blz. 1-61. W. JAMEE, in *Handel. G.O.K.O.*, dl. XI, 1958, afl. 2, blz. 241-159. Besproken weg wordt niet aangeduid op de door W. Jamée gepubliceerde kaart (afb. 16).
- (221) Een onderzoek van het bouw materiaal van de villa's heeft tot de conclusie geleid, dat deze weg uit Waudrez zou vertrokken zijn om over Houdeng-Goegnies, Ecaussines en Buizingen naar het noorden te lopen (R. De Maeyer, *De Romeinse Villa's in België*, 1937, blz. 276).
- (222) BMRADI., 4e jg., 1904-1905, blz. 57-58; 6e jg., 1906-1907, blz. 45-46. *La*
- (223) M. ROULEZ, *Découverte d'antiquités romaines à Virginal Samme*, in *BASBL.*, dl. X, afl., 1843, blz. 328-330. L. GALESLOOT, *Province de Brabant sous l'Empire romain*, blz. 66-68. J. TARLIER en A. WAUTERS, *Canton de Nivelles*, blz. 26-27.
- (224) Zie verder: De gallo-romeinse muntschatvondsten uit de streek van Halle, vondst nr. 8.
- (225) M.E. MARIEN, *La région bruxelloise*, blz. 52-54, nrs. 6.25, 6.26.
- (226) J. MERTENS, *Gallo-Romeins uit Vlaams-Brabant*, in *E.S.B.*, XXX

d. Een Romeinse weg Kester-Halle-Liberchies? (Nrs. VIII, IX, IV, I, VI, X)

Wij hebben reeds de beschrijving gegeven van een vermoedelijke prae-romeinse weg gaande van de overgang van de Zenne tot in de omgeving van Nijvel (gedeelte van wegen nr. IV en I en van weg nr. VI). Gedurende de Romeinse tijd zou een deel van deze weg de verbinding kunnen gemaakt hebben tussen de baan Tongeren-Kester-Cassel en de grote steenweg Bavai-Tongeren (te Liberchies).

Het is waarschijnlijk een aftakking van de Tongeren-Cassel die, even ten westen van de heuveltop van Kattenol, ter hoogte van Puttenberg (Beert), in westelijke richting loopt (nr. IX) om nabij Scheissingen op een lengte van tweehonderd meter de prae-romeinse weg nr. IV te volgen en daarna bijna in rechte lijn over de steile helling van de Nikkenberg naar de Zenne-overgang te lopen waar hij voornoemde weg nr. IV terug bereikt; vanaf deze plaats volgen beide wegen hetzelfde tracé tot bij de Sint-Rochuswijk; de Romeinse weg zou dan naar het zuidwesten afwijken, om over het kleine dal van Essenbeek (huidige vijver) (228), ter hoogte van de mijlpaal nr. 3 (229) het gemeenschappelijk traject van wegen nr. I en IV op het hoge plateau te bereiken. Na afscheiding van weg nr. I, te Vlasmak, zou de prae-romeinse weg in gebruik gebleven zijn tot bij het gehucht L'Hermitte (Haut-Ittre) waar hij een grote bocht in oostelijke richting maakt om de hoogste punten van de streek te volgen; vanaf deze plaats zou de Romeinse weg een nieuw traject volgen (nr. X) (230): in rechte lijn over Bilot, Bois-du-Sépulcre, het noordoosten van Nijvel en Buzet om de Romeinse steenweg Bavai-Tongeren in het vicus van Bon-Villers (Liberchies) te bereiken (231).

Het onderzoek van het bouw materiaal uit de villa's komt het bestaan van deze weg bevestigen. Men weet, inderdaad, dat bouw materiaal uit Ligny en Gemblours over Ways (en dus over Nijvel) naar Buizingen is uitgevoerd; materiaal uit Monceau-sur-Sambre kwam over Courcelles, Trazegnies, Pont-à-Celles en Buzet naar Nijvel, Buizingen, Anderlecht en Laken (232).

VIIIe jg., nr. 2-3, blz. 106-109.

M.E. MARIEN, *op. cit.*, blz. 57-58, nr. 6.37.

(227) J. MERTENS, *op. cit.*, nr. 1-2, blz. 5-13.

M.E. MARIEN, *op. cit.*, blz. 58-59, nr. 6.38.

(228) Dit is ongeveer het tracé van de huidige provinciale baan Halle-Nijvel. Op de kaart van Ferraris staat deze als een diepe holweg vermeld.

(229) Ter hoogte van deze paal werden Romeinse dakpannen gevonden (zie verder: De Vondsten. Halle. Essenbeek. Espinette 1919).

(230) De kenmerken van deze weg zijn wel deze van de Romeinse banen: a) hij loopt in rechte lijn; b) vormt de grens tussen verschillende gemeenten (Ittre en Haut-Ittre en tussen deze laatste gemeenten en Nijvel); c) Romeinse nederzettingen bevinden zich op korte afstand ervan. Deze weg is beschreven in: B. DELANNE, *Histoire de la ville de Nivelles*, blz. 176-178.

(231) *Ibid.*, blz. 146-147.

In de omgeving van Nijvel kent men een vijftal villa's en een aantal kleinere nederzettingen uit de Romeinse tijd. Te Buzet ligt eveneens een villa en een grafveld (233). De beschreven weg kan dus een aanzienlijke rol gespeeld hebben als verbinding tussen de streek van Asse-Kester en de diep geromaniseerde omgeving van de steenweg Bavai-Tongeren.

e. *Een Zennedalweg KlabbEEK-Lot?* (nr. XII)

Ter hoogte van de samenvloeiing van de Sennette en de Hain, te KlabbEEK, steekt de weg Waudrez (?) - Elewijt (nr. I) deze rivieren over om verder in noordelijke richting te lopen. Tweehonderd meter na de Hain-overgang maakt deze weg een bocht naar het noordoosten toe; het is op deze plaats, dat een aftakking in noordelijke richting vertrekt om de Sennette en de Zenne stroomafwaarts te volgen; deze loopt op een lichte helling, op korte afstand van het alluvium. Tot in de omgeving van Rodenem (Halle) kan men hem goed volgen. Tussen dit gehucht en het spoorwegstation van Halle vindt men er nog de sporen van terug tot bij de gzn. Berdouillestraat (Popp-plan). Maar van hier af verdwijnt hij gedeeltelijk, daar de verkaveling diepe wijzigingen heeft ondergaan tengevolge van de ontwikkeling van het gehucht Sint-Rochus en van de uitbreiding van de stadsvesten. Het stadsplan van Jakob van Deventer geeft het bewijs, dat de Kromstraat en de Broekborrestraat reeds in de XVIe eeuw een boogvormige omleiding rond de oostelijke kant van de stad maken (234). Om strategische redenen moesten deze wegen, te dicht bij de wallen gelegen, op een zekere afstand verplaatst worden.

Indien men nu op de kaart de twee uiteinden van besproken bocht verbindt, krijgt men bijna een rechte weg van Rodenem tot Buizingen (236).

Op het grondgebied van Buizingen daalt de weg in de lichte depressie van de Kleinebeek die hij oversteekt om nadien de rand van het klein plateau van Eizingen te bereiken. Maakte de weg oorspronkelijk een bocht naar het westen om de rand van de heuvel te volgen of liep hij rechtdoor is een vraag die wij ons stellen: het bestaan van de plaatsnaam Kettelingen Dries tussen beide wegen, evenals de ligging van de percelen (Popp-

(232) H. VAN DE WEERDT, *Inleiding*, blz. 28.

(233) B. DELANNE, *op. cit.*, blz. 101-106.

(234) *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle. Cent plans du géographe Jacques de Deventer, exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II.* Brussel, 1884-1924.

(235) R. BORREMANS, *Een middeleeuwse dam te Halle*, in *Gedenk. Halle*, N.R., nr. 1, 1960, blz. 66.

(236) Alhoewel de plaats b'innen de bocht Broekborre is genaamd, bestond o.i. geen enkele natuurlijke hinderpaal om op deze plaats een rechte weg aan te leggen; de plaatsnaam Broekborre was oorspronkelijk deze van de moerassige Zenne-rechteroever; zoals de naam van Nederem zal hij na de aanlegging van de XIVe eeuwse stadswal en Leie en van de XIXe eeuwse vaart en spoorweg naar het oosten zijn verplaatst geworden.

plan) bewijzen in ieder geval, dat ze zeer oud zijn. Wij veronderstellen nochtans dat de oudste weg rechtdoor liep en dat de bocht ontstond toen de nu verdwenen dorpskern van Eizingen zich naast de Zenneoever ontwikkelde; sedert het verval van Eizingen speelt de rechte weg opnieuw de belangrijkste rol.

Vermelden wij het bestaan van een Romeinse nederzetting te Kluisbos en omgeving evenals een vondst van Romeinse dakpannen op 't Hoogveld, aan de grens van Huizingen, de eerste op 600-800 m, de tweede op slechts 100 m van deze weg gelegen (237).

Deze weg, die tot hier toe op vrij regelmatige afstand van de Zenne liep (200-300 m), wijkt nu plots af, om de Meerbeek aan de voet van de Sollemberg over te steken. Vanaf deze plaats is de oostelijke Zennedalwand zeer steil; aan de voet ervan begint rechtstreeks de moerassige Zennevlakte. Om die redenen klimt de weg op de Sollemberg (65 m), te Lot, waar eveneens Romeinse dakpannen gevonden werden, en volgt hij de smalle heuvelrug (60 m) die het Zennedal en het Kesterbeekdal beheersen. Te Laarheide (Beersel) stijgt hij tot op de hoge terras (90 m) om, ter hoogte van de dorpskom van Beersel de weg nr. I, Waudrez (?) - Elewijt, opnieuw te bereiken.

Merken wij tenslotte op, dat deze weg op bijna zijn gehele lengte tussen Klabbek en Huizingen op goed gedraineerde leemgronden loopt. Deze kon dus gedurende een groot gedeelte van het jaar in gebruik blijven.

f. Een weg Zennedal-Asse? (nr. XI)

Als men de topografische kaart van de streek van Halle op een veertig- of vijftigduizendste raadpleegt, merkt men de sporen van een bijna rechte weg die een aanvang neemt in het Zennedal, te Lot, en die over Sint-Pieters-Leeuw, Vleserbeek, Pede en Ternat naar Asse loopt. De streken die door deze weg zijn verbonden, hebben gedurende de middeleeuwen en de moderne tijd nooit een aanzienlijke rol gespeeld. Men moet tot in de Romeinse periode opklimmen om de vicus van Asse in volle bloei te zien en om, in het Zennedal, een reeks gallo-romeinse nederzettingen van Lot tot Buizingen te vinden. Besproken weg kan dus slechts in deze periode ontstaan zijn.

Men kent de brede Zennevlakte die zich van Lot tot Ruisbroek uitstrekt. Tot in de vroege middeleeuwen was dit moerasig gebied bijna het gehele jaar door ondoordringbaar. Slechts aan de twee uiteinden ervan was een overgang mogelijk: in de buurt van de Mastellebrug te Ruisbroek en in de omgeving van het spoorwegstation van Lot (238). Het is langs deze laatste

(237) Deze vondsten zullen verder besproken worden.

(238) Waarschijnlijk op de plaats van de middeleeuwse Lakebrug. Betreffende deze plaats: A. WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles*, dl. I, b'z. 98.

Op deze plaats werden gallo-romeinse voorwerpen op de linker Zenneoever gevonden. Deze bespreken wij verder (zie: Lot).

overgang, dat besproken weg Zennedal-Asse de rivier zal overgestoken hebben, om tot op de Sollemborg (61 m) te klimmen, waar hij de reeds besproken Zennedalweg (nr. XII) bereikt.

Volgen wij nu deze weg vanaf dit vertrekpunt. Na de Zenneovergang klimt hij op de heuvelrug gelegen tussen Zenne en Zuun; op het hoogste punt (55 m) kruist hij de weg Tongeren-Cassel (nr. VIII). Nadien daalt hij in de richting van de Zuun en steekt hij deze rivier over te Volsem; hij stijgt nu weer, om toppen van 57 m en 59 m te bereiken en daalt weldra opnieuw, om de Vlese, te Vlesenbeek-dorp, over te steken.

Vanaf dit dorp kan men niet meer de juiste ligging van de weg bepalen. Twee oude wegen lopen hier parallel in noordelijke richting; de eerste steekt de Pede over te Sint-Gertrudis-Pede, de andere te Sint-Anna-Pede, en beiden lopen in de richting van het grondgebied van Schepdaal. Gezien de topographie van deze streek menen wij dat de Romeinse weg in westelijke richting afweek, dat hij de Plankebeek en de Zierbeek overstak en, verder over Ternat, Asse bereikte.

g. De «Estrée», te Eigenbrakel (nr. XIII)

Alhoewel Eigenbrakel aan het zuidoostelijk uiteinde van het onderzocht gebied ligt, achten wij het nuttig, een oude weg te vermelden die doorheen deze gemeente loopt.

De aandacht wordt op deze weg gevestigd door de benaming Estrée (239), die aan een gehucht, ten noorden van het gemeentecentrum is gehecht gebleven. Welke was de ligging van deze weg? Op de archeologische kaart van de omgeving van Nijvel staat een weg vermeld die ten noorden van deze stad vertrekt en over Baulers, Lillois-Witterzée, naar Alseberg zou lopen (240). O.i. gaat deze weg na Lillois, verder over Les Hayettes, Haut-Tiennes, de kom van Eigenbrakel, de plaats Estrée waar het de beek Légère oversteekt om zich over het grondgebied van Waterloo, naar het noorden te richten (241). Deze weg volgt de scheidingslijn tussen de verzamelgebieden van de Zenne en van de Dijle.

b. Een Romeinse weg Beert (Kattenol) - Roosbeek? (nr. XIV)

Op ongeveer 400 m ten zuiden van de heuveltop van Kat-

(239) *Estrée*: lat. strata (straat, weg). Deze benaming wijst op een bestrating. In de meeste gevallen heeft deze betrekking tot een romeinse steenweg (J. BRÉUER, *Romeinsch België*, Antwerpen-Amsterdam, 1946, blz. 50).

In de buurt van het gehucht *Estrée* bestond ook een plaats genaamd «*la masserée*» (lat. maceria: puin), wat het bestaan van Romeinse overblijfselen zou kunnen aanduiden (J. DEWERT, *Breekte en namen der wegen vroegertijds*, in *Brab. Folk.* 5e jg., nr. 26, 1925, blz. 57. Ten zuiden van het kruispunt van besproken weg met de *chaussée* Bara bestaat eveneens de plaatsnaam *La Rue*.

(240) Deze weg is aangesloten bij het wegnnet dat de omgeving van Nijvel met de Romeinse steenweg Bavai-Tongeren verbindt. Zie: B. DELANNE, *Histoire de la ville de Nivelles*, bijlage 12.

(241) Verder noordwaarts kan men de weg niet meer volgen, tengevolge van de aanlegging van dreven en banen door het Zoniënwood.

tenol, waar de weg Tongeren-Cassel voorbijkomt, bevindt zich een gehucht genaamd Stretem (Beert). De etymologie van deze Frankische *heim*-naam is waarschijnlijk: woning bij de straat (242). Naast deze plaats loopt, op het grondgebied van Beert, een straat genaamd Heerweg (243). Deze sluit zich aan bij de weg Tongeren-Cassel, op Kattenol, en loopt in zuidelijke richting, vermoedelijk over Sinte-Renelde, rechtstreeks naar Roosbeek, waar hij de Zenne schijnt over te steken.

Heel waarschijnlijk heeft men te doen met een weg uit de Romeinse periode.

i. Een Romeinse bijweg door het centrum van Sint-Kwintens-Lennik? (nr. XV)

Rond 1845-1850 heeft men «op het grondgebied» van deze gemeente de sporen teruggevonden van een «ancien pavé se dirigeant vers l'orient»; deze bestrating bevond zich op grote diepte (244). In 1887, bij het afgraven van de Dietborch, vroeg-middeleeuwse «motte» naast de kerk, ontdekte men eveneens een soort steenweg («grossier pavé»), 17 m lang en 2 m breed, bestaande uit breukstenen van verschillende soorten: carbonifere kalksteen, paniseliaanse zandsteen, arkose van Lembeek, lake-niaanse kalksteen, Romeinse mortel en tal van tegulae kwamen er eveneens aan het daglicht; de vondst van tal van runder- en varkensbeenderen, niet geïdentificeerde aardewerkscherven, gesmolten brons en de helft van een klein hoefijzer dient eveneens vermeld; het geheel was bedekt door een laag zwarte aarde gemengd met houtskool (245).

De gegevens waarover wij beschikken wijzen er op dat men met twee fragmenten van eenzelfde steenweg heeft te doen. Welke was de richting ervan? Men weet, dat de voornaamste ader van het vroeg-middeleeuws dorpscentrum oorspronkelijk de Vondelstraat was; deze straat verzeekerde de verbinding tussen het dorp en de weg Halle-Nijvel.

Indien men nu het door A. de Loë gepubliceerde plan van de Dietborch met het kadasterplan vergelijkt, merkt men, dat de oriëntatie van de onder de Dietborch gevonden bestrating dezelfde is als deze van perceelgrenzen die, ten zuiden van het dorpscentrum, met de Vondelstraat parallel lopen; ten noorden van de kerk en Dietborch loopt deze lijn door en maakt er een bocht in westelijke richting (246).

(242) J. LINDEMANS, *Toponymie van Beert*, in *ESB.*, XIXe jg., nr. 6-7, 1936, blz. 279.

(243) J. LINDEMANS, *Toponymie van Bellingen* (zie plan).

(244) A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, dl. I, blz. 211.

(245) A. DE LOE, *Le Tumulus belgo-romain de Lennik - Saint-Quentin*, in *ASAB*, dl. V, 1891, blz. 404-407.

De hypothese van de Loë volgens dewelke de Dietborch een grafheuvel zou geweest zijn dient verworpen te worden. Alles wijst er op dat men wel met een middeleeuwse «motte» te doen heeft (J. VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 42).

Een Romeinse weg zou dus, parallel met de Vondelstraat, in zuid-noord-richting gelopen hebben om daarna, voorbij de huidige dorpskern, naar het westen af te slaan. In afwachting van nieuwe archeologische vondsten kunnen we slechts de hypothese stellen dat een Romeinse bijweg door het ontgonnen gebied ten oosten van de steenweg Bavai-Asse liep.

2. De gallo-romeinse nederzettingen

a. Streek ten westen van de Zenne

O.-L.-V.-LOMBEEK. *Hoeve Rokkenborch* (6Lm1)

In een weide van deze hoeve ontdekte men rond 1830 Romeinse potten en houtskool (247).

O.-L.-V.-LOMBEEK. *De Hunsel* (6Lm2)

In de eerste helft van de XIXe eeuw, werden Romeinse dakpannen in dit gehucht gevonden (248).

St.-KWINTENS-LENNIK

Ter gelegenheid van het uitroeien van «een klein bos», werden (Romeinse?) munten en potten gevonden (249).

St.-KWINTENS-LENNIK. *Gallo-romeinse tumuli?*

Op het grondgebied van deze gemeente zijn niet minder dan zes «tumuli» vermeld (250):

1. De Dietborch;
2. op Tuitenberg;
3. te Tomberg;
4. op Saffelberg;
5. op Breedeik;
6. op ten Helleken.

De Dietborch en waarschijnlijk ook de Tomberg zijn in werkelijkheid geen tumuli, maar wel middeleeuwse *motten* (251). Er zouden dus vier tumuli overblijven. Dit aantal schijnt ons nog zeer hoog in een streek waar toehier toe geen belangrijke Romeinse villa is bekend. Alhoewel het niet uitgesloten is, dat romeinse tumuli hier zijn opgericht geweest, toch menen wij dat de meeste dezer heuvels een andere bestemming hadden;

(246) Zie: *ibid.*, afb. blz. 35.

(247) A. WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles*, dl. I, blz. 274. L. GALESLOOT, *La Province de Brabant sous l'Empire romain*, blz. 29 (vermelding).

(249) A.G. SCHAYES, *La Belgique avant et pendant la domination romaine*, dl. I, blz. 251 (vermelding).

(249) A. WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles*, dl. I. L. GALESLOOT, *La Province de Brabant sous l'Empire romain*, blz. 28.

(250) I. VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant*, blz. 37. L. Galesloot vermeldt in voornoemd werk, slechts één tumulus in deze gemeente; deze zou in de XVIIIe eeuw reeds verdwenen zijn.

C. Van Dessel (Topographie des voies romaines) vermeldt eveneens één tumulus hem door Schuermans aangeduid.

(251) J. VERBESSELT, *op. cit.*, blz. 38.

onder hen zouden zich b.v. oeroude grenspalen (252) of recente molenbergen (253) kunnen bevinden.

Sint-Laureins-Berchem. Kareelveld (6SB1)

In de tijd van Alfonse Wauters, zouden op het Kareelveld, dikwijls muurfragmenten aan het daglicht gekomen zijn (254).

Baron A. de Loë heeft deze plek in 1894 op zijn beurt onderzocht. Hij vond er slechts vijf of zes fragmenten van tegels uit rood aardewerk, - roder dan de moderne bakstenen, met versleten breuken en die zeer oud schenen te zijn - , evenals een kleine potscherf die schijnbaar Romeins was. Deze vondsten waren op een grote oppervlakte verspreid (255).

GOOIK

Lombergbos

Zie: Merovingisch tijdperk, Gooik.

Oplombeek (6G1)

Op de Hofstad, te Oplombeek, werd gallo-romeins puin gevonden. Volgens de legende is dit de plaats van een verdwenen stad (256).

Steenhuis

Op het Steenhuis, bij het Lombergbos, liggen Romeinse dakpannenscherven op een hele heuveltop verspreid. Volgens de volkstraditie lag op deze plaats de verdwenen «Lombardie» (257).

Steenweg

L. Galesloot vond een Romeinse munt (grote brons) in het talud van de Romeinse steenweg (258).

Terlo

Grondvesten, dakpannen en potscherven kwamen op deze plaats te voorschijn (259).

LEERBEEK

Een fragment van een gallo-romeinse maalsteen werd in deze gemeente gevonden (260).

KESTER. *De gallo-romeinse nederzetting*

(252) Tal van voorbeelden zijn bekend: A. GRENIER, *Manuel d'archéologie gallo-romaine* (DECHELETTE, dl. V), blz. 169.

(253) In Nederlands Limburg kent men eveneens een voorbeeld van een molenberg die, na het verdwijnen van de molen, de benaming van Tomberg kreeg: A. MUNSTERS, *De Tombe te Stein*, in *Publ. S.H. A.L.*, dl. XCIV-XCV, 1958-1959, blz. 187-195.

(254) A. WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles*, dl. I, blz. 114.

(255) A. DE LOE, *Recherches faites au «Kareel Veld» à Berchem-Saint-Laurent*, in *An.S.A.B.*, dl. V, 1894, blz. 30-31.

(256) L. DE WEERDT, *Uit het verleden van Gooik*, in *Gedenk. Halle*, dl. VIII, 1932, blz. 8.

(257) *Ibid.*

(258) L. GALESLOOT, *La Province de Brabant sous l'Empire romain*, blz. 28.

C. VAN DESSEL, *Topographie des voies romaines de la Belgique*, blz. 100 (vermelding).

(259) L. DE WEERDT, *op. cit.*

(260) *Chronique Archéologique du Pays de Liège*, 9e jg., nr. 5, blz. 54.

In de XVIIIe eeuw reeds en in de XIXe eeuw vooral, hebben geschiedschrijvers en oudheidkundigen veel belangstelling vertoond voor de Romeinse oudheden uit de streek van Kester (211) en een onder hen meende te mogen schrijven dat hij met zekerheid het kamp van Quintus Cicero in deze laatste gemeente kon situeren (262).

Volgens een plaatselijke volkstraditie zou Kester eertijds een omwalde stad zijn geweest (263). Toponymist Chotin, zich steunend op de plaatsnaam beweerde eveneens «dat het natuurlijk een romeins kamp was» (264).

Na hem, en zich steunend op hetzelfde toponymisch element, hebben vooraanstaande oudheidkundigen een theorie opgebouwd volgens dewelke een gallo-romeinse *limes* in de IVe eeuw zou bestaan hebben op een lijn gaande van Cassel (Zuid-Vlaanderen) naar Maastricht, over Caester (Z.-VI.), Kaster bij Avelgem, Kester bij Halle, Chastre-Dame-Alerne, Chastre-le-Bole en Kaster bij Maastricht (265).

Maar J. Breuer heeft betoogd dat deze bewering, gevestigd op de toponymie, als volkomen waardeloos op oudheidkundig gebied diende beschouwd te worden, aangezien de benaming *Castra* of *Castellum* in tal van gevallen werd gegeven aan niet-Romeinse versterkingen, hetzij Gallische of voorhistorische «kampen», hetzij middeleeuwse kastelen (266). Kort nadien, en zonder rekening te houden met de mening van J. Breuer, trachtte prof. Des Marez opnieuw de thesis van Wauters en van Kurth te verdedigen (267). De recensies die op dit werk volgden,

-
- (261) P.J. HEYLEN, *Commentarius praecipuos Belgicae hodiernae fluvios breviter describens ac eorum alveorum mutationis, operasque ad Carol. V saeculorum uoque, ... etc.* 1774, in *Anc. Mémoires Académie*, dl. II.
J.M. DE BAST, *Second supplément au Recueil d'Antiquités romaines*, Gent, 1813.
A.G.B. SCHAYES, *La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination romaine*, dl. III, 1859, blz. 457 (slechts melding van «resten van gebouwen dichtbij de baan».
- (262) P.J. BAERT, *Mémoires sur les campagnes de César dans la Belgique*, uitgegeven door Roulez in 1833.
- (263) L. GALESLOOT, *La Province de Brabant sous l'Empire romain*, blz. 27.
- (264) A.G. CHOTIN, *Etude étymologique sur les noms des villes, bourgs, villages, hameaux, rivières de la province de Brabant*, Leuven, 1884, blz. XXXIV.
- (265) A. WAUTERS, *Les origines de la population flamande de la Belgique*, in *B.A.R.B.*, 3e reeks, dl. X, blz. 112-114.
G. KURTH, *La frontière linguistique en Belgique et dans le Nord de la France*, 1896, 1898, in *Mémoires in-8°*, *A.R.B.*, dl. I, blz. 545.
A. GRENIER, *Manuel d'archéologie gallo-romaine*, Parijs, 1931, Ie deel, blz. 383-384.
- (266) J. BREUER, *La frontière linguistique et l'hypothèse d'un «limes» en Belgique au IVe siècle*, in *F.A.H.B.*, dl. XXVI, Brugge, 1925, blz. 99-101.
- (267) J. DES MAREZ, *Le Problème de la Colonisation franque et du Régime agraire en Belgique*, in *Mém. A.R.B. in-4°*, 2e reeks, dl. IX, 1926, blz. 23-25. Nadien behandelt J. Breuer opnieuw het on-

brachten deze opinie fel in twijfel (268).

Het vraagstuk van het *limes* behandelde eveneens Petri, die o.m. schreef, dat, indien er te Kester een Romeinse nederzetting heeft bestaan, deze van hetzelfde type moet geweest zijn als b.v. de door A. Grenier beschreven baanforten van Senon en van Saint-Laurent-sur-Othain (Frankrijk): eenvoudig *verdedigde baanstations* bestemd om het administratief personeel en de politie van het verkeer te beschermen. Wie Kester kent kan geen andere rol aan deze plaats toeschrijven op het einde van de IIe eeuw en gedurende de drie eerste kwarten van de IIIe eeuw (269).

Nadien besprak H. Draye op zijn beurt de benamingen van het Kastertype en kwam tot dezelfde conclusie als Breuer (270). J. Gilissen schreef eveneens: «il est peu probable qu'on ait construit un «castrum» à Castre-la-Chaussée avant les invasions de 259; aucune découverte archéologique ne vient confirmer l'hypothèse de Des Marez relative au *castrum* qu'il croit y trouver pour une raison toponymique» (271).

Maar in zijn toponymisch onderzoek betreffende het «limes» kwam J. Vannérus integendeel praktisch tot dezelfde slotsom als Wauters en Kurth: een grote meerderheid van de toponiemen van het *castrum-castratype* verdient wel de aandacht van de oudheidkundigen. De overeenstemming van topografische, toponymische en historische bronnen leidt tot de conclusie dat op deze plaatsen, waaronder Kester, een Romeins kamp wel moet bestaan hebben (272).

A. De vicus (6K1)

1. Ligging. Bodemgesteldheid

De meeste gallo-romeinse woningen en bedrijfsgebouwen stonden rond het kruispunt van de steenweg Bavai-Asse met de zgn. Heerbaan (70 m), op de zuidoostelijke rand van een heuveltop (74 m). Deze plek maakt deel uit van een heuvelrug met drie toppen (74, 75 en 72 m) die de noordoostelijke grens

derwerp en verdedigt hij steeds zijn stelling: J. BREUER, *Le Burgus de Morlanwelz et la frontière de l'empire au IVe siècle*, in C.I. G.H., 1930, dl. I, blz. 56.

(268) Recensies door:

F. STEINBACH, in *Vierteljahreschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, dl. XXI, blz. 330.

J. LINDEMANS, in *ESB*, dl. XIII, blz. 177.

(269) F. PETRI, *Germanische Volkserbe in Wallonien und Nordtrankreich. Die Fränkische Landnahme in Frankreich und den Niederlanden und die Bildung der westlichen Sprachgrenze*, Bonn, 1937, blz. 21-25.

(270) H. DRAYE, *De Frankische kolonisatie en het Kolenvoud*, in *Med. V.T.V.*, dl. XIV, 1938, blz. 21-31, 32-34.

(271) J. GILISSEN, *Note sur la colonisation germanique en Brabant*, in *R.B.Ph.H.*, dl. XVII, 1938, blz. 75-76, 81 en 83-85.

(272) J. VANNERUS, *Le Limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique. Enquête toponymique* in *V.K.B.A., Verzam. in-4°*, 2e reeks, boek XI, aff. 2, blz. 94.

van het grondgebied van Kester vormt. Daar wij hier te doen hebben met goed gedraineerde leemgronden (273), is het ook mogelijk dat de gallo-romeinse bewoners enkele percelen landbouwgrond op deze plaats hebben ontgonnen. De oudste middeleeuwse landbouwgronden bevinden zich trouwens in deze omgeving: het Kesterveld, op de lichte helling ten noordwesten van de hoogte van 72 m; het Ansveld, ten noordwesten van de top van 75 m.

2. De vondsten (274)

1. perceel kad. sect. A, nr. 264 a/2. Eerste opgraving Cumont, 1904.

Opgraving gedaan in het hoogste gedeelte van dit veld: nagels, houtskool en dakpannenfragmenten tot op een diepte van 1 m.

2. zelfde perceel. Tweede opgraving Cumont, 1904.

Opgraving ondernomen in de richting van de helling: grote afvalkuil, één meter diep, gevuld met zwarte aarde en bevattende volgende voorwerpen:

- a) grote hoeveelheid houtskool;
- b) nagels;
- c) kleine slijpsteen uit glimmerschiefer;
- d) twee of drie kleine scherfjes van «kopje» uit terra sigillata;
- e) beker uit terra sigillata met stempel MATERNI in een cirkelvormige vlechtversiering begrepen in een kring in reliëf; dit merk komt voor te Lezoux en wordt er uit de tijd van Domitianus-Antoninus gedateerd (275);
- f) terra sigillatascherf met de zegel AVNVSF, welke te Rheinzabern uit de tijd van Antoninus stamt (276);
- g) grote terra sigillatascherf met eivormig sieraad op een zekere afstand van de rand en met een bladenkring naar de bodem; verbindingsband tussen twee gevlegde halve-cirkels verbonden met de eierband; in de tussenruimte en boven voornoemde halve-cirkels zijn gevlegde halve-cirkels geplaatst die brandende lampen bevatten; boven deze versiering merkt men groepen van twee rozetten die gescheiden zijn door een lituusversiering welke tegen de onderste bladencirkel leunt. Breedte van de scherf 19-20 cm; hoogte 15 cm. Mogelijk uit Oost-Gallië, midden IIe - begin IIIe eeuw (277);
- h) terra sigillatascherf: onder een eierband ziet men een gewelvenlijn met kruisvormig motief waaronder een naar links gekeerde vogel is geplaatst. Kruisvormig motief komt voor te Trier, in de 2e helft

-
- (273) *Aba*: leemgronden met textuur B horizont. Deze gronden zijn goed gedraineerd door het voorkomen van een doorlatende ondergrond (kleizandcomplex van het Paniseliaan en het Ieperiaan) (A. LOUIS, *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Sint-Kwintens-Lennik, 101w*, Gent, 1957, blz. 18, 27, 28).
 - (274) Vermelden wij hier een artikel van G. Cumont, waarin deze enkele vondsten uit Kester bespreekt, zonder er de juiste vindplaats voor bekend te maken: G. CUMONT, *Vestiges d'une habitation de l'époque gallo-romaine à Rhode-St.-Agathe (Brabant)*, in *A.S.A.B.*, XXIVe deel, 1910, blz. 6-25.
 - (275) F. OSWALD, *Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata*, Margidunum, 1931., blz. 195.
 - (276) *Ibid.*, blz. 35.
 - (277) H. DRAGENDORFF, *Terra Sigillata*, in *Bonner Jahrbücher*, jg. 96, 1895, type 37.

- van de IIe eeuw (278);
- i) terra sigillatascherf met gewelf en onbepaald centraal motief. Volgens G. Cumont zou het een stuk uit Lezoux, 1e helft IIe eeuw kunnen zijn (279);
 - j) kleine terra sigillatascherf. Onder een versieringslijn bestaande o.m. uit een hartvormig blad, kan men de stempel ADVOCISI lezen. Vgl. stuk uit Lezoux-Lubie, uit de tijd van Hadrianus (117-138). Antoninus (138-161) (280);
 - k) aardewerk, versierd met verticale gleuven (zie: IJzertijdperk, Kester);
 - l) twee fibulae uit brons, met sterk gebogen beugel, met scherpe knik bij de voet; de kop is afgebroken. Type gedateerd in de 1e en IIe eeuw (281);
 - m) kleine bronzen ring. Doormeter 2,1 cm.
 - n) stuk van maalsteen uit puddingsteen van Burnot;
 - o) stuk van maalsteen uit arkose van Haybe (tussen Fépin en Fumay).
3. Zelfde perceel. Opgraving M.A. Kenis. 1904.
Zilveren denarius van Alexander Severius (222-235).
4. Perceel kad. sect. B, nr. 411a.
Stukken van Romeinse dakpannen.
5. Perceel kad. sect. D, 201 a.
Midden-brons van Commodus (170-192), aan de oppervlakte gevonden dichtbij de St.-Jozefkapel.
6. Perceel kad. sect. D, nr. 201 a en 284 f. Vondsten M.A. Kenis.
a) scherf van terra sigillata die een haas of een konijn in een driedubbele cirkel voorstelt. Rond 100 gedateerd (282).
b) terra sigillatascherf met versiering van metopen en zigzagvormige sche'dingsdraad.
7. Perceel kad. sect. D, nr. 284 f. Opgraving G. Cumont, 1904.
Sleuf in de nabijheid van een haag die de zuidwestelijke grens van het veld begrenste:
laag dakpannen, nagels, stenen (paniseliaan of siluriaanse schilfersteen) tot op een diepte van 1 m waar de ieperiaanse klei aangetroffen werd.
8. Perceel kad. sect. D, nr. 284 f.
a) kleine bronzen lauwerbladvormige fibula, waarvan de ruggegraat aangeduid is door een dubbele stippellijn; vergelijking: kraagfibula, te Prunay II dagtekenend uit de tijd van Tiberius (14-37) en te Nijmegen voorflavisch gedateerd (283);
b) scherven van hals en twee oren van glazen fles;
c) drie kleine stukken van glazen armbanden: het ene cilindrisch, glad en uit blauw glas, het tweede vlak aan de binnenzijden, maar rond in doorsnede en tweeledig aan de buitenzijde, en uit paars glas; het derde uit zwart glas is gedraaid;
d) stuk van maalsteen uit groensteen van Niedermendig (Rijnland).
9. Driehoekig veld dichtbij mijlpaal nr. 17 (perc. nr. 19 a?).
Opgraving Cumont 1898.

(278) *Ibid.*, type 37. Kruisvormige versiering, vgl.: PH. DE SCHAEZTEN en M. VANDERHOEVEN, *La terra sigillata à Tongres*, deel I, in *B.I.A.L.*, dl. LXX, 1953-1954, pl. I, nr. 18.

(279) J. DECHELETTE, *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine*, Parijs, 1904, dl. II, nr. 1182.

(280) F. OSWALD, *op. cit.*, blz. 5.

H. VAN DE WEERDT, *Inleiding*, blz. 331, afb. 67, nr. 12.

(281) Vergelijkingsstukken uit Cerfontaine worden in de 1e helft van de IIe eeuw gedateerd: J. BREUER, H. ROOSENS en J. MERTENS, *op. cit.*, graven XI, nr. 4; XIII, nr. 5; XV, nr. 5 en XVI, nr. 10 en 11.

(282) J. DECHELETTE, *op. cit.*, dl. II, nr. 948, blz. 141.

(283) H. VAN DE WEERDT, *Inleiding*, blz. 330, nr. 4.

Enkele dakpannenstukken, scherven van grote kannen evenals van dolia en enkele onbepaalde ijzerfragmenten. Geen sporen van gebouwen.

10. Veld tussen de St.-Jozefkapel en de Bruggebeek.

Vondst in 1901, van een Romeinse munt in een veld palende ten oosten aan de Romeinse steenweg, tussen de St.-Jozefkapel en de Bruggebeek. Deze munt is een grote brons van Marcus Aurelius (161-180) en zou uit het jaar 166 dagtekenen (284).

11. Perceel kad. sect. D, nr. 201 a, Vondsten gedaan in 1939-1940.

Tijdens de mobilisatie van 1939-1940 werden scherven door Belgische soldaten gevonden:

a) terra sigillatascherf van kom met uitgeknepen wand, type Dragendorff 27, in gebruik rond het midden van de IIe eeuw (285);

b) terra sigillatascherf van een kom met schuinlopende wand, type Dragendorff 33, in gebruik gedurende heel het Keizerrijk tot in de IVe eeuw (286);

c) rand- en bodemscherf van een schotel. Blauwgrijs aardewerk bovenste van rand en binnenzijde bedekt met een bruinrode sliblaag. Randdoormeter: ong. 30 cm; hoogte: ong. 4 cm; breedte van rand: 2,5 cm. Wordt gedateerd: tot Vespasianus (69-79) (287);

d) scherven van een klein potje. Lichtbruin, zacht gebakken aardewerk. Hoog: 7,9 cm; doormeters: rand 7 cm; buik 9 cm; voet 2,7 cm. In het grafveld van Cerfontaine, gedateerd in de eerste helft van de IIe eeuw kwamen enkele urnen van hetzelfde type te voorschijn (288);

e) randscherf van pot uit grijsblauw aardewerk. Vergelijkingsstuk uit Trier, gedateerd eerste helft IIIe eeuw (289);

f) randscherf van grijs aardewerk;

g) randscherf eveneens van grijs aardewerk.

12. Onbepaalde vindplaatsen.

a) terra sigillatascherf, te vergelijken met stukken uit de werkplaatsen van Lezoux, dat een man met baard en mantel voorstelt (290);

b) bodem van drinkschaal uit terra sigillata, met stempel VIDVCVS of VIVADVS. Vgl. stukken uit Lubie-la-Palisie (Trajanus) (291) en uit Lavoye-Pont-de-Rêmes (Trajanus) (98-117) - Hadrianus (117-138) (291);

c) kleine bronzen speld rood geëmailleerd, en in vorm van Romeinse lamp, gevonden in «het veld palende aan perceel nr. 264 a2»;

d) Galesloot heeft «dichtbij het dorp» een «bronzen voorwerp met inlegging van ijzer of staal, deel van een paardetuig ontdekt (292);

e) in 1845 ontdekte men te Kester «een groot aantal hoefijzers» (293).

13. Opgravingen Mertens-Lassance, 1957.

Slechts enkele schaarse gebouwsporen kwamen ter dezer gelegenheid te voorschijn.

Muntstukken, fibulae, terra sigillatascherven uit de 1e eeuw alsmede een aantal fragmenten van terra cotta-beeldjes werden er gevonden (294).

(284) G. CUMONT, *Découverte d'antiquités romaines et gallo-romaines à Castre*, in *ASAB*, dl. XVIII, 1904, blz. 373-393 (identificatie van de munt: COHEN 810, III, 2e uitg.).

(285) H. VAN DE WEERD, *Inleiding*, blz. 230, nr. 29.

(286) *Ibid.*, blz. 230, nr. 30.

(287) J. BREUER, *Les objets antiques découverts à Ubbergen près Nimègue*, in *OMROL*, Nieuwe Reeks, XII, 193 I, pl. X, nr. 73-75.

(288) J. BREUER, H. ROOSENS en J. MERTENS, *op. cit.*, blz. 95-129.

(289) E. GOSE, *op. cit.*, type 502.

(290) J. DECHELETTE, *op. cit.*, dl. II, nr. 523.

(291) F. OSWALD, *op. cit.*, blz. 335.

(292) L. GALESLOOT, *La province de Brabant sous l'Empire Romain*, blz. 28.

(293) *Ibid.*

(294) Nota van J. MERTENS in *Archeologie*, 1957, afl. 1, blz. 148, afl.

B. Het grafveld (295) (6K3)

Op de zuidelijke helling van het Bruggebeekdal, werd in 1899 een klein gallo-romeins grafveld ontdekt tijdens het uitbaten van de klei op perceel nr. 102d, sectie C.

Het bevond zich tussen de hoogtelijnen van 47 en van 50 meter en het was noordoostwaarts gericht. G. Cumont ontdekte eveneens de sporen van een geplaveide weg, op een diepte van 0,50 m en bestaande primaire donkergroene fylladen uit de Zennevallei (296).

Enkele losse vondsten en één volledig grafmeubilair konden gered worden. Waarschijnlijk had men te doen met een zeer kleine begraafplaats.

Het volledig graf, ontdekt in maart 1900, bevatte de hiernabeschreven voorwerpen die wij zullen trachten te dateren met behulp van het recentste vergelijkingsmateriaal:

a) achthoekige prismafles. Deze rustte op een plaat uit ijzerhoudende zandsteen (tertiair), en bevatte een grote hoeveelheid verkoolde beenderenfragmenten, overblijfselen van het verbrande lijk. Kenmerken: buik prismatisch, achthoekig in doorsnede; blauwgroen glas; bodem versierd met vier concentrische reliëfcirkels; hoogte 25 cm; breedte der zijden 10 cm; monddoormeter 6 cm; hoogte van de hals 8 cm; lengte van handvat 8 cm. Dit type verschijnt in de tweede helft van de IIe eeuw, is zeer gemeen tijdens de eerste helft van de IIIe eeuw en is nog aanwezig op het einde van deze eeuw en in het begin van de IVe eeuw; het type van het oor verdwijnt na het begin van de IIIe eeuw (297);

b) vaas uit rood aardewerk met zwarte deklaag. Eivormige buik versierd met zeven indrukkingen en drie parallele banden inkervingen, 2 à 3 cm van elkaar verwijderd. Hoogte 16 cm; doormeter van opening 6,5 cm. Type in gebruik tijdens de IIe en IIIe eeuw, hoofdzakelijk tussen 150 en 250 (298);

c) pot uit rood aardewerk en met zwarte deklaag (afb. 3). Ronde buik versierd met drie parallele banden inkervingen, 1,5 à 2 cm van elkaar. Hoogte 7 cm; randdoormeter 3,5 cm;

d) pot uit grijsgebabakken klei; bovenste gedeelte bolrond en onderste cilindrisch; trechtvormige rand. Hoogte 9 cm; randdoormeter 5 cm; bodemdoormeter 3 cm. Vergelijking: stuk van hetzelfde type uit Villers-les-Deux-Eglises, grafveld der IIe-IIIe eeuw (Museum te Namen);

e) scherven van een reukwaterflesje uit zeer dun glas;

f) fragmenten van een benen «fluit»;

g) twee bronzen knoppen met voorstelling van leeuwaangezicht;

h) acht romeinse bronzen munten waarvan vier geïdentificeerd zijn: een grote brons van Nero (54-68), een midden-brons van Trajanus (98-117), een grote en een midden-brons van Hadrianus (117-138).

Het benen voorwerp, de munten en de knoppen vertoonden vuursporen en lagen tussen de houtskool en de verkoolde beenderen.

De munt van Hadrianus geeft een *terminus post quem* voor de datering van dit graf; aan de hand van de prismafles (a),

III, 1.

(295) G. CUMONT, *Découverte d'antiquités romaines et gallo-romaines à Castre-la-Chaussée (Brabant)*, in A.C.A.E., dl. VI, 1905, blz. 266-273.

(296) G. CUMONT, *op. cit.*, voetnota nr. 1, blz. 270.

(297) MORIN-JEAN, *La verrerie en Gaule sous l'Empire romain*, 1913, blz. 68-70, type 19; oor: pl. 2, y; blz. 35.

(298) H. VAN DE WEERD, *Inleiding*, type 4B, afb. 36.

kan het vermoedelijk in het einde van de IIe eeuw geplaatst worden.

Onder de losse vondsten door Cumont gered, bevond zich ook een vierkante prismafles uit blauwgroen glas. De bodem ervan was versierd met vier concentrische cirkels; het bandvormig en geribd oor was rechthoekig gebogen. Hoogte 30 cm; breedte van de zijden 16 cm; randdoormeter 8 cm; oorhoogte 8 cm; randhoogte 7 cm. Deze fles bevatte eveneens verkoelde mensenbeenderen. Het type was in gebruik sedert het begin van onze tijdrekening en was zeer zeldzaam rond het einde van de IIIe eeuw; de oorvorm wijst, ten laatste, op het begin van de IIIe eeuw (299).

Een kleine kruik en een grote brons van Hadrianus (117-138) zouden eveneens uit dit graf komen. De kruik, uit geel aardewerk, was eivormig en voorzien van een tweeledig oor; de randklip was rond in doorsnede. Hoogte 20 cm; max. doormeter 11 cm. Het type dagtekent uit de tweede helft van de IIe eeuw en het begin van de IIIe eeuw (300).

Merken wij tenslotte nog op, dat de eigenaar van de grond eveneens scherven heeft gevonden van een vaas uit bruin aardewerk met versiering bestaande uit golvende lijnen tussen twee parallele banden. Deze vondst werd hierboven reeds besproken (Hoofdstuk 1, 5, IJzertijdperk, Kester).

Deze enkele voorwerpen uit het klein gallo-romeins grafveld van Kester kunnen jammer genoeg geen juist beeld van de sociale toestand van de *vicus* weergeven noch de duur van de nederzetting bepalen.

Stellen wij enkel vast, dat het materiaal dezer vindplaats uit de tweede helft en het einde van de IIe eeuw dagtekent (301).

C. Littekens van de gallo-romeinse periode in de toponymie

1. Kesterveld

G. Cumont en later J. Vannérus, overtuigd dat een Romeins kamp te Kester heeft bestaan, plaatsen dit op het Kesterveld omdat ze meenden deze plaatsnaam te mogen verklaren als «het veld waar het castrum is gelegen»; de situatie van het veld «zo gunstig om een kamp aan te leggen» scheen deze stelling te staven (302). O.i. kan bedoelde plaatsnaam eenvoudig verklaard worden als «het veld dichtbij Kester gelegen» of als «het veld van de primitieve (middeleeuwse) nederzetting van Kester».

2. Kestergat

In zijn opsomming van de *castrum-castra*-namen vermeldt J. Vannérus de plaatsnaam *Kestergat*. Dit is een gehucht van Pepingen, gelegen dichtbij de grens van Kester. Met P.J. Baert meent J. Vannérus dat deze naam betrekking heeft tot «*une trouvée, un passage vers un camp, en l'espèce celui de Castre*»

(299) MORIN-JEAN, *op. cit.*, type 14B, pl. 62; oor: pl. 2; blz. 35.

(300) H. VAN DE WEERD, *Inleiding*, blz. 230, nr. 29.

(301) En niet uit de eerste helft van de IIe eeuw, zoals G. Cumont besluit uit de aanwezigheid van munten van Hadrianus (G. CUMONT, *Découverte d'Antiquités... à Castre*, blz. 273).

(302) J. VANNERUS, *op. cit.*, blz. 113.

(303). In werkelijkheid betekent deze plaatsnaam eenvoudig «toegang tot het grondgebied van Kester».

3. Tombergveld (6K2)

Ten zuiden van het Kesterveld ligt een grond genaamd *Tombergveld* (kad. perc. B, nr. 326). In een tekst van 1411 staat deze reeds vermeld: *Tombelberge, Tomberg* (304); in 1449 vindt men de vermeldingen: «*la coulture appelée Tomberch*»; in 1566: «*aen Tomberch, den Tomberch*», en in 1651, «*Tomberch Bossche*» (305). Vermoedelijk hebben we te doen met een toponiem die de plaats van een verdwenen tumulus aanduidt.

Besluit

Het kleine vicus van Kester is ontstaan rond het kruispunt van de Romeinse steenweg Bavai-Asse met een oost-west-gerichte baan, vermoedelijk de Cassel-Tongeren. De eerste van deze wegen werd rond het midden van de Ie eeuw gebouwd; van de tweede kennen wij tothiertoe de bouwdatum niet.

Terra sigillata-scherven rond dit punt gevonden, bewijzen dat een eerste bewoningskern in de Ie eeuw reeds bestond.

De kleine gebouwen waarvan sporen blootgelegd werden, zouden hoofdzakelijk uit de IIe eeuw dateren.

Een klein grafveld, ontdekt op de rechter oever van de Bruggeplasbeek, zou uit de tweede helft of het einde van de IIe eeuw dagtekenen. Ten zuidoosten van het kruispunt, op het Tombergveld, moet eveneens een tumulus gestaan hebben.

Wij vermoeden dat de bevolking enkele percelen landbouwgrond heeft ontgonnen op de heuvelrug ten noorden van de vicus.

Geen enkel voorwerp uit deze nederzetting schijnt jonger te zijn dan de IIIe eeuw. Merken wij tenslotte op, dat geen enkel overblijfsel het vermoedelijk bestaan van een versterking uit de IIIe-IVe eeuw komt bevestigen.

(Wordt vervolgd)

R. BORREMANS

(303) J. VANNERUS, *op. cit.*, blz. 114.

(304) G. DECAMPS, *Castres, Notes historiques et chartes relatives aux possessions du chapitre de Sainte-Waudru de Mons dans ce village* in *A.C.A.E.*, dl. II, 1883, blz. 208.

(305) J. VANNERUS, *op. cit.*, blz. 113.

De Hallen van Overijse

Ter gelegenheid van de restauratie van het gemeentehuis van Overijse in de jaren 1961-62 werd ons gevraagd opzoekingen te doen naar de oudere toestand van het oude gebouw. Hierover was zeer weinig gekend buiten de nota's, die wij er over vermeld hadden in onze geschiedenis van Overijse. Wij vermoedden toen reeds dat over dit gebouw meer moest te vinden zijn dan tot heden bekend was. De gegevens, indien ze nog bestonden, moesten te vinden zijn in de rekeningen van de Rentmeester van Overijse. Door de inventaris van de Rekenkamer wisten wij echter dat in de 17e eeuw de rekeningen van Overijse er voor het grootste gedeelte werden uitgelicht ten voordele van de heren van het kasteel, zodanig dat in de bundels nog overbleven de rekeningen van Terhulpen en Hoeilaart en Overijse er slechts sporadisch in voorkwam. Het geluk diende ons echter en juist de gezochte stukken bleven in de bundels nrs. 4494 en 4495 bewaard. Gezien de toenmalige rentmeester een zeer zorgvuldig man was, tekende hij tot de laatste nagel, verbruikt bij de bouw van *de nieuwe Hallen*, op.

Een gekend feit was dat op de beruchte zaterdag van 9 maart 1489 de Hallen en de ganse omgeving werden platgebrand door de legerbenden van Maximiliaan van Oostenrijk als vergelding voor de weerstand van de Vrijheid.

In de rekeningen van 1501 en 1502 spreekt de rentmeester er nog als volgt over: «*Gehuert teghen Henrick de Hane twee solders, op dewelcke hij mijns genedighen heren graen heeft doen leggen ende vergaedert, overmidts dat de Halle tot Yssche, opte welcker men tselve hadde plegen te leggen inder lester oirlogen al geheel afgebrant was*».

Lange jaren bleef de Vrijheid zonder Hallen tot in 1502 door de Rekenkamer te Brussel besloten werd, na de werken aan *'s heren huse*, dit is het kasteel van Hoeilaart, geëindigd waren, een som van 70 pond oude groten te heffen op de opbrengsten van het zout in Brabant en een andere van 20 pond oude groten op de inkomsten van de Ammanie Brussel om de herbouw van de Hallen te Overijse te bekostigen (1). Dit geschiedde op advies van *Aerde vander Linden*, rentmeester van Overijse, Hoeilaart en Terhulpen, Janne van Crickengijs, raadsheer en *meester van den Landen van de Rekenkamer in Brabant*, die samen met *Willem Zeghers, meester tymmerman*, naar Overijse waren gereden op 4 juli van hetzelfde jaar om aldaar aan de meest biedende en *met bernender keerssen de Halle van Yssche* toe te wijzen (2).

Dezelfde rekening vermeldt nog het volgende: *Den selven Rentmeester, die insgelycx betaelt heeft meesteren ANTHONIS*

(1) Rekening van 29 september 1902.

(2) RA., RK., nr. 4494, f° 11, a° 1502.

KELDERMAN, meester werckman van metselrijen myns genedigen heren in Brabant de somme van drie ponden, thien scellingen by redenen van zekeren vacatien by hem gedaen als van zeven dagen, te 10 scellingen daeghs, dat hy op den XXVten dach van aprille a^o XVCII gecomen is geweest uytter stad van Mechelen tot Groenendaele om aldair te visiteren die brugge, dairby gelegen ende van dair voirts getogen tot Yssche om oic te visiteren sekere andere wercken, die van node waeren gemaect te worden ende dair op DIE ORDONNANTIE TE MAKEN, als blyct by brieven van ordonnancien der vs. heeren vander Cameren vander Reken Camere hierover uytgegeven.

Kronologisch gezien zien de werken er zo uit. Nu de grote last van de werken aan 's hertogen huse te Hoeilaart geëindigd zijn ingevolge het afsluiten van de rekeningen van metsel- en timmerwerk aldaar, kan men beginnen te Overijse. Zulks moet in de Raad van de Rekenkamer in het begin van het jaar 1502 gebeurd zijn, vermits Antoon Kelderman, de hoofdbouwmeester van de Nederlanden in die tijd, door brieven van de Raad gevraagd wordt om te Overijse de inplanting van het gebouw te gaan bekijken en meteen de *ordonnantie* te maken of het plan te tekenen. Hiervoor kwam hij op 25 april 1502 naar Overijse. Dit plan was klaar vóór 4 juli, daar op die dag de aanbesteding geschiedde in bijzijn van de rentmeester, raadsheer Jan van Crickengijs en meester timmerman Jan Zeghers. Gezien men nu de onkosten kende, kon men ook overgaan tot het uittrekken van de gelden, 90 pond te zamen, die gheven werden op bijzondere belastingen.

Wie was Antoon Keldermans? Met zijn zonen Antoon en Romboud Keldermans behoort hij tot het grootste architectengeslacht van de Nederlanden tussen 1450 en 1550. Zij zijn er de voornaamste vertegenwoordigers van als bouwmeesters van Maximiliaan van Oostenrijk en vooral van Keizer Karel. Alle merkwaardige gebouwen van de Nederlanden uit die tijd werden door hen ontworpen en gebouwd. Geboren rond 1450, stierf hij te Mechelen, waar hij woonde, in 1512. Zijn zoon stierf in 1515. Van de hand van Antoon Keldermans de oude kennen wij de St.-Sulpitiuskerk van Diest (1470), het stadhuis (1470) en de O.-L.-Vrouwkerk te Veere (1479), de St.-Laurentiuskerk van Alkmaar (1497). Zijn zoon maakte de plannen voor de Vleeshalle te Leuven en het Broodhuis te Brussel. Verder werkten ze aan het stadhuis te Gent, de kerk van Hoogstraten en alle belangrijke kerken en gebouwen van het hertogdom Brabant.

Beide werkten, zoals wij later zullen noteren, aan de *Conincxhalle* van Overijse. Van Antoon Keldermans de Oude is het plan; van Antoon de Jonge waren de schouwen en het beeldhouwwerk; dit alles is spijtig genoeg verdwenen. Zij volgden de werken als toezichters en deden ook de overdracht.

Overijse mag niet weinig fier gaan op de naam Keldermans. Toen de herstellingswerken in 1961 begonnen kenden wij

de naam van Keldermans nog niet; maar de rijzige gevels, de verhoudingen en de sierlijkheid van het nochtans zeer geschonden gebouw, riepen toen reeds de naam op van een merkwaardige bouwmeester. Om die reden dierven wij o.m. aandringen op het herstellen van de pui. Onze latere opzoekingen hebben deze indruk bevestigd. Zoals de Halle er nu voorkomt, na de restauratie, bezit Overijse een uitzonderlijk gebouw, dat door zijn ligging boven op de heuvel, de aandacht trekt van elkeen, die de gemeente aandoet.

*
* *
*

De Bouw van de Halle

Gepland in 1502, werd niet onmiddellijk met de uitvoering begonnen, want voor het jaar 1503 vinden wij geen rekeningen. Eerst in 1504 is men volop aan het werk gegaan. Waarschijnlijk heeft men moeten wachten op de uitgeschreven kredieten, voortkomend van de heffing op het zout en de bijdrage van de Ammanie Brussel.

Hier vestigen wij tevens de aandacht op het rechtstatuut van de Halle. Het gebouw was geen eigendom van de Vrijheid, maar wel van *de Koninck* van Castilie, d.i. van Keizer Karel V, door opvolging van de hertogen van Brabant. Dit is zeer merkwaardig, daar het ons terugvoert naar de oudste toestand van Overijse: het eigen bezit als patrimoniaal goed van de hertogen. De Halle is de opvolging van de oude burcht, die de hertogen er bezaten sinds meerdere eeuwen en waar ze reeds in 1111 verbleven en er oorkonden uitvaardigden. Deze hertogelijke burcht is ouder dan deze van Tervuren, waarheen zij slechts nadien, rond 1200 verhuisden. De benaming «*Conincxhalle*» is bij gevolg ten volle verantwoord en geldt als de schoonste eretitel van de gemeente. Dat zelfs de 16e eeuwse ontwerpers dit hebben willen bestendigen door het optrekken van het Keldermansgebouw, getuigt, als het ware, van een bewuste voortzetting van een eeuwenoude adellijke titel.

In de hoedanigheid van *Conincxhalle* viel de heropricting onder het beheer van de Rekenkamer van Brussel en haar plaatselijke vertegenwoordiger, de Rekenmeester van Overijse, toen ter tijd Aernt van der Linden, wiens voorvaderen reeds lange jaren dit ambt alhier waarnamen. Dank zij zijn zorgvuldig genoteerde rekeningen kunnen wij de bouw op de voet volgen. Deze rekeningen lopen van 1 oktober 1503 tot 31 september 1504. Dit laat veronderstellen dat de voornaamste bouwperiode tussen deze tijdspanne is gelegen en meer bijzonder in het jaar 1504. Veronderstelt dit meteen dat er in 1503 niets werd gedaan⁵ Integendeel, het jaar 1503 was het voorbereidingsjaar, waarin o.i. de grondwerken werden aangevangen, eiken werden geveld, en vooral de nodige kareelsteen diende gebakken te wor-

den. Deze laatste post kwam echter maar in 1504 in de rekening, daar hij alsdan werd «verwerkt».

Voorafgaandelijk noteerden wij slechts volgende rekeningen voor het jaar 1503.

«Meester Willem Zeghers, meester tymmerman mijns genedigen heeren in Brabant, die welcke ter ordonnancie vander Reken Camere van Brussel tot op Zonien gegaen is ende aldaer een sekere quantiteyt van grooten eycken gesocht tot behoef van der nuwer *Corenhallen* oft spijkere toverijssche; daer hy over gedaen heeft twee dagen.»

«Meester Anthonys Keldermans ende Willem Zegers, meesterwerclude myns genedigen heeren in Brabant syn by ordonnancie vanden heeren van der Reken camereren van Brabant mitten controlleur vander zelve wercken gereden geweest uytter stadt van Bruessel tot inder Vryheyt van Overijssche ende hebben aldaer allomtrent gesien ende gevisiteert alle die partyen van wercken ende reparatien ende hebben aldaer op schrift gestelt alle partien van nootlycken wercken, die voere toecomende jaer behoefden gemaect te worden ende hoevele dese by estimatien souden moegen costen. Elck van hen twee dagen.»

Voor het jaar 1503 noteert de Rentmeester nog het volgende ter gelegenheid van de afbraak *vanden huysen van Hoilaer*, d.i. het oud kasteel: Eerst al het timmerhout afgenomen en vervolgens alle gevelen ende zijdemueren van boven tot beneden d'eerde afgelijt ende al die witte ende andere steenen daerof comende schoen gemaect, der welcke eene grootse meniche was, ende alle die selve inde metselrye vander hallen van Overijssche vermetst; ende sunderlinge een groote quantiteyt van kareelen, die zij insgelycs hebben schoen gemaect». Verder hebben tal van vrachters gedurende dagen gewerkt om vs. «*witte steenen en kareelen van inden dorpe van Hoilaer tot inder Vryheyt van Overijssche aende Halle aldaer gevuert*».

Tot zover de voorbereidingswerken. Einde 1503 en vooral in 1504 werden de grote werken aangevat. Hoe ze verliepen en wat er bij verbruikt werd, werd genoteerd in de rekeningen van dit jaar.

Wij vinden ze verspreid in enkele posten.

1° *De uytgeven in vacatien*

Betaald aan meester Johann van Crickengijs, raadshier van de Rekenkamer, die *gereden is geweest inden geselscape* van meesteren Anthonise Keldermans, controleure, om present ende tegenwoerdich te zyne, daer men t werck bij meester Willem Zeghers, tymmerman, ende Janne Croes, metsere, aldaer aende Halle gemaect, visiteren soude ende oick om te ordineren wat stoffen men daer toe behoeven soude. Getekend 17 december 1504.

Meester timmerman Willem Zeghers werd verder nog naar Overijse gezonden om er vier balken uit te kiezen, die moesten dienen voor de Hallen.

Een Michiel de scoenlapper werd ook naar Overijse gezonden «*mit grooter haesten om zekere saken, den wercken vander Hallen aengaende*».

Op 14 augustus werd ook in der haast Janne Brede ackere naar Mechelen gezonden om aan te dringen bij de heer van Beersele, heer van Overijse te gelijk, *om een zekere quantiteyt van kareelen totten wercke van Yssche te leveren*. Te gelijker tijd moest hij meester Antoon Keldermans bezoeken om zo haast mogelijk «*wit werck tot Yssche te hebben*». Hieruit blijkt dat Antoon Keldermans ook rechtstreeks bij de bouw was betrokken.

2° De Uytgeven onder den bedrive van Overijssche

Ierst aende nuwe Halle.

De rekeningen worden onderverdeeld in verscheidene rubrieken: metselwerk, vrachten, daguren van stenhouwers, timmerwerk, ijzerwerk, slootwerk, schaliedekkers, kuipers, mandemakers, vrouwen, enz.

Metselrye

Uit deze rubriek kunnen wij opmaken wat al en hoeveel materiaal bij de bouw van de Halle verwerkt werd. Dit wordt vermeld onder de hoofding:

Stoffe

Levering van 33½ mudden kalk door Thomas vander Haneijden, de weduwe Mostincx en Peeter Goudblomme, alle uit Antwerpen. Dit maakt ongeveer 3.400 kg.

Jan Bettens van Voskapel onder Leefdaal leverde 30 mudden kalk.

Het Rood Klooster onder Audergem leverde 104 mudden kalk. Andries Bouwaerts en medegezellen hebben eveneens 18½ mudden naamse kalk geleverd. De prijs was dezelfde als deze van ter plaatse.

Willem metten Ghelde van Leuven heeft geleverd *tot Leefdale in syn gelege* 83 mudden en 7 vaten kalk.

Van welcken vs. calcke eene groote quantiteyt van mudden weerom van uit Overijse is gevoerd naar *sconincx borcht* te Tervuren, om aldaar verbruikt te worden aan de grote schuur.

Hierbij kwamen in de rekening van 1505 nog volgende hoeveelheden: Peeter Goubloeme 16 mudden, Jan van der Eycken 7 mudden, de weduwe Mestincx 4 mudden, Jan Bettens uit Voskapel 9½ mudden, Jan van Linckenbeke 7 mudden en 2 vaten *geweerden naemschen calck* en Gillam Stevens 2 mudden en 2 vaten. Samen 3.900 kg.

Inderdaad, wanneer wij de rekening van de kalk maken, zouden er voor de Halle alleen 32.675 kg kalk verbruikt zijn geworden en dit lijkt ons enorm.

Kareelen

Henrick de Hane ende Gillam Stevens uit Overijse hebben twee ovens kareelsteen gebakken alhier en geleverd 123.150 kareelstenen.

Het Rood Klooster van Audergem leverde eveneens 1125 kareelstenen. 6.000 andere karelen kwamen van de heer van Beersele, de Witthem, die deze aan het gasthuis had liggen. Wij veronderstellen dat deze partij voortkomt van de afbraak van het kasteel te Hoeilaart en waarvan hoger spraak was. Maar in 1505 komen er nog 18.800 stenen bij, eveneens geleverd door Henrick de Hane en Gillam Stevens, steenbakkers alhier. Dit maakt samen 148.355 karelen, bestemd voor de bouw van de *nuwe Halle*.

De kosten van deze karelen beliepen meer dan 50 pond of het geheel van de eerste uitgeschreven heffing op het zout.

De vrachten

Om al dat materiaal ter plaatse te brengen werd al wie paard en kar had ingezet. *Andries Raes en Jacob van der Ryst, voerlieden, wonende t Overysse, zijn met hueren wagenen ende peerden tot Bruessel gevaren om aldaer, d'een meer, d'ander min, die vs. 33½ mudden calcx te laden.*

Jan Stas, Hendrick en Jacob van der Ryst reden naar het Rood Klooster om er de 104 mudden kalk te halen. Andreas Raes, Jan Stas en Jacob vander Ryst reden nog naar Voskapel om 34 mudden kalk, bestemd *vore die nuwe Halle oft spijkere*. Jan Stas, Andries vanden Wayenberghe, Jan en Merten van Meldert reden naar Sinte-Veronen tot Leefdael om 83 mudden en 7 vaten kalk. Jan Horys de Jonge en Jan Kammaert van Yssche reden naar kareelovens om die 123.150 kareelstenen voor de Halle te voeren en kregen hiervoor 11 pond en 10 scellingen. *De selve kerrelieden* hebben nog de 6.000 kareelstenen van het gasthuis naar *de nuwe Halle* gevoerd. Dit duurde 6 dagen of 1.000 stenen per dag. Andries clabots voerde eveneens gedurende 3 dagen karelen aan. Alleen de vrachten kosten meer dan 40 pond in 1504.

Voegen wij hierbij de vrachten voor het aanvoeren van de zavel. Jan Kneppen, Jan Gerselle, Jan Aelbrechts en Hendrik de Hane gingen de zavel halen *in de scavye* en laadden er 422 karren. Deze zavel diende om er *de calck mede te verweren*.

In 1505 werden nog volgende *vrachten* genoteerd: Jacob Struydens, Andries en Jan Raes, *landliede*, reden naar Brussel om 27 mudden kalk te halen. Jan Staes reed naar Voskapel om 9½ mudden kalk. Henrick de Hane voerde nog 8.200 karelen aan van uit *zijn gelege*; Jan Alaerts eveneens bracht de andere 10.600 karelen van de 18.800 aan. Dezelfde Jan bracht gedurende 3 dagen zavel aan.

Partijen van witten steen

Michiel de Smet heeft geleverd een halve roye roestenens. De selve heeft noch geleverd 126 voete trappen, d.i. steen voor de trappen.

Meester Anthonys Kelderman de Jonge, d.i. de zoon, heeft geleverd die partijen van witten wercken: ierst vier schouwen

met hunnen schinckelen, halsen, sarmeysen (scharnieren) ende schouwe steenen met dobbelen osijnen ende al van eenen berde verdinght, voor 8 p. 2 sc. 6 d. - Item 33 kanteelstenen, elck twee ane drie vierendeele voets lanck ende sijn alle in drie zijden geliest. Item 100 voeten vorsten, vier duyme diepe, die selve zeer reyn gehouwen, alsoet behoert.

Jan vanden eynde heeft geleverd die partijen van witten wercken, hiernaevolghende. Ierst 103 voeten ogsteens. Item 100 voeten rabbats. Item zesse dorpels int Vleeschhuys mit vijf bogen, tsamen 45 voeten. Item aende cruysvensteren beneden, vier latteylen ende twee dorpels. Item 11 halve vensteren, samen 24 voeten lanck. Item zesse geheele cruysvensteren boven, houdende tsamen 130 voeten. Item 7 dorpels, houdende samen 28 voeten. Item nog 4 dorpels, 16 voeten lanck. Item noch 200 voeten waeterlijsten. Item 150 voeten dachlijsten. Item 18 groote balcknooten. Item 8 folyenooten. Item die twee dueren met huere dobbelen hoeyen, tsamen 36 voeten. Item die samer ende d'erboven, houdende 27 voeten.

Dachueren van steenhouwers

Philips de Sardenere, steenhouwer heeft gewerckt 93 daeghen, soe voere, soe nae, te 15 penninghen ende 14 daeghen te 13 penninghen.

Jan Joos, steenhouwere, heeft insghelycx gewerckt 104 en drie vierendeele daeghen tot 13 penninghen.

Beide hebben het volgende werk verricht: alle 't wit werck, dwelck van den huysen van Hoeilaert, bij ordonancie vanden Rade afgebrocken is geweest, ende tot Yssche gevuert om aende vs. nuwe Halle vermetst te worden, verhouwen, gepast ende gecort, alsoet dat nae den heysch vanden wercke behoefde, als arduyn, egsteen, lijsten, laeteylen, dorpelen ende andere diergelijcke stoffen.

Metselrijen

Macharys Peters, metser, heeft aengenomen te metsene die vs. Halle tot Yssche, metter roeye verdinght bij den vs heeren, elcke roeye voer 11 scellingen, negen penningen groote.

Macharijs Peters is dus de aannemer van de Halle geweest. Zijn werk was reeds ver gevorderd einde september 1504, daar de rekening vermeld dat meester Willem Van der Noot, gezwooren landmeter van de Rekenkamer van Brabant op verzoek van de aannemer *tot twee diverse reysen van Bruessel tot Yssche is gereyest ende aldaer in presentien vanden controleur vanden werken ende den metsere heeft bevonden gemetst 57 rayen een quaert en 21 voeten. Ende es die Halle al volmetst op omtrent 4 roeyen nae, alsoe meester Anthonys Kelderman de Jonge gesien ende geëstimeert heeft.* Macharijs Peters trok voor zijn werk 34 pond, 2 scelling, 1 denier.

Deze rekening is van zeer groot belang om diverse redenen: wij kennen aldus de voornaamste personen, betrokken bij de bouw van de Hallen: Antoon Keldermans de Jonge, die rond

die tijd het werk overneemt van zijn vader, die de plannen gemaakt heeft; Willem vander Noot, de gezworen landmeter van de rekenkamer van Brabant; Macharijs Peters, de aannemer; de oppervlakte aan metselwerk, ongeveer 62 rooien en de onkosten van het metselwerk.

Tymmerwerck, vervroecht aende vs. Halle ende noch te verwercken.

Die rentmeester van Nijvele, Melchior de Vos, heeft geocht op bevel van *de Camere* 3 grote eiken en een andere zeer grote staande *in tsonincx bossche, die selve doen vellen ende verslaen ende geleverd tot Yssche voer de Halle* tot behoef van 4 balcken, elk 33 voet, d.i. ongeveer 11 m lang.

Henrick de Weert heeft geleverd voer de Halle 2474 voete wits berts (hout). *Gielys Wildeman 400 voete wits berts*.

Vrachten gedaen om sekere hout voere de Halle:

Anthony Raes en Jan Stas zijn met hueren wagen van Yssche tot *int Coedal* gereden ende aldaer acht eijrken geladen tot schoorstijlen, elck van hen tot twee reijsen.

Henrick de Hane ende Anthony Raes hebben van Yssche tot in Zonien gereden omtrent der Hulpen ende aldaer een quantiteyt van baesschen geladen.

Jan Stas ende Andries Raes naer Zonien gereden, ter plaetse geheeten t voerbeken, ende oock int Coedal ende aldaer zekere eijcken geladen, soe gesaeght hout als rebben ende lijsten, dienende totten nuwen scailliendach, elck van hen twee daghen.

Jan Stas heeft een winde van Yssche tot int Coedal gebuert ende aldaer een grooten balck mit geladen. De selve mit syne wagen ende acht peerden van Yssche tot Galmaerden gevaeren omme eenen grooten eycke te laden ende naer de nuwe Halle gevoert.

Merten Kammaert ende Andries Raes hebben tot Zonien gevaeren ende aldaer 50 groote balcken geladen.

Daghuren van zaghers

Henrick Boraet en sijn geselle hebben gesaicht 336 voeten voirstlatten, 210 voeten stauchoenen, geslagen opten oversten solder tegen t dooreysen vanden graene ende 24 voeten hout, dienende totten deuren ende vensteren.

Daghuren van tymmerliede

Claes vander heijden heeft gevraecht 1½ dagh. Hennen vander Lanen 1½ dagh. Jan Crauwel 10 wintersche daghen. Deze drie hebben int Coedal gewerkt om er t hout te verslaghen, daer die vs. gesaighde stoffe af gesaicht is. Item op den begonsten windelsteen (wenteltrap), den welcken noch nyet volmaect is, ene nuwe uytaet getymmert ende geleyt. Item boven thuysken vander heymlichheit een laege cappe getymmert. Item een zolder op *d'overste staige van de vs. Halle*, waar nu reeds het graan op ligt, schoon gemaakt *ende stauchoenen* tegen die

keperen vanden solder geslagen tegen t doorrijzen vanden coerne. Deze mannen hebben ook 50 grote berken in het vierkant verslagen, daer die metsers mit gestelt hebben. Deselve Jan Crauwel werd ook naar Korbeek gezonden om er het wit hert uit te zoeken en te meten.

Yzerwerk

Meester Jorys Wouters, smit, heeft geleverd die partijen van yzerwercke hiernaevolgende: 24 anckers, samen 16 pond wegende. Item die ijseren staken mit oock die dweersen ijseren staven inde vensteren van den Vleeschhuuse, wegende samen 412 pont.

Michiel de Meyere, smit, wonende t overijssche, heeft geleverd 6 ijseren gheerden oft staken mit twee dweerse ijseren, wegende samen 82 pont. Item 4 leghaecken, wegende 8 pont. Item inden vensteren vanden windelsteenen 7 staken, wegende $56\frac{1}{2}$ pont. Item 2 inthagels onder inden windelsteen, wegende samen $106\frac{1}{2}$ pont. Item inde tweeste camere beneden 8 staken in twee vensteren, samen 89 pont. Item tot drie vensteren inde middelste camere 9 ijseren staken metten dweersen ijseren, wegende samen met de veynsteren boven $111\frac{1}{2}$ pont. Item noch 2 inthagels aen eene schouwe mit oock twee leghaecken, wegende 43 pont, ende noch twee leghaecken, $1\frac{1}{2}$ pont wegende. Item 12 anckers mitten sleutelen ende nagelen, wegende samen 431 pont. Item aende schouwe boven t Vleeschhuys twee anckers. Item twee anckers aenden windelsteen, eene prame aende schouwe opte sijde ten oosten weert, wegende 144 pont. Item anckers, d'enende totter schouwen ten oosten weert, wegende 58 pont. Item 3 pramen tot drie schouwen ende zes blinde inthagels totter selver schouwen, wegende samen 141 pont. Item 2 anckers dienende totter schouwen int middenste huys ende 2 inthagels inde selve schouwe ende 1 prame, samen $79\frac{1}{2}$ pont.

Item noch 2 pramen tot eener vander schouwen ten oosten weert. Item 6 anckers totten gevele ten oosten weert. Item 2 anckers. Wegende samen 154 pont. Item aende middelste camere aende veynsteren aldaer negen ijseren staken, wegende $106\frac{1}{2}$ pont. Item 31 leghaecken, wegende elck 33 pont.

Alles samen werden 1742 pont of 871 kg ijzer in de Halle verwerkt, zonder de nagels.

Partijen van nagelen

De rekening van de rentmeester is zelfs zo nauwkeurig dat wij het juiste aantal verbruikte nagels kennen! Smid Michiel de Meyer van Overijssche leverde ook de nagelen: ierst vier nagelen van zesse mijten stuck, d.z. zeer zware nagelen; 800 lat-ijseren; 3088 mytnagelen; 250 veynstersijzers; 1134 ijsnagelen; 104 s nagelen; noch 74 mijtnagelen.

Slootwerk

Jan Sloethen leverde: een nieuw slot met zijn sleutels; item een *blockslot* totter leugendeuren van het Vleeschhuys met zijne

sleutelen; item totter deuren vanden coerensolder een nuwe blockslot; ende een paar nuwe hamen totter leugendeuren van het Vleeschhuys.

Daguren van handwerkers

Jan de Becker heeft gewerkt 10 dagen; Loenis Heystman 48 dagen; Heyn Ghijs 12 dagen; Heyn Coppens 24 dagen; Jan van Berchem 14 dagen; Jan de Vos 29 dagen. Deze hebben een stuck nuws muers, dwelck mitter roeyen qualic gemetst was, bij ordonnantie van Meester Anthonys Keldermans afgebroken. Item bij de vs. Hallen groote, diepe putten gegraven om savel te vinden. Item hebben ooick de metsers helpen stellen. Item t fundament vanden nuwen windelstenen gegraven. Item eene voute van eender heimlicheyt gegraven, negen voet vierkant en 10 voeten diepe (3 x 3 op 3,30 m diep). Item alle die uytgeworpen eerde met cruywagens van daer gevuert. Item den vloer vanden vs. Vleeschhuys ende vanden anderen camere begonst te nederen ende alle d'eerde ende gruys mitten cruywagen uytgevuert ende al omtrent twee voeten genedert.

Deze rekening is interessant. Wij merken dat Antoon Keldermans de werken op de voet volgde en er niet tegen op zag een verkeerd gemetste muur te doen afbreken. Men heeft ter plaatse zelf zavel gevonden. Er was voortijds een wenteltrap aan het gemeentehuis, die reeds lang moet verdwenen zijn. Het Vleeshuis werd onder het dak van de nieuwe Halle gebracht en maakte er het linker deel van uit. Voordien moet het naast de oude Halle gestaan hebben, ongeveer 60 cm hoger dan het huidige niveau van de vloer. Volgens gegevens uit vroegere nota's was het gebouw in drie gedeeld: 1) het Vleeshuis; 2) het middengebouw of ook *middenste camere* geheten en een rechter deel. Men had een gelijkvloers, een verdiep - de staigie, en de korenzolders. De zware eikenbalken in de tegenwoordige Raadzaal, getuigen nog van het gewicht dat zij te dragen kregen. Graag hadden wij deze oorspronkelijke indeling bewaard gezien.

Deckwerk mit scaillien

Tousain Willoys, scailliedecker, heeft die vs. Halle begonst te decken mit blauwen scaillien van Martin Fosse, d.i. schalien afkomstig van St.-Martin-Fosses, vanden grooten scampeljoene gedragen ter quantiteyt van zeven roeyen daecx, elcke roeye - stoffe en hout inbegrepen - verdinght voer 3 pont oude scellingen.

Betaelt hierop, soe voer de vracht als de 27.000 scaillien 17 pond 17 scellingen, 6 penningen of 17 scellingen, 6 penningen de duizend.

Deckwerk met stroo

Henrick de Hane heeft geleverd 14 mandelen stroo. Henrick van Meldert 74 roeyen. Item 300 beymaerden. Michine de Smet 250 latijzers.

Daghuren van den stroodeckere. Willem Colijns werkte 2 dagen, Pauwel vanden Daele 3 dagen. Ende hebben metten vs.

stroo beijde de leugendaken gedicht, liggende opden vs. windsteen ende huyskenen vander vs. vouten. Item hebben oock een quantiteyt van vlaghen gemaect, die men opden calck geleyt heeft tegen den regen ende vorst.

Hieruit blijkt dat het strowerk vooral heeft gediend als beschutting van nog niet afgewerkte delen tijdens de winterperiode van 1503-04.

Kauchyewerck

Stoffe. Jan van Meldert heeft geleverd 2 rooien kauchyesteen.

Vracht. Jan vanden Waeyenberghe is met zijn wagen gedurende 3 dagen tot Rosieren gereden om aldaar de kasseistenen op te halen. Deze kasseistenen hebben gediend om de weg voor de Halle te plaveien. Waarschijnlijk zijn het nog altijd deze stenen, die er nog liggen!

Cuypwerck

Willem Maes heeft geleverd twee *berincvaten*, daer men vier metscupen af heeft gemaect. Jan Aelbrechts heeft vier metscupen gerepareert, ende gebonden mits oick twee emmers.

Item noch geleverd vier nuwe metscupen.

Item een groote watercupe. Item noch twee nuwe metscupen.

Item een metscupe verbonden.

Zeelen

Claes vander Heyden heeft geleverd basten ende een pont camanden om mit te stellen.

Witwerck, versuempt bijden witten werck

Gielijns Wildeman heeft geleverd 1½ roede oudts witsteens.

Dachuren van vrouwen

Margriete vander Mēren heeft water gehailt 51 dagen;

Lysbeth vanden Dale 48 dagen;

Kathelijne vanden Dale 49 dagen;

Margriete in de Kelle 43 dagen.

Sij hebben bij ordonnancie vanden Rentmeester t water mit cruycken van beneden inde riviere, geheeten d'Yssche, tot boven aende vs. Halle gebracht, daer men al den calck mede geblust ende geweert heeft, *dwelck seer grooten arbeyt ende moeytē was*. Deze laatste zin is merkwaardig en getuigt van het zware werk van de vrouwen in die tijd. Elk van hen heeft ongeveer twee maanden water gehaald en telkens de stijle berg opgesjouwd!

Vrachten

gedaen tot Bruessel om het ijzerwerck. Jan Horijs heeft al die diversche ijzerwercke, bij meester Jorys Weylens gedaen, te Brussel afgehaald.

Extraordinarisse partijen

Jan Bocsoens heeft geleverd tot behoef vande vs. Halle oft Spijckere zesse ongebonden soe *corenmaten*, soe evenmaten, te weten ene corenmate, een evenmate, twee molenvaten ende twee halve corenmaten. Item dieselve maten van Looven tot Yssche gebracht.

Dit waren de nieuwe officiële maten, die volgens de Keure van Leuven afkomstig moesten zijn.

Jan Sloothen heeft die vs. corenvaten of maten beslagen met alle huere toebehoirten.

Den scepenen ende wethouderen van Yssche hebben die vs. zesse maten geijct op huere rechte mate ende grootte.

Henrick Straetsborch heeft geleverd van zijnen stoffe drie nuwe lederen, t.w. één van 18 voeten, één van 14 voeten ende één van 22 voeten.

Jan de Mandemakere heeft geleverd tot behoef vande vs. metselrijen 10 cruymanden.

Al deze werken werden nauwkeurig gecontroleerd door meester Anthonys Keldermans op 16 november 1504 bij afwezigheid van zijn vader en in bijzijn van Willem Zegens, meester wercklieden ons heeren conincx in Brabant. Bleef nog over van de werken te Overijsse: *de gevelen ende zijmueren vanden windelstenen ende de vouten, die nyet al opgemetst en sijn.*

Tot hier de werken van het jaar 1503-1504. Men merkt dat men ver gevorderd is met de bouw. Begonnen in de herfst van 1503 heeft men de ganse zamer doorgewerkt. Slechts de wenteltrap en het privaat, plus enkele binnenmuren bleven onafgewerkt. Van de bevloering is er nog geen spraak. Het gebouw staat onder dak. De schouwen en vensters werden te gelijk met het vorderen van het metselwerk geplaatst. Reeds is de korenzolder klaar om het graan op te leggen, want hiervoor diende men vorige jaren huurgeld aan derden te betalen.

Het gebouw diende nu verder afgewerkt en dit was voor volgend jaar. Hierover brengen ons de rekeningen van 1505 verder verslag.

Aan de hand van deze rekening kunnen wij ons een omstandig beeld vormen van de aard van zulke werken in de 16e eeuw. Elkeen in de gemeente werd er bij betrokken: de ambachtslui van alle slag: metsers en hun helpers, timmermannen, strodekkers, smeden en slotenmakers, mandenmakers en kùipers, al wie een wagen en paarden bezat. Men reed naar het Coedal, naar de Schavei, naar Zonien, naar ter Hulpen, Tervuren, Voskapel, Leefdaal en Rood Klooster, tot zelfs naar Galmaarden om een grote dikke eik van 11 m lang. Van uit Brussel kwamen de vaklui, die men niet ter plaatse vond. De rentmeester was regelmatig ter plaatse en Antoon Keldermans en zoon kwamen op bepaalde tijdstippen de werken controleren, samen met de landmeter van Brabant. Wanneer men daarbij het beeld van de vrouwen oproept, die met kruiken over de schouders hangende, zoals nu nog sommige Hollandse visverkopers in onze dorpen rondlopen, het water langs de stijle heuvel ophaalden, dan kan men zich indenken welke grote gebeurtenis de bouw van deze *nuwe Halle* voor gans Overijsse was. Men is geneigd te zeggen: men heeft er met man en macht aan gewerkt. Inderdaad, op enkele maanden tijds stond de Halle onder dak. Dit was een hele prestatie voor die tijd.

De rekening van 1505 begint met *de Vacatien* van Meester Anthonyse Kelderman ende diens sone, meester werckman van metselryen ons heeren sconincs in Brabant, die vergoed wordt voor negen dagen vacatien om te visiteren de wercken ende refectionen onder den bewinde van Overijssche, Hoilaer ende ter Hulpen; hiervoor aangevend 4 rijnsgulden en 10 stuivers.

De rekening vervolgt dan met de vermeldingen van de uitgevoerde werken in 1504 en 1505; maar een randnota zegt dat de aangerekende sommen lopen zowel over vroegere als later gedane werken; zodat de hier ingeschreven sommen een globale rekening maken over verscheidene jaren.

Aldus vinden wij hier de reeds vroeger vernoemde rekeningen voor aankoop van diverse partijen kalk en de 18.000 hoger vernoemde kavelstenen, samen met hun vracht.

Voor het handwerk van de vrouwen noteert men: Geertruyd s Raemakers 11 $\frac{1}{2}$ dagen om water aan te halen; Lynken van Assche om 11 dagen; Beatrijs Lemmens 4 dagen en Margriete vanden Dale 5 dagen.

Dachuren vande opperknepen: Henrich en Willem de Becker hebben de zavel en kalk gemengd, elk gedurende 5 $\frac{1}{2}$ dagen.

Partijen van Yserwerck: Michiel de Meyer heeft geleverd totter metselryen vander Hallen 14 anckeren, 8 intingen en 8 leegaken, wegende samen 281 pond.

Deselve noch ten behoeve vande tymmerlieden 2100 mytnagelen en tot behoef van de schaliedekkers 600 mytnagels.

Dachuren van tymmerliede: Jan Crauwel heeft gewerkt met zijn medegezellen 1 dag om d affeledige voir de vs. schailledeckers te maken.

Slootwerck: Peeter Nagel uit St.-Jan-Brussel heeft geleverd 199 poert nuws plats loots.

Metselrijenwerck: Meester Willem van der Noot, gezworen landmeter, heeft op verzoek van de rentmeester en Macharys Peters, de aannemer, in aanwezigheid van de controleurs en de twee meesteren werckliede op de 16e augustus 1505 gemeten al de metselrijen ende bynnenmueren en bevonden voor 22 rooien en 70 voet.

Hieruit mogen wij afleiden dat in augustus 1505 de Halle geheel afgewerkt was voor wat betreft het grof werk.

Het deckwerck mit schaillien

Dezelfde meester Willem vander Noot heeft eveneens op 16 augustus 1505 in aanwezigheid van meester schaliedekker Toussain Willeys het dak gemeten en bevonden groot 16 rooien en 390 voet. Betaald 37 pond, 5 sc. en 10 st.

Dachuren van een steenhouwer: Philips de Caerdenere heeft op aanvraag van de aannemer 8 dagen allerhande stenen gehouden.

Aengaende de coperen appelen, staende opte dachvensteren vander Hallen.

Joes de Roeye, ketelere heeft by ordonnancien van eenige

vander cameren zeven nuwe cooperen appelen gemaect met hueren cooperen hosen, wegende samen 28 pont, die welcke staen selen opte dackveynsteren vande vs. nuwe Hallen. Gemerct dat d appelen ende hosen cleyn zyn ende tselve werck alvast heeft moeten genagelt wesen, dwelck pijnlijck werck was, tsamen voer 2 pont, 10 sc.

Aengaende de schilderijen ende t stofferen vanden vs. zeven appelen: Cornelys Schermer, schildere, heeft bij ordonnancie als boven die vs 7 copere appelen geschildert, gestoffeert ende eensdeels vergult voer 12 sc. 6 d. gr. tsamen.

Met dit sieraad, dat heden nog de restauratiewerken moet bekronen, werden de werken afgesloten. Blevten alleen nog te betalen enkele achterstallige rekeningen van de aannemer, een timmerman, de ticheldekker, een steenhouwer, de schaliedekker en enkele vrouwspersonen. Interessant hierin is de vermelding van de ticheldekker, Michiel van Vorst, die wij voordien niet ontmoetten en laat veronderstellen dat het hier gaat om de bevoering, waarvan niets vermeld werd in de rekeningen.

In 1506 werden de werken afgesloten. Dit vernemen wij uit verscheidene posten.

1° De rentmeester heeft ook aan Willem Zeghers de som van 35 scellingen betaald *om te visiteren de Halle tot Overijsche*. Hiervoor 4 dagen aangerekend, nog vier dagen *om te bevugen t bert totten vloers vander Hallen aldaer*. De selve meester Willem heeft gemaect een ordonnancie dienende op d bynnenwerck van de vs. Halle. Getekend 17 december 1506.

Hieruit blijkt dat men in 1506 volop aan het binnenwerk heeft gewerkt en dit alsdan heeft beëindigd.

2° Rentmeester Van der Linden heeft ook nog betaald aan meester Willem Zeghers de som van 21 pond, 17 scellingen, die men hem schuldig was; ierst ter cause vanden afvalle vanden gesaeghden houte hem afgemeten tot Yssche. Item voer alle de voetlatten vander daken ende geleepen vanden vensteren vander Hallen. Verder de vracht van een winde, die van uit Vilvoorde tot Overijse werd gevoerd.

3° Dit is het slot. Op 11 augustus 1506 kwamen Meester Anthonys Kelderman de Jonge, *in absencie zijns vaders*, en meester Willem Zeghers nogmaals naar Overijse om het alles te inspecteren, nl. het metsel-, het dak- en witwerk. Alles werd *redelijck ende goet bevonden*.

Wanneer wij de algehele rekening voor de onkosten maken, komen wij tot het volgend resultaat: in 1504-05 werden 290 pond, 19 scelling, 7 deniers uitgegeven; in 1505-06 93 pond, 15 scelling en 6 deniers. Samen: 383 pond, 34 scelling en 13 deniers. Dit is voor die jaren een niet onaardig bedrag.

*

* * *

A. Wauters beweert dat men in 1530 nog steeds werkte aan de Hallen en deze dus nog niet voltooid waren (3). Wij hebben de rekeningen nagekeken en hiervan niets gevonden tenzij enkele herstellingen aan het dak en het plakwerk. Het staat bijgevolg wel degelijk vast dat «het nieuw werk» in één trek volledig werd uitgevoerd.

Ten andere de zolders werden vanaf 1505 regelmatig aanbesteed voor het bergen van het graan. Aldus weten wij dat wanneer op 20 oktober 1538 de drie zolders werden verhuurd, deze gelegen waren: de onderste zolder boven de school; de zolder met zicht op de markt, gelegen was boven de *scutterscamere* en de derde zolder het middengedeelte uitmaakte.

Deze beschrijving is van belang omdat wij hierdoor vernemen dat naast de Schepenbank ook de school en de *scutterscamere* in de Hallen waren ondergebracht.

Wat de school betreft menen wij dat zij ondergebracht was in het achterste gedeelte van het gebouw. Dit deel is o.i. ook het oudste deel van de Halle. Wij menen zelfs dat het ouder is dan het Keldermanscomplex.

Over het verder verloop van *de Hallen* vernemen wij zeer weinig in latere tijden. Zij bleven de zetel van de schepenbank en alle andere officiële instellingen. In gevolge de hervorming van 1559, waardoor de plaatselijke heren het gezag en het beheer van de heerlijkheden rechtstreeks konden overnemen van de hogere autoriteiten door aankoop, werden ook de Hallen hierbij betrokken. Wij kennen geen enkel dokument dat zulks bevestigt, maar toch merken wij sinds de opvolging van de heren van Wilthem door de van Hoorn's dat de Hallen tot hun goed behoren, zodat wij mogen veronderstellen dat zulks rond 1560 moet zijn geschied. Eigenaardig genoeg, het bezit van de Hallen door de heren van Overijse bleef voortbestaan tot na de franse revolutie. Immers eerst in 1824 kon burgemeester Jan Frans Kumps in naam van de gemeente het gebouw aankopen van de prinsen van Salm, de opvolgers van de graven van Hoorn. Hieruit volgt dat de Hallen steeds als een persoonlijk bezit werd aanzien. Dit is een zonderlinge vaststelling. Waar men zou verwacht hebben dat ze reeds veel vroeger in het openbaar domein zouden gevallen zijn, ziet men ze steeds in privaat bezit, dat aldus de franse revolutie overleeft. Wij vinden hieraan geen andere verklaring dan deze, nl. dat de hertogen en hun opvolgers de Hallen steeds tot hun persoonlijk domein behorend hebben beschouwd en ze aldus op een bepaald ogenblik hebben verkocht. Het ware wel van belang hierover dokumenten terug te vinden.

Dat het Keldermans gebouw in de loop van de jaren vele veranderingen heeft ondergaan, lijdt geen twijfel gelet op de staat, waarin het verkeerde de laatste decennia. Of het geleden heeft door de godsdiensttroebelen weten wij niet. In 1692

(3) A. Wauters, Hist. Env. Bruxelles, dl. III, blz. 485.

werd het voorzeker in grote mate beschadigd. Op 28 april ontstond brand in een huis nabij de markt. Het vuur liep voort over de strodaken tot aan het *Cheynsbuys*, de *Halle* en 49 huizen en verwoestte een deel van de kerk. Omzeggens het ganse centrum brandde die dag uit. Dat zulke ramp niet alleenstaande was, bewijst de aanhef van het Reglement op het bouwen van 1712, door de schepenen uitgevaardigd en in 1716 bekrachtigd door de Raad van Brabant (4): «Wij meyer, enz. hebbende nu *tot drijmael gezien* de droeve experientie wat onbeschrijflijke schaeide heeft veroorzaeckt den brandt binnen de Vryheyt, ende dat soo wanneer dit droef ongeluck is voorvallende in eenigh huys ofte bouw binnen den Steenwegh ende barriers, datter alteyt noch veel meer andere commen te vallen in tselve malheur». En dat zulks geschiedt door dat alle huizen voordien met stro waren gedekt (5). Zeker is dat de Halle op 28 april 1692, gelegen te midden van de vuurpoel, veel zal hebben geleden. In welke mate de herstellingswerken werden doorgevoerd is ons onbekend.

Vast staat ook dat in de loop van de 19e eeuw er aanzienlijke veranderingen aan het gebouw werden aangebracht. Daarvan getuigden de vensters en grote ingang.

Wanneer wij het gebouw bekijken volgens een oude foto-opname, dan stelt men vast dat in het begin van deze eeuw, in gevolge de vele veranderingen, het gebouw een gans ander uitzicht boodt. In plaats van de prachtige vertikale lijn, die de Keldermans aan het gebouw hadden gegeven, gaf het gebouw eerder een vertikale lijn te bezitten. Gelukkig heeft het huidige gemeentebestuur, onder leiding van burgemeester Deprez, het ganse gebouw in zijn oude lijnen hersteld. Hierom feliciteren wij hen van harte. De overheden hebben de parel van Overijse zijn luister teruggeschonken. Wanneer nu nog de andere gebouwen van het marktcomplex volgen, wordt Overijse een enig voorbeeld, waarop de ganse gemeenschap zal mogen fier gaan.

De «guldene appels», die eens van ver de aandacht van de reizigers langsheen de grote verkeersweg Brussel-Namen trokken, zullen weerom in deze tijd als eene symbool uitrijzen boven de daken van het schone marktcomplex van Overijse.

J. VERBESSELT

(4) *J. Verbesselt*, Overijse, blz. 125-127.

(5) Vermeldenswaard is de vaststelling dat een groot aantal huizen, dat heden nog rondom de markt staat, uit deze periode dagtekent. Sommige dragen een datum van vóór 1700. Wij vestigen hierop de bijzondere aandacht van het gemeentebestuur. Inderdaad, gelet op het feit, dat wij voortaan weten uit welke tijd het nu nog bestaande gebouwencomplex van de markt dagtekent, is het wenselijk dat de gemeenteverheden er zouden op waken dat dit uitzonderlijk complex, dat enig is en een sieraad van Overijse uitmaakt, in zijn geheel zou bewaard worden en gereglementeerd worden door een vast plan van aanleg naar het voorbeeld van hun voorgangers uit 1712. Zulke urbanisatie- en restauratieplan kan de gemeente slechts tot eer strekken en ten goede komen.

Brabantse woorden

GRIETMUIL

«In ESB 45 (1962), blz. 323-324 maakt P.L. melding van een relaas over de viering van Grietmuil te Bost, teruggevonden in de nagelaten papieren van H. de Vis. Het stuk werd «blijkbaar geschreven door iemand van aldaar».

Dit relaas kan bijna met zekerheid toegeschreven worden aan pastoor Buvé van Bost; hij was een onderlegd heemkundige die overigens over Grietmuil een studie liet verschijnen in de Brabantse Folklore 1923.

Indien ik me goed herinner was ook voor pastoor Buvé de oorsprong van de viering duister.»

E. Homans, Pastoor te Rummen.

425. KROPSLA

Kropsla is sla die kroppen vormt; buiten deze betekenis schijnt het woord nog slechts te bestaan in een paar uitdrukkingen :

1) *Zij is opgeschoten lijk ne krop salooi* (Steenhuffel). *Opschieten* is een stengel vormen waarop bloemen en zaad komen, bv. gezegd voor iemand (jonge dame) die niet getrouwd geraakt; zij blijft lopen en geraakt m.a.w. in St.-Anna's schapraai.

Een ander gebruik, ook te Steenhuffel: *een dik wijf lijk ne krop salooi*. - J.W.

2) De uitdr. *dat is kropsalaat* betekent te Rotselaar: van geen waarde. - G.L.V.

3) De betekenis die Schuermans in Brabant nog kende, nl. *kropsalaad* (of: *kropkool*) = verdriet (in verband gebracht met (*op*)*kroppen*) werd niet meer meêgedeeld.

426. HOE LAAT IS HET?

Op de vraag «hoe laat is het?» (*wat uur is 't?*) luidt het antwoord:

1) in verband met de tijd, of zeer algemeen:

just zoë laot as gistere dezen tijd (Willebroek). - G.S.; *zo laat als gisteren dezen tijd 24 uren later* (Duffel). - F. Si.; *dezelfde ure van gister of zu laoten of gister* (Gent). - F.v. Es; *zo laat as gisteren dezen tijd* (Steenhuffel). - J.W.; *de uur van gisteren deze tijd* (Elingen). - E.E.; *het uur van gisteren op dezen tijd* (Alsemberg). - C.T.; *hetzelfde uur als gisteren deez' tijd* (Herne). - R.B.

Een uur of zo (Elingen). - E.E.; *een beetje door, zei Karloke* (Rotselaar); - G.L.V. *een beetje later als daarstraks* (Rotselaar). - G.L.V.

Toepassingen hierbij zijn: *tijd om naar huis te gaan* (Willebroek). - G.S.; *tijd om te kakken, zet u neer, 't zal wel zakken* (Alsemberg). - C.T. - De uitdr. *tijd om u te beteren* (Alsemberg). - C.T. is ook bekend te Wetteren (J.W.), te Gent (F.

v. Es) en te Hekelgem en omgeving.

2) in verband met het woordje 'uur':

D'uur is voor de wijzen, de zotten weten hunnen tijd (Evere). - P.C.; *d'uur is ver de zotte, de wèze wiète hunnen tijd* (Tienen). - R. Mo. - Deze laatste uitdr. bestaat ook te Steenhuffel, te Wetteren (J.W.) en te Hekelgem.

Op de vraag *geef mij ne kiër d'ure* antwoordt men te Gent *de zotten vraogen naor d'ure, de wijzen naor hulder tijd* of *d'ure ès veur de zotten en de wijzen meugen ons botten (ons broek, ons sloefen, ons kl...)* kussen of *d'ure ès veur de zotten en de wijzen vaogen der hulder botten aon* (zie ook Lievevrouw Coopman). - F.v.Es.

3) Halfuur :

Halverlaat, lijk de wijzer op uw gat staat (Rotselaar). - G. L.V.

4) Kwartier :

Kwartier voor mijn bil, mijn horloge staat stil (kwartier van mijnen bil,...) (Evere). - P.C.; *kwartier van mijnen bil, mijnen wijzer (of: wekker) staat stil* (Duffel). - F.Si.; *ketier veur 't kot as ge ter er hant veur hot* (= kw. voor 't kot als ge er uw hand voor houdt) (Diest). - L.B.; *katier veur de vessemet het go seffens heringe rammeler* (= kw. voor de vismarkt, het gaat seffens haringen rammelen) (Tienen). - R. Mo.; *kotie vei de voot, valt er nie in of 't es te loot* (= kw. voor de vaart, val er niet in of 't is te laat) (Leuven); *kwartier voor de pispot* (Willebroek). - G.S.

5) Gemengd :

Zo laat als gisteren dezen tijd, kweutje om te kakken (Duffel). - F. Si.

Op de oudste zegswijzen en rijmpjes in verband met de aanduiding van de tijd hebben ongetwijfeld de spreuken en de zegswijzen uit de populaire meteorologie ingewerkt.

«Regen vóór acht uren blijft niet duren», «een natte mei geeft boter in de wei» en dgl. boerenspreuken zou men dus primair kunnen noemen; onze rijmpjes zijn uitbreidingen en nabootsing. Daarop wijzen ook de woorden *p.ssen* en *k.kken* of dgl. die we eveneens reeds ontmoeten in de minder nette spreuken en zegswijzen: het trouwen komt als het kakken aan; de wind spoelt zijn gat (= de wind wordt hevig); als het regent op Sinte Margriet, dan droogt het in zes weken niet, maar populair: Als Sint Margriet in haar bed p.st, regent het zes weken.

Onze gezegden haalden hun verre inspiratie uit de volkse weerkunde, maar zij werden waarschijnlijk evenzeer beïnvloed door populaire dichters (ik denk dan bij ons bv. aan Poirters) en door de almanakken, tenminste wat de vorm betreft.

Ook elders bestaan de volkse antwoorden. H. Teut vermeldt in het dialect van Hadeln (Niederelbe) op de vraag *Wat is de Klock?: 'n Viddel op 't Lock* (= kwartier voor 't gat) en *Wo vel is de Klock?: 'n Viddel vör 't Lock; dreviddel op 't*

Lock of *wenn's sleit, sleit s'di an 'n Kopp*.

In verband met onze vraag over de tijd werd door de heer H.H. gewezen op de uitdr. *bij zal gaan weten wat uur het is* (= hij zal staan kijken; hij zal een felle berisping krijgen); *dat is nu geen uur werk* (= dat vraagt weinig tijd) (Vorst).

De heer P.C. uit Evere deelt mee: «Een persoon die iemand aanspoort tot spoed met de woorden *'t is tijd*, krijgt wel eens tot antwoord *tijd genoeg*. Hierop reageert de eerste dan met het gezegde *tijd genoeg liet zijn koren in 't veld*, waarmee dan herinnerd wordt aan boer *tijd genoeg* wiens oogst op het veld werd vernield omdat het inhalen steeds maar werd uitgesteld.

De uitdr. *tijgenoege liet zijn koorn op 't veld* wordt door Schuermans gelokaliseerd in O.-VI., Antwerpen en Brabant.

427. PATRAK

In het Gents wordt *patrakke* wel gezegd van een oud, versleten mens of voorwerp, maar vooral van een uurwerk: *'t es een êve patrakke, ze luupt altijd ten achter*. F. v. Es.

Een oude *patrak van een velo* is een oude, rammelige, versleten fiets (Elingen). E.E.

Een ouw patrakke heten ironisch alle voorwerpen die versleten zijn, bv. een wagen (Herne). - R.B.

Een fiets of kar die kraakt en versleten is, is *een patrak* (Evere). - P.C. *Nu is hij patrak geworden* betekent zoveel als: verzwakt, onder de voeten geraakt (Vorst). - H.H.

Dat is een oude patrak van een koets (van een horloge): versleten, zonder waarde (Rotselaar). - G.L.V.

Zelfde betekenis ten slotte te Tienen: *en aa patrak*, bv. gezegd van een versleten fiets. Het is wschl. een Waals woord dat door de nabije taalgrens werd ingevoerd. De Walen die te Tienen werken gebruiken het in die betekenis, maar een oude vrouw noemen ze eveneens *une vieille patraque*. - R. Mo.

Schuermans noteerde reeds: *een oude, slechte patrak* voor: een voorwerp dat oud, slecht en versleten is. Het woord stamt natuurlijk uit het Frans. Littré omschrijft *une patraque* door: *une machine usée, sans valeur, ou qui va mal. Cette montre n'est qu'une patraque*. Figuurlijk en familiaar duidt het in het Fra. aan: *une personne faible, malade*. Het is er ten slotte ook adjectief: *il devient patraque*.

428. SCHEURMAKER

Het kind dat alles stuk maakt of zijn kleren scheurt heet te Gent *nen ijsbreker* of *ne ravachol* (naar Ravachol, de beruchte Franse anarchist). - F.v. Es.

Te Steenhuffel heet zo een kind: *ne ravotter; ne kwooipeit* (= kwade pertebakker); *zo'n strop; zo ne kapoen; zo ne snot-neus; ne willen* (= een wilde); *zo ne reuffel; 't es nen echte kleurren*. - De hierbij passende benamingen te Oordegem zijn: *ne kwoapert* (ook te Wetteren), *zo ne reuffen; o, gij kledden!* - *ne Roesschaard*. - J.W.

Te Elingen heet zo een knaap *nen bergang* (= het oude Brigand). Verder ook, maar zwakker *ne wille wauter* (= een wilde Wouter) of *ne wille sjamfoeter*. - E.E.

Te Bever en Sint-Pieters-Kapelle geldt het woord *muurbreker*. - L.M.

Te Opwijk zegt men *nen hanteklauw* of *ne moospot* (dit laatste ook te Oetingen). - P.L.

Rotselaar heeft *ne de-nek-breker* en *ne verdestreweerder*. - G.L.V.; Heist-op-den-Berg *ne briteer*; meerv.: *briteers van joeng*. J. We.; Willebroek *ne moesser*; vgl. *alles kapot moessen*; *ne vermoesser* is iemand die alles verspilt. - G.S.

Tienen gebruikt *e raboestig kind*; die jongen is *ne raboestige*. - *Ne binger* is een stoute jongen die niets met rust laat; is hij daarenboven nog een plager van makkers of dieren, dan heet hij *ne raabinger* (= een rauwe binder). - R. Mo.

Voor Leuven deelt dhr. A.M. het volgende mee: «Es me da e scheervèrreke!» jammert de moeder die weer voor de zoveelste keer de kleren van haar bengel moet verstellen. «Se maske, da's na ne kiënen binger, se... Dôene gadder verdistreweet na den al, da joenk es en echte rennewoese. Overal flotst em em nee, dat em zen goei kweddele on iët, doe sjeneet em em ni vee!». Dat is maar de aanhef van het lamento. De hele monoloog zou te veel plaats innemen, we zullen ons beperken tot de vaststelling dat het scheldwoord «willewuite» aan 't adres van de held van de historie veel kans heeft om daarin voor te komen (Wuiten = meerkol, Fra. geai). Naast de kategorie van de wildvangen is er nog deze van de onhandigen om «veel noe de vuinkes te hellepe», dat zijn de «kastaars die te wèrrek gon lak nen olefant 'n ne posselaanwinkel». De jeune premier die de scheuren of de scherven maakte, is doorgaans zelf door het ongeluk zo beteuterd, dat hij niet weet wat aanvangen. «Ziet em doe na ston, se...den 'outen Toune! A stoet doe te kieke lak nen 'ond oep en zieke koei». Meer bepaald, als er scherven bij te pas kwamen, wordt van de dader beweerd dat «zen poeëte verkiëd ston» of dat hij «potgère poeëte» heeft. - A.M.

Rijke afwisseling, waarbij de volgende woorden nog even mogen besproken worden.

Binger (Leuven en Tienen) is het Ndl. bengel. - *Raboest(ig)* = onstuimig. Vgl. *raboeste kerel* (Vilvoorde), bij Schuermans, die wat de etymologie betreft, verwijst naar het Fra. robuste. Dr. Jan Lindemans verklaarde het woord hier (ESB 38, 1955, 247-248) op volgende manier: *raboest* is ontleend aan het Oudfrans *ribaud*, dat zelf een Romaanse vorm is van het Germaans *Rik-bald*. De verkorting *boud* tot *bot* is normaal, terwijl misschien de overgang van *bot* tot *boest* toe te schrijven is aan beïnvloeding van het zinverwant *woest*.

Hanteklauw komt o.m. ook voor in het Aarschots dialect (Prof. Pauwels); vertaling: onhandig iemand; het woord komt

tevens voor in het Waas Id. als synoniem van *gaffeles* (= een vrouw die *gaffelt*; de man heet dan *gaffeleur*). *Gaffelen* is «onbescheiden, nieuwsgierig zijn».

Briteer (Heist): zie Antwerps Id. i.v. *breteur*, *breteurder* = hij die *breteurt* of baldadig optreedt. Prof. Pauwels (Dialect van Aarschot, blz. 424) citeert *bruteur* en noemt het woord een eigen Aarschotse vorming. Het zou een afleiding zijn van het Fra. *brute* = brutaal personage. Ik meen dat *bretteur* beter past (oorspronkelijk was hij «celui qui se bat souvent à l'épée»); het woord is trouwens ook buiten Aarschot bekend.

Ruffe, d.i. een boos, weerspannig of listig kind, werd door Schuermans opgetekend voor W.-Vl.; deze lokalisatie wordt bevestigd door De Bo. Het woord en de betekenis komen ook voor in het Oostvlaams (Lievrouw Coopman). *Ruffe* hangt samen met mnl. *roffiaen*, oudfra. *rufian*.

Reuffel, een benaming voor lastige «roerzieke» kinderen of dieren (Loquela), is wel de stam van ons «roeffelen»; vgl. vormen zoals *bebbel* (= babbelaar), *tater*.

Roesschaard is het legendarisch personage en vandaar ook: een ruwe kerel (genoteerd te Gent, Lievrouw Coopman).

L.D.

NIEUWE VRAGEN

Worden in uw dialect de volgende woorden gebruikt? Betekenis, synoniem?

469. Een *bedorven dans*; - zijn u nog andere dgl. combinaties met *-dans* bekend?
470. Een *kruip-in* (= armoedig huis); zijn u nog zulke vormen bekend (bv. een *schuif-af*)?
471. *Op ne wip en ne wap*.
472. *Schaveel*, *schavelen*.
473. *Kalver-*, *koeie-*, *varkenspegger*.
474. *Sloefen*, *pantoffels*, *muilkes* (andere woorden? andere soorten?).
475. Een *klepper*.
476. *Pere*, *voor(ke)*, *paternel*, *pake* (= volks, familiaar voor 'vader'): met aanduiding van de 'sfeer' waartoe die woorden horen.
477. Een *bazeroentje*.

Een dialekttekst

DE SCHIKKING VAN DE «DRIES»
TE VORST-BRUSSEL IN 1887

Zoals de meeste Brabantse dorpen had de gemeente Vorst vroeger haar gemeenschappelijke dries, de latere gemeenteplaats, nu het Sint-Dionysiusplein.

De plaats is nauw met het ontstaan van het dorp verbonden. Nergens beter dan hier klopte het hart van Vorst, tijdens de gemeentelijke gouddagen, gedurende feesten, bij rouw- ofwel bij kermisdagen, in de roes van muziek en kleuren.

Nochtans waren er in 1887 bepaalde dorpsgenoten die er geen benul van hadden. Hun mening wordt uitgedrukt in het pittig Vorstse dialekt, in een lokaal krantje van die tijd (Le Petit Forestoir 25-1-1887).

De zienswijze gold als antwoord op een voorstel van de toenmalige gemeenteraad om «den Dries» gelijk te maken en er een behoorlijk gemeenteplein van te maken:

«Den dries die dor al zoe lank loet en die ve nickx en dint kan aun de gemijnte ne schuune intrest uit brigne me in löote verkocht te wendde. Dau zelle kunne verschillige schuun rechte straute getrokke wende en al de grond die er neeve leet zal oek op alle maniere aun winne».

H. HERDIES

M E D E D E L I N G E N

1. Zouden zich niet een paar bereidwillige lezers willen melden om mee te werken aan de rubriek «Brabantse woorden»? Mogen wij vriendelijk aandringen en hopen op sukses?
2. Er zijn nog steeds abonneuten die hun bijdrage voor de lopende (en sommigen ook voor de vorige) jaargang nog niet betaald hebben. Zouden zij er a.u.b. vandaag willen aan denken en de zaak in orde brengen !

- Fr. MAES, *Wezembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).
 Fr. MAES, *Kortenberg, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 F; voor de leden: 35 F. — *Idem, Oude woningen te Zaventem*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem, Omheen de kerk van Teruvuren*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem, Meerbeek en zijn verleden*, 51 blz., ill., 50 F; voor de leden: 35 F.
 A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F; voor de leden: 40 F.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kanton Wolveterem*, 92 blz., ill., 90 F (voor de leden: 60 F). — 5. *Kanton Tienen*, 53 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F). — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 blz., ill. 135 F (voor de leden: 90 F). — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 blz., ill. 60 F (voor de leden: 40 F). — 8. *Kanton St.-Kwintens-Lennik*, 52 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F).
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill. 60 F; voor de leden: 40 F.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor VI. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H.J. van de Wijer, Leuven):
 J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchtlombeek*, elk deeltje: 35 F.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 F. — J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*: 150 F. — Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 F. — J. LINDEMANS, *De Frankische Kolonisatie in Brabant*: 50 F. — J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Brabant*: 20 F.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 F. — L. DE MAN, *Voedelingen en hun naamgeving*, 60 F. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor VI. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz. ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek*, ill. 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 F — *2. *van Overstraten*. — *3. *Wambacq*. — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter*. — *6. *Covens*. — *7. *de Riddere*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 F. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 F. — 20. *Rogghe*, 5 F. — *21. *Vereertbrugghen*, 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F. — 24. *Stuckens*, 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smeth*, 40 F. — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28. *Van Lierde*, 20 F. — 29. *Van Wayenberghe*, 30 F. — 30. *De Boeck*, 30 F. — 31. *van der Meere*, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 F. — 34. *Evenepoel*, 30 F. — 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van den Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijke*, 39. *Paridaens*, 30 F. — 40. *van Hagendoren*, 30 F. — 41. *Wauters, Fierens, De Smeth*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 blz., 270 F; — voor de leden: 180 F.
 Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant*, 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.

- A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingen. 300 F; geb: 375 F; voor de leden resp. 200 en 250 F.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst)*, 20 F.
 Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 F.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 F.
 P. CNOPS, *Bijdrage tot de bibliografie van de stad Brussel*, 30 F, voor de leden: 20 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

E. VAN NUFFEL, Het parochie-archief van Ganshoren	185-197
P.L. - † H. DE VIS, De kruiwagen	198-202
J. VRANCKEN, Het oude Zelem	203-222
C. THEYS, Over brouwerijen en herbergen te Huizingen	223-229
R. BORREMANS, De streek van Halle, van de voorgeschiedenis tot de vroege middeleeuwen	230-250
J. VERBESSELT, De Hallen van Overijse	251-266
Brabantse woorden	267-271
Nieuwe vragen	271
Een dialekttekst	272
Uit oude papieren :	
H.H., Een jaer van 355 dagen (1682)	197
C.T., Stevenisten. Een kleine getuigenis	202
A.M., Bevordering van de aangroei der bevolking	222
H.H., Proeven van meester in het ambacht der vier gekroonden	229

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAF gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

Drukk. G. Veys, Pittem.